PROSVJETNA BIBLIOTEKA

SVEZAK IV. Izdaje Dr. IVAN pl. BOJNIČIĆ SVEZAK IV.

NICCOLO MACHIAVELLI:

KNEZ

(IL PRINCIPE).

PREVEO

Dr. FILIP M. pl. DOMINIKOVIĆ.

T. B. MACAULAY: MACHIAVELLI.

ZAGREB 1918.

KOMISIONALNA NAKLADA HRVATSKOG ŠTAMPARSKOG ZAVODA D. D.

Zagreb, Nikolićeva ulica 8. Telefon 133.

Tisak Hrvatskog štamparskog zavo'a d. d. u Zagrebu.

GOSPODJICI

MARIJI PL. DOMINIKOVIĆ

POSVEĆUJE

PREVODILAC

MACHIAVELLIJEV IL PRINCIPE.

Ugadjam vrlo rado želji svoga negdašnjeg učenika, a sada vrijedna prevadjača ove knjižice, da mu u obliku predgovora napišem rukovet primjedbi o Machiavelliju i njegovoj političkoj raspravi Il Principe (vladar): ponajprije za to, jer je ona uza svu pocijepanost mišljenja i polemika o etičnoj vrijednosti, moralu ili nemoralu njezine nauke sve do u novije doba, ipak blistav odsjev stvaralačkoga genija u predmetu, koji pod perom glasovitog Fjorentinca poprima oblik nove, pozitivne znanosti, pa nalazim potrebnim, dobrim i korisnim prevadjačevo nastojanje, da ovaku knjižicu i hrvatska publika dobije preodjevenu u naše jezično ruho. U njoj se osim toga krije tendencija posebna značenja i daleka zamašaja: novija je kritika konačno uglavila, da je ovaj znanstveno politički proizvod bio nadahnut od plemenita rodoljublja idealne duše, nastao usred razrovanih socijalnih i političkih prilika rastrgana naroda, pod pritiskom moćna tudjina, naroda bez vlastita oružja i samoobrane, pa je napisan s konačnim idealnim ciljem da pokaže puteve i sredstva, kako da se od te nacije, na ustuk svim tadašnjim nedaćama njezinim, izgradi u Italiji nova političko-državna tvorba, čvrsta u svom nutrnjem zdanju, a potpuno sigurna od svake osvajalačke najezde zdvora.

Da je upravo za ovim ciljem išao Machiavelli, to nedvojbeno odaje i običnu čitaocu apostrofalni, pjesničkim zanosom i žarkim rodoljubljem zadojeni poziv pri zaključku djela. Spis je sastavljen u državnikovoj potpunoj zrelosti, 1513., godinu dana iza pada republike i povratka dinastije Medici iz prognanstva u Firencu. U to je doba Machiavelli prisilno boravio na svome imanju u San Casciano, nakon što je od nove vlade bio svrgnut s časti državnog tajnika i za neko vrijeme utamničen, te morao za vazda prekinuti svoju političku i diplomatsku djelatnost, koja je tada stajala na vrhuncu svoga razvitka. Sam auktor veli

doslovno, da je njegova politička rasprava plod neposredna, iz savremenog života crpljena iskustva i neprestana proučavanja klasične starine (lunga esperienza delle cose moderne e continova lezione delle antiche). Spomenute godine piše Machiavelli iz S. Casciana svomu prijatelju, fjorentinskom poslaniku u Rimu Francesku Vettoriju, da je dovršio djelce De principatibus i da u njemu obradjuje pet glavnih pitanja: Što je krunovina? Koliko vrsti tih krunovina ima? Kako se stiču? Kako se uzdrže i rašta se gube? Javlja uz to Vettoriju, da će spis prikazati na poklon Giulianu de' Medici, nećaku pape Lava X., koji se u to doba bavio mišlju da svom štićeniku osnuje vojvodinu u Emiliji, kako je nekoć Cesare Borgia (vojvoda Valentino) uz pomoć pape Aleksandra VI. bio pokušao s mnogo sreće u Romanji. Ovu svoju namjeru upogled posvete nije pisac mogao oživotvoriti, jer Giuliano naprasno umrije, pa je kasnije djelo bilo posvećeno Lorencu, sinu Piera de' Medici, vojvodi urbinskomu.

Nema dvojbe o tom, da je pisac usput nastojao da se ovim svojim prikazivanjem djela dodvori moćnim članovima iz vladalačkog doma Medici: njemu je ovako, besposlenu privatniku, po sklonostima njegove naravi, po spremi i prijašnjem zanimanju, bilo nekako kao ribi izvan vode; išao je dakle očito za tim, da se nanovo dočepa diplomatske službe, i to baš u svojoj domovini Firenci, koju je ljubio »više nego dušu«. Ali je posve krivo uzeti, da je njegov Il Principe, recimo, niknuo iz sebirada nastojanja oko lična probitka i njegove svojeljubne ambicije.

Njegov pronicavi um i vanredno oštri opažalački dar od prvog nastupa njegove državničke službe (tajništva Desetorice di libertà e di pace), pa kroz cijelu njegovu političku karijeru i mnogostruku diplomatsku djelatnost služio je bez prekida jedino i posve njegovu glavnom pozivu, njegovu poslu državnika. U toj službi bijaše njegov glavni cilj da se učvrsti republikanska vlada u Firenci i oživotvore svi preduvjeti fjorentinskoj državi za uspješnu obranu od svojih susjeda i moćnih inozemnih velevlasti. A vremena bijahu tada po Firencu svakako teška: Arezzo se odmetnuo, Pisa se podigla da oružjem svojih gradjana izvojšti sebi samostalnost, dok je hitra Venecija podjarivala te pobune suplemenjaka i kovala s inozemcima veze, kako da oslabi svoga političkog takmaca o premoć u srednjoj i gornjoj Italiji. Papinska je država razapinjala takodjer prema Toskani svoje mreže, pri čemu se odupirala o naklonost Francuske, dok je Španija, vodeći borbu za gospodstvo nad Italijom s francuskim kraljem, mogla da sa svojom goropadnom jakošću svaki čas pregazi one, koji su joj na putu stajali.

Za Machiavellija bijahu te i takve prilike najboljom školom: on je na svojim mnogobrojnim poslanstvima, u svojim posebnim misijama, diplomatskim poslima i ličnom dodiru s vladama i državnicima neprestano opažao i proučavao onovremene ljude i dogadjaje. Kao jedna od glavnih istina državničke mudrosti bijaše za nj spoznaja, da je jedina stalna obrana državi vlastita gradjanska vojska: njome se bijahu podigle velike moderne države Španija i Francuska, po njoj se Pisa tako junački držala, gotovo je njoj Cesare Borgia imao da zahvali brze uspjehe svoje osvajačke politike u Romanji. Neka vrst vojne gradjanske obvezatnosti — kako bi se danas kazalo — bijaše postala njegovom pravom idejom fiksom. Pod pritiskom te ideje bijaše poradio oko osnutka posebnog vojnog vijeća (I nove della milizia); po seoskim okružjima sam je novačio vojnike, pa je konačno doprinio, da je republika dobila, i ako vrlo čednu, prvu gradjansku vojsku. Svi ovi njegovi napori bijahu upereni na ustuk i za dokinuće t. zv. plaćeničkih trupa. Ove su trupe bile po njegovu ličnom iskustvu i de facto umet talijanski, nepouzdane i grabežljive do kraja, a kao tudjinci, podržavateljice tudje vlasti i stoljetnog talijanskog robovanja.

Kad su se god. 1512., zaštitom t. zv. svete lige, Medici povratili u Firencu, a republikanska vlada propala, Machiavelli se u svom zaselku u San Casciano, nakon inkvizitorne istrage i zatvora u Firenci, poslije otkrića jedne urote protiva novih vlastodržaca, sa svom dušom dao na učenje i umovanje o svom omiljelom predmetu, o državi i državničkom umijeću vladanja: od praktičnjaka s manje ili više sreće postaje on teoretičar pod silu, baca se poglavito na proučavanje Livijeve povijesti, a ovdje ga zanimaju, kao i prije za njegove aktivne službe, državne uredbe i načela vladanja, organizacija vojske i svi uzroci cvatu

i porastu rimskoga gospodstva. Onim, što mu o tome knjige kažu, Machiavelli sad upotpunjuje svoje dotadanje državničko iskustvo: historijskim činjenicama i dogadjajima on tu vidi potvrdjene sve one istine, koje mu njegova državnička praksa bijaše otkrila kao neoborive i trajne za sva vremena. Plod su tih njegovih studija I discorsi sopra la I. deca di Tito Livio. A uz to, posred toga ili neposredno iza toga, piše i učenu političku raspravu Il Principe. S kojom konačnom svrhom? To nam on sam kaže, kako već spomenuh, na svršetku te svoje rasprave. Machiavelli je dakle — dok bijaše fiorentinskim diplomatom — služio svojoj užoj domovini kao gradjanin i državnik lih za njezine posebne probitke; a sada kao umnik i pisac zamišlja i prigrljuje sveobuhvatni politički ideal svoje rase: ujedinjenje svoga naroda i njegovo oslobodjenje od »barbarâ«. Kako još ne bijahu granula vremena, kad se je ovaj ideal mogao postići probudjenošću narodne svijesti i jednodušnom voljom oduševljenih narodnih masa, koje se za nj zalažu svojom krvlju i svojim imanjem, Machiavelli to očekuje od željezne ruke providnosna čovjeka. Tako je eto nastao njegov Vladalac: prije svega i nada sve hladan račundžija, koji će se više odupirati o svoju vlastitu sposobnost nego o slučajnu naklonost sreće; koji će bez skrupula i moralnih obzira krenuti putem k odabranu cilju; kómu će sva sredstva, koja do njega vode, biti dobra i dopuštena, jer će ih opravdavati veličina njegova cilja. Stoga će, kad ustreba, krenuti vjerom, pogazit će zadanu riječ, varati će i zavadjati, prečinjat će se i pretvarati što bolje umije; nepravde i nasilja počinjati će u brzom tempu, kako bi ih svijet što prije zaboravio, dok će dobročinstva dijeliti pomalo i na obroke, kako bi bila od što trajnijega učinka. U borbi što je bude imao voditi, biti će polu-lav i polu-lisica: snagu i srčanost spajati će s lukavom prepredenošću i što ne uzmogne silom, nastojat će da postigne prevarom, jer se ljudi lako i rado hvataju na lijepak. Kad bude samo o tomu zavisio njegov uspjeh, pometnut će čovještvo, ugušit će u sebi milosrdje, ogreznut će u krvi: preko svega će bez kolebanja preći, što je inače ljudima sveto i omiljelo. Uspije li na djelu, taj mu postupak ne će uroditi trajnom omraženošću, jer se svijet klanja

blistavilu sreće i uspjehu gradjenu na muškaračkoj valjanosti. Dobar, blag i pravedan takodjer će biti, ali dok to bude u njegovu računu; za to će se ispoljiti nesmiljenim i okrutnim, čim to od njega prilike zatraže. Domogne li se konačno krune i prijestolja, neka uzvlada s pukom, neka svoju vladu osigura vlastitom gradjanskom vojskom, neka svoju državu poveća novim ratovima, neka bude hitar diplomat i vrstan vojni organizator i vojskovodja: glavno zanimanje neka mu bude ratno umijeće, a vojska njegova prva i napreča briga. Neka ne posiže previše za imovinom podanika, nek u dijeljenju ratnoga plijena bude prema njima obilate mjere...

Ako bude slijedio ova načela u svom državničkom umijeću, i Lorenzo će kao odvjetak slavnog doma Medici postati osnivačem jake i moćne države, postat će željkovanim osloboditeljem Italije, rastrgane, potlačene, opljačkane, zalutale ladje bez kormila i upravljača.

Politička nauka, osnovana na ovim načelima, a usredotočena u onoj poznatoj Il fine giustifica i mezzi (cilj opravdava sredstva), prozva se po začetniku svome makijavelizmom i brzo nadje velik broj hvalitelja i kudilaca. Kudilaca je bilo svakako na pretek, pa i medju onima, koji su Machiavellijeva načela oštro provadjali u praksu, tako Fridrih II., pruski kralj, koji je kao mlad princ napisao čak i jedno djelce talijanskome na ustuk — Antimachiavelli, i knez Metternich (!). Kardinal Polo izjavi, da je Il Principe napisan sotonskim prstom, a protestanat Gentillet svaljuje na nj krivnju zbog t. zv. Bartolomejske noći. Osim nemoralnosti većina ovih kritičara spočitavali su piscu i ropsku puzavost pred Medicima (od sekretara republike bijaše postao njihovim službenim historiopiscem) i svojevoljno povrgnuće negdašnjih republikanskih načela. Ali je Machiavelli našao već od početka i visoka priznanja, a u novije doba, što je najglavnije, i posve nepristranih sudija. Najviše oni uzdižu hvalama njegov okorjeli, tugaljivo raspoloženi, ustrajni patriotizam, šta više oni tim patriotizmom osvjetljuju dubljinu i genezu njegova političkog umovanja. Na osnovi proučavanja Livijeve povijesti on je bio sebi izgradio pojam o državi, kakova je bila rimska republika. Ta je država kao

ideal rasne zajednice bila sama sebi cilj, počivala je čvrsto na vrlinama svojih gradjana, požrtvovnosti, samoprijegoru, junaštvu, podvrgavala je ili poistovjetivala moralne i religiozne principe svojim državnim interesima. Machiavelli vidi naprotiv u svojim savremenicima, ljudima rafinirane preporodne kulture, pokvarenu narav, vidi njihovu potpunu nesposobnost da stvore jaku državnu organizaciju od naroda kao cjeline; pa kako je uvjeren, da je takav narod prema toj tvorbi pasivan, izvodi odatle, da državna organizacija mora biti rezultat vladalačkog intelekta, a ne narodnog karaktera. Politički egoizam i neskrupuloznost, mač i sila, u rukama ženijalna vladaoca stvoriti će na tom tlu mjesto republike monarhiju kao nužno zlo, u kojoj će se pokvareni narod kao u nekom čistilištu popraviti i urediti. Zato vrlo umjesno opaža Ranke, da je Machiavelliju ondašnje političko stanje Italije izgledalo tako zdvojnim, da mu je pripisao otrov kao lijek.

Machiavelli se za to nije iznevjerio svojim republikanskim načelima; on je, istinabog, nudjao svoje savjete Medicima, ali su ti savjeti u bitnosti glasili, da treba poštivati demokratske ustanove zemlje i urediti narodnu vojsku; pa je time sačuvao do kraja svoje intelektualno poštenje. Činjenica je, da Machiavelli ne govori nigdje sa simpatijom o onovremenim velikim monarhijama Španiji i Francuskoj, prema tomu on ne želi vidjeti od Italije izgradjenu veliku tiraniju, nego saveznu imperiju prema naravi manjih državnih jedinica, koje su tada u Italiji postojale. Bilo kako mu drago, njemu je prije svega i nada sve stvaranje slobodna naroda i jake samosvojne države; unutrašnje državno uredjenje slijedit će kasnije samo po sebi, s njim će sljedstveno doći i društveni poredak, razvit će se pravda i pravičnost i zavladati javno i privatno ćudoredje.

Što nas njegov V l a d a l a c sa svoje nemoralnosti čestokrat grubo sablažnjuje, potječe to odatle, što je on portret crpljen iz života, ličnost od krvi i mesa, složena i usavršena umjetničkom maštom od toliko snimaka o n o v r e m e n i h tirana, koji su u Cesaru Borgiji imali svoj najistaknutiji uzorak. Moralne osebine takve ličnosti više nas diraju, jer nisu apstraktne ni

teorične, jer u njima naziremo više lično njezino djelovanje nego državu i vladu, uime koje i rad koje ona tako djeluje.

I Machiavellijeva politička doktrina, onako odsječena i ekskluzivistična nama se danas čini pogrješnom, zasukanom, ma da je Machiavelli u toj nauci najveći realista. Ova njegova pogrješnost ili neaktuelnost izvire iz njegova posebnog kriterija o historiji: za njega je historija nauka o istovjetnosti ljudske prirode i o vječitom ponavljanju stvari. Nije dakle čudo, što iz nje izvodi opće zaključke, koji bi imali vrijediti za sve narode i za sva vremena. Pa zašto da mu mi danas to zamjeravamo, što nije u političkoj nauci, koju je osnovao, još i pretekao svoja vremena i tražio ono što bi nadilazilo socijalno-kulturni razvitak onoga svijeta, što se ne bi bilo dalo onda nikako oživotvoriti? Naprotiv, — u današnje doba sveopće demokracije društva i djelovanja moralnih sila nad materijalnom, u vijeku suverenosti narodne volje i načelâ narodnog samoodredjenja, mi se klanjamo umotvoru ovoga razvikanog Talijanca, divimo se njegovu neumornom patriotskom pregnuću za oživotvorenje konačnog cilja njegove rase.

S p l i t, sredinom kolovoza 1917.

Dr. V. LOZOVINA.

P B

NIKOLA MACHIAVELLI

VELEMOŽNOMU LORENZU

SINU PIERA DE' MEDICI

ni te žele dobiti milost kod kojega Kneza, običavaju mu se najčešće približiti onijem, što im je najmilije od njihove imovine, ili što vide da ga najviše veseli: stoga se vidi mnogo puta, da mu darivaju konjâ, oružja, zlatnijeh tkanina, dragoga kamenja i sličnijeh nakita, koji su dostojni njegove veličine. Želeći dakle da se ponudim Vašoj Velemožnosti kojijem dokazom svoje odanosti prema Vama, nijesam našao u svojoj imovini stvari, koju bih više volio ili je toliko cijenio kao upoznanje djela velikijeh ljudi, koje sam ja naučio dugijem iskustvom u novijem događajima i neprekidnijem proučavanjem starinskijeh. Pošto sam ga velikijem marom dugo razmišljao i ispitivao i sada skupio u maloj knjižici, šaljem ga sada Vašoj Velemožnosti. I premda ovoga djela ne držim dostojnijem Vaše osobe, ipak se jako nadam, da će Vam biti milo radi Vaše prijaznosti; uvaživši i to da Vam ja ne mogu dati većega poklona nego da Vam dadem prilike da možete u kratko vrijeme shvatiti sve ono, što sam ja upoznao i shvatio u toliko godina i uz toliko muke i pogibli: ovoga djela nijesam uresio ni ispunio opširnijem umecima ili nadutijem i visokijem riječima ili ikakovijem dražesnijem slogom ili vanjskijem nakitom, čime mnogi obično opisuju i ukrasuju svoja djela, jer sam htio, da djelo bude samo sebi na čast ili da ga učini obljubljenijem samo istinitost gradiva i ozbiljnost predmeta. I ne ću da se drži preuzetnošću, ako se čovjek niska i prosta roda usudi raspravljati o vladi knezova i davati joj pravila, jer, kao što se oni te crtaju zemlje postavljaju dolje u nizine, da proučavaju narav brda i visokijeh mjesta, a da proučavaju narav nizina, postavljaju se visoko na bregove; slično se mora biti knezom, da se uzmogne dobro upoznati narav na-

roda, a da se upozna narav knezova, treba biti pučaninom. Uzmite, dakle, Vaša Velemožnosti, ovaj mali dar onijem čuvstvom, kakovijem ga ja Vama šaljem; ako ga marljivo proučite i pročitate, upoznat ćete u njemu veliku moju želju, da Vi doprete do one veličine, koju Vam obećavaju sreća i druga Vaša svojstva. I ako Vaša Velemožnost svrne koji put pogled s vrhunca svoje visine u ove nizine vidjet će, kako nezasluženo trpim veliku i neprestanu zlobu sreće.

POGLAVLJE PRVO.

Koliko ima vrsti kneževina i na koji ih se način zadobiva.

Sve države, sve vladavine, koje imahu i imaju vladu nad ljudima, bijahu i jesu ili republike ili kneževine. Kneževine su ili nasljedne, kojijem je rod njihovoga gospodara bio dulje vremena knezom, ili su nove kneževine. Nove su ili posve nove, kako bijaše Milan za Francesca Sforzu, ili su kao dijelovi dodani nasljednoj državi kneza, koji ih zadobije, kako je kraljevina napuljska za španjolskoga kralja. Ove države, zadobijene na ovaj način, ili su privikle da živu pod knezom ili navikle, da budu slobodne; a zadobiva ih se ili tudjijem ili vlastitijem oružjem, ili srećom ili vrlinom.

POGLAVLJE DRUGO.

O nasljednijem kneževinama.

Izostavit ću raspravljanje o republikama jer sam već jednom o njima na dugo raspravljao.[1] Obratit ću se samo kneževini te ću razložiti, razvijajući dalje ova gornja načela, kako se može vladati ovijem kneževinama i kako ih zadržati. Velim dakle da u nasljednijem državama, koje su privikle na rod svojega kneza, ima puno manje poteškoća, da ih se održi nego li u novijem, jer je dovoljno samo ne prestupiti poretka svojijeh predja, a zatijem se vladati prema vremenu i dogadjajima; te ako je takav knez obične glave, uvijek će se održati u svojoj državi, ne bude li koje vanredne i izuzetne sile, koja bi ga nje lišila; a ako mu bude država oteta, zadobit će je natrag, čim se dogodi osvajaču koja nezgoda. Imamo, n. pr., u Italiji vojvodu ferrarskoga, koji nije s drugijeh razloga odolio navalama Mlečana 1484., ni pape Julija 1510.

[1]) u djelu: „Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio" (Op. prev.)

do li što je bio vladarem od starine. Jer naravan knez ima manje razloga i manje potrebe da nekoga uvijedi; a odatle slijedi, da ga više vole, a ako ga ne omraze vanredne mane, razumljivo je, da će ga njegovi, naravno, voljeti, te kada vlada od starine i bez prekida, iščeznu uspomene i razlozi promjenama, jer jedna promjena ostavlja uvijek za sobom klicu za postanak druge.

POGLAVLJE TREĆE.

O mješovitijem kneževinama.

li u novoj kneževini ima poteškoća. I ponajprije, ako nije u cijelosti nova nego je nov samo jedan dio njezin te je se u njenoj skupnosti može nazvati skoro mješovitom, u njoj nastaju promjene ispryva zbog neke naravne poteškoće, kakova vlada u svijem novijem kneževinama. A to stoga što ljudi rado mijenjaju gospodara misleći da čine bolje, pa im ovo vjerovanje daje oružje u ruku proti onomu koji vlada. Ali se varaju u tomu, jer docnije vide iskustvom, da su pogoršali svoj položaj. A tomu je uzrokom neka druga naravna i obična nužda, zbog koje novi knez mora uvijek vrijedjati one, kojijem je tek postao knezom, i oružanijem ljudima i nebrojenijem drugijem uvredama, štono ih povlači za sobom novo osvojenje. Na taj način dobiješ za neprijatelje sve one, koje si povrijedio pri osvojenju one kneževine, a ne možeš zadržati prijateljima one, koji te tamo postaviše, jer ih ne možeš zadovoljiti na onaj način, kako očekivahu i jer se ne možeš poslužiti proti njima jakijem sredstvima, kad si im obvezan, jer uvijek, koliko god čovjek bio jak vojskom, nužna mu je sklonost pokrajinaca, eda udje u koju pokrajinu. S ovijeh je razloga Luj XII., francuski kralj, brzo osvojio Milan i brzo ga izgubio; a bijahu dovoljne, da mu ga otmu prvi put vlastite sile Lodovicove; jer oni pučani, koji mu bijahu otvorili vrata, vidjevši, da su se prevarili u svojemu mišljenju i u onoj budućoj sreći, kojoj se nadahu, ne mogahu podnašati zlovolje proti novomu knezu. Istina je, kad se po drugi put zadobije pobunjene zemlje, da ih se teže gubi; jer se gospodar, upotrijebivši priliku odmetnuća, manje žaca da radi svoje sigurnosti kažnjava zločince, bistri sumnje, brine se za slabije točke. Tako je Francuskoj bilo dovoljno prvi put, da izgubi Milan, samo što je vojvoda Lodovico zahalabučio na medji; a da ga izgubi po drugi put, trebaše imati proti njoj čitav svijet, te joj vojske razbiti i izagnati iz Italije, a to se je dogodilo s navedenijeh razloga. Pa ipak joj bijaše otet i prvi i drugi put. Općeniti uzroci prvomu gubitku bili su razloženi; sad ostaje da vidimo uzroke drugomu, i da rečemo koja je sredstva on imao, i kakova može da ima čovjek kad bi bio u njegovoj koži, eda se uzmogne bolje održati u onomu, što je osvojio, čega nije učinio francuski kralj. Velim, ipak, da su one države, koje nakon osvojenja bivaju pripojene staroj državi osvajačevoj, ili od iste zemlje i istoga jezika, ili nijesu. Kada jesu, veoma ih je lako zadržati, poglavito ako nijesu navikle da žive slobodne; a da ih se uzmogne imati sigurno u svojoj vlasti, dovoljno je iskorijeniti lozu kneza, koji njima vladaše. Jer kad u drugijem stvarima zadrže stare prilike i kad nema razlike u običajima, ljudi žive mirno. Tako smo vidjeli, da je bilo u Burgundiji, Bretagni, Gascogni i Normandiji, koje toliko vremena bijahu zajedno s Francuskom; pa ako i ima koje razlike u jeziku, ipak su im običaji slični, te se mogu lako snositi medjusobno. A ko ih zadobije, mora paziti na dvoje, ako hoće da ih zadrži: prvo, da se iskorijeni koljeno staroga im kneza; drugo, da ne mijenja ni njihovijeh zakona ni daća, tako da u vrlo kratko vrijeme postanu s njegovom starom kneževinom sasma jedno tijelo. Ali kad budu osvojene države u kraju različnu po jeziku, običajima, poretku, tu ima poteškoća i tu treba imati velike sreće i velika truda, da ih se uzdrži; a jedno od največijeh i najživljijeh sredstava jeste, da onaj, te ih osvoji, ode tamo da živi. To bi učinilo taj posjed sigurnijim i trajnijim; tako je učinio Turčin s Grčkom, koji svijem drugijem uredbama, za koje se bijaše pobrinuo, da uzdrži tu državu, ne bi bio sposoban, da je uzdrži, da nije tamo udario svojega stana. Jer se, živući tu, vidi nerede u zametku i može im se naći lijeka, a ako se ne živi tu, dočuje se za te nerede, kad uzmu maha i kad im više nema lijeka. Ne gule, osim toga, tvoji činovnici ove

pokrajine, podanike umiruje da se mogu uteći bliskoj pomoći kneževoj; stoga imaju više razloga da ga vole, ako hoće da budu dobri; a ako hoće da budu drugačiji, da ga se boje. Ko bi od stranijeh htio da navali na tu državu, više se boji; dok knez tu živi, može je jako teško izgubiti. Drugo je bolje sredstvo poslati naseobine u jedno ili dva mjesta, koja su kao ključevi one države; jer je nužno ili učiniti to ili držati u njoj mnogo oružanijeh ljudi i pješadije. Za kolonije knez ne troši mnogo, te ih bez svojega troška, ili s malijem troškom, šalje tamo i podržaje ih. Tijem vrijedja samo one, kojijem oduzimlje polja i kuće, da ih dâ novijem stanovnicima, koji sačinjavaju malu manjinu u onoj državi; a oni koje povrijedi ne mogu mu nikada škoditi, jer se rasprše i osiromaše; svi drugi ostanu s jedne strane nepovrijedjeni i stoga se lako umire; s druge strane, boje se da ne zgriješe, da im se ne dogodi kao onijem, koji bijahu oplijenjeni. Zaključujem da ove naseobine ne stoje novca, da su vjernije i da manje vrijedjaju; a uvrijedjeni, jer su siromašni i raspršeni, ne mogu škoditi, kako rekoh. Stoga treba napomenuti da ljude treba ili maziti ili ih uništiti; jer se svete za lagane uvrede a za teške ne mogu: stoga uvreda, koju nanesemo nekomu, mora biti takova, da nam se ne treba bojati osvete. Ali držeći, mjesto naseobina, oružane ljude, troši se puno više, jer na te straže treba potrošiti sve prihode ove države. Tako se opet gubi što se je dobilo i vrijedja se mnogo više, jer se škodi čitavoj toj državi premještajući i nastanjujući vojsku; ovu štetu osjeća svako, i svako postaje knezu neprijateljem, a to su neprijatelji, koji mu mogu škoditi jer i potučeni ostaju kod svoje kuće. Sa svake je strane dakle ova straža nekorisna, dočim je korisna straža naseobina. Ko se nalazi u takovoj različnoj pokrajini, kako je bilo rečeno, mora se još učiniti poglavicom i braniteljem slabijih susjeda i nastojati, da oslabi jače te gledati, da ne bi kojijem slučajem ušao tamo koji stranac, koji ne bi bio slabiji od njega; a uvijek će se dogadjati, da će ga uvesti oni, koji budu nezadovoljni u toj državi ili od prevelika častoljublja ili od straha; tako vidjesmo da su Etolci uveli Rimljane u Grčku; i u svaku drugu pokrajinu, u koju oni udjoše bijahu uvedeni od pokrajinaca. I tako se već dogadja, čim jak stranac udje u koju

zemlju, da pristanu uza nj svi, koji su slabiji u toj zemlji, potaknuti zavišću, koju goje proti onomu, te bijaše jači nad njima: tako on, obzirom na ove slabije, nema da izdrži kakovoga truda da ih pridobije, jer se odmah svi skupa rado združe s državom, koju je on osvojio. Ima samo da pripazi, da odviše ne ojačaju i ne dobiju odviše ugleda; te lasno može svojijem silama i njihovom naklonošću poniziti one, koji su moćni, pa da ostane jedinijem sudijom u toj pokrajini. I ko ne bude dobro upravljao ovijem prilikama, izgubit će brzo što je dobio, a dok još bude vladao, imat će unutra beskrajnijeh poteškoća i neugodnosti. Rimljani izvršivahu dobro ova načela u pokrajinama, koje bijahu osvojili; i šiljahu naseobine, podržavahu slabije, a da im ne povećavahu moći; ponižavahu mogućnike, i ne dadoše moćnijem tudjincima, da dobiju ugleda. Neka mi bude dovoljna samo pokrajina Grčka za primjer. Oni podržavahu Ahajce i Etolce, poniziše kraljevstvo makedonsko, izjuriše Antioha; ali nikada ne dopustiše Ahajcima i Etolcima radi njihovijeh zasluga, da sebi pripoje koju državu, niti ih uvjeravanja Filipova ikada navedoše, da mu budu prijatelji, a da ga ne ponize, niti pristadoše, da Antioh radi svoje moći zadrži u toj pokrajini koju državu. Jer Rimljani učiniše u ovijem slučajevima, što moraju da učine svi mudri vladaoci, koji ne samo da moraju paziti na sadašnje nemire nego i na buduće te im predusresti na svaki način; jer predvidjajući daleke dogadjaje, može im se lako naći lijeka, ali ako čekaš, da ti se približe, lijek nije više na vrijeme, jer je bolest postala neizlječivom. Dogadja joj se, kako vele liječnici sušice, da ju je u njenomu početku lako liječiti, a teško upoznati, ali, tijekom vremena, ako je se nije u početku upoznalo i liječilo, da ju je lako upoznati, a teško liječiti. Tako se dogadja i u stvarima državnijem: jer upoznavajući iz daleka zlo, koje se radja (što nije dano osim razboritu čovjeku), lasno ga je izliječiti; ali kad ga se nije upoznalo, pa ga se pusti da naraste dotle da ga svak poznaje, nema više lijeka. Stoga Rimljani, videći iz daleka nepogode, uvijek im nadjoše lijeka, i ne puštahu ih nikada da napreduju, samo da izbjegnu ratu; jer znadijahu da se rata ne uklanja nego odgadja u tudju korist. Zato i htijahu da se zarate s Filipom i Antiohom u Grčkoj,

da ne bi morali ratovati š njima u Italiji: a za onda mogahu izbjeći jednomu i drugomu ratu, ali ne htjedoše. Nikada im se ne svidjaše ono, što je dandanas na jeziku mudracima našega doba: Uživajmo što nam vrijeme pruža, nego ono što im donašaše krjepost i razbor njihov: jer vrijeme tjera pred sobom sve, te može donijeti dobro kao i zlo, zlo kao i dobro. Nego povratimo se k Francuskoj, i ispitajmo je li ona učinila koju od navedenijeh stvari; a govorit ću o Luju, a ne o Karlu, pošto smo njegov postupak bolje vidjeli, jer je dulje vladao u Italiji; i vidjet ćete, kako je on radio obratno od onoga, što se mora raditi, da se zadrži različitu državu. Kralja Luja bijaše dovelo u Italiju častohleplje Mlečića, koji htijahu dobiti polovicu Lombardije njegovijem dolaskom. Ne ću da kudim kraljevoga dolaska ili za koga se je odlučio; jer kad je htio da stupi na talijansko tlo, te kad nije imao prijatelja u ovoj zemlji, kad su mu dapače bila, postupanjem kralja Karla, zatvorena sva vrata, morao je da prihvati prijateljstva, koja je mogao: i bila bi mu uspjela namisao mnogo prije, da nije počinio pogrješke pri drugomu svojemu djelovanju. Pošto je, dakle, kralj pridobio Lombardiju, zadobio je odmah onaj ugled, koji mu bijaše oduzeo Karlo; Genova pade; Fiorentinci mu postadoše prijateljima; markiz mantovski, vojvoda ferrarski, Bentivogli, gospodja od Furlìja, gospodar Faenze, Pesara, Riminija, Camerina, Piombina, Luccanci, Pisanci, Sienci, svi mu podjoše u susret, da mu budu prijatelji. I tada mogahu Mlečići promotriti nepromišljenost svoje odluke, jer su, da osvoje dva grada u Lombardiji, učinili kralja gospodarem dviju trećina Italije. Promislite sada, uz kako je male poteškoće mogao kralj održati u Italiji svoj ugled, da se je držao gornjijeh pravila i da je štitio i branio sve one svoje prijatelje, koji bijahu prinuždeni, da uvijek budu uza nj, jer ih bijaše velik broj, te bijahu slabi i bojahu se koji Crkve, koji Mlečića; a š njihovom se pomoću mogaše lako zaštititi proti onijem te još ostajahu veliki. Ali jedva što se je našao u Milanu, učini protivno pomogavši papi Aleksandru da osvoji Romagnu. Nije se sjetio da ovom odlukom slabi sebe, jer sebi oduzimlje prijatelje i one koji mu se bijahu bacili u okrilje, a da jača Crkvu, kad pridavaše duhovnoj moći, koja joj podavaše toliko

ugleda, još i toliko vremenite moći. I kad je počinio prvu pogrješku bijaše prisiljen da proslijedi, tako da je bio prinužden doći glavom u Italiju, da dokrajči častohleplje Aleksandrovo i da ovaj ne postane gospodarem Toscane. I nije mu bilo dovoljno, da je ojačao Crkvu i sebe lišio prijatelja, nego da dobije kraljevstvo napuljsko, podijelio ga je sa španjolskijem kraljem; i gdje sam bijaše prvijem sudijom u Italiji, dovede još i druga da častohlepnici u ovoj zemlji i oni te ne bijahu zadovoljni š njime, imaju kamo da se uteknu; i gdje mogaše u onomu kraljevstvu da ostavi kralja sebi podredjena, on ga mače, da dovede drugoga, koji bi ga mogao da istjera odatle. Naravno je doista i obično da se želi dobiti; i uvijek kad to ljudi rade gdje mogu, hvalit će ih a ne će ih kuditi; ali kad ne mogu, a hoće da to urade po svaki način, to je prijekorno i pogrješno. Ako je Francuska dakle svojijem silama mogla navaliti na Napulj imala je to uraditi; ako nije mogla, nije ga imala dijeliti. I ako dioba što ju je učinio s Mlečićima zaslužuje da je se opravda, jer je njome stupio na italsko tlo; ova zaslužuje prijekor, jer je se ne da opravdati tom nuždom. Luj bijaše dakle počinio ovijeh pet pogrješaka: bijaše uništio slabije, pojačao u Italiji moć jednomu mogućniku, doveo u nju veoma jaka tudjinca, ne bijaše došao, da tu živi ni poslao naseobine. Ove pogrješke mogahu još, za njegovoga života, da mu ne naškode, da nije počinio još i šestu: da ide otimati državu Mlečićima; jer da nije ojačao Crkve ni doveo Španije u Italiju bilo bi razumljivo i potrebno, da ih ponizi; ali kad se bijaše odlučio za ono prvo ne smiede nikada pristati na njihovu propast, jer dok bi oni bili jaki, bili bi uvijek držali druge daleko od pothvata u Lombardiji, bilo da Mlečići ne bi bili na to pristali, a da ne bi oni sami postali njenijem gospodarima, bilo da je drugi ne bi bili htjeli oduzeti Francuskoj, da je dadu njima, a ići navaliti na obojicu, ne bi se bili odvažili. A kad bi ko rekao: kralj je Luj prepustio Aleksandru Romagnu, a Španiji ono kraljevstvo, da izbjegne ratu, odgovorio bih razlozima gore rečenijem, da se nikada ne smije dopustiti nereda, kako bi se izbjeglo ratu; jer ratu ne izbjegavaš nego ga odgadjaš na svoju štetu. A kad bi mi ko drugi naveo vjeru koju kralj bijaše zadao papi, da će izvesti za nj

ono poduzeće za razriješenje njegovoga braka i za kardinalski šešir biskupu rouenskomu, odgovorio bih onijem, što ću reći niže o kneževskoj zadanoj vjeri i kako je se mora držati. Izgubio je dakle kralj Luj Lombardiju, jer se nije držao nijednoga uvjeta, kojijeh se držahu drugi, te osvajahu zemlje i htijahu da ih zadrže. To i nije čudo nego jako shvatljivo i jednostavno. I o ovomu predmetu govorah u Nantesu s nadbiskupom rouenskijem, kad Valentinois, koga obično nazivahu Cesarom Borgiom, osvajaše Romagnu; stoga kad mi kardinal rouenski reče, da se Talijani ne razumiju u rat, odgovorih, da se Francuzi ne razumiju u državne poslove; jer da se razumiju ne bi pustili Crkvu da toliko ojača. A iskustvom se je vidjelo da je njena i Španijina veličina u Italiji bila djelo Francuske i da je propast Francuske potekla od njih. Odatle se vadi općenito pravilo, koje ne griješi nikada ili rijetko: da onaj propada, koji je uzrokom da neko osili; jer je ovu silu prouzrokovao on ili nastojanjem ili snagom svojom; a i jedno i drugo od ovoga dvojega sumnjivo je onomu, ko je postao moćan.

POGLAVLJE ČETVRTO.

Zašto se kraljevstvo Darejevo, osvojeno od Aleksandra, nije odmetnulo od nasljednika Aleksandrovijeh nakon njegove smrti.

Razmotrivši poteškoće, koje čovjek ima pri uzdržavanju države novo osvojene, mogao bi se ko čuditi, kako to, da je Aleksandar Veliki postao gospodarem Azije u malo godina, i tek što ju je osvojio, umro, te bi se prema tomu činilo razumljivijem, da se je sva ta država odmetnula: no ipak je njegovi nasljednici zadržaše, a da je zadrže, ne imahu druge poteškoće do one, te nastade izmedju njih samijeh, radi njihovoga vlastitoga častohleplja. Odgovaram, da se državama, kojijeh se sjećamo, vlada na dva različita načina: ili vlada jedan knez, a svi su drugi sluge, koji mu kao upravnici, njegovom milošću i dopuštenjem, pomažu upravljati tijem kraljevstvom; ili jedan knez i baruni, koji drže taj svoj stepen ne milošću gospodarevom nego starinom svojega koljena.

Takovi baruni imaju sopstvenijeh država i podanika, koji ih priznavaju gospodarima i po naravi su im privrženi. U državama, kojijem vlada jedan knez i njegove sluge ima knez više ugleda; jer u čitavoj njegovoj zemlji nema nikoga, ko bi priznavao nad sobom drugoga do li njega; a ako već slušaju koga drugoga, onda ga slušaju kao upravnika i činovnika i nemaju na nj posebne ljubavi. Primjerom su nam ovijeh dviju raznijeh vrsti uprave, u naše dane, Turčin i francuski kralj. Čitavom Turčinovom monarhijom vlada jedan gospodar; ostali su njegove sluge; a dijeleći svoje kraljevstvo u sandžake, šalje u njih razne upravitelje, te ih zamjenjuje i promjenjuje kako se njemu čini. Ali francuski se kralj nalazi odavna usred mnoštva gospodara, koje priznavaju njihovi podanici i ljube ih; oni imaju svojijeh prednosti; a kralj im ih ne može oduzeti bez vlastite pogibli. Ko promotri dakle jednu i drugu od ovijeh država, naći će, da je teško osvojiti državu Turčinovu; ali ako bi ovaj bio pobijedjen, da bi je bilo veoma lako održati. Razlozi poteškoćama pri osvajanju turskoga kraljevstva jesu ti, da osvajač ne može biti pozvan od knezova te kraljevine niti se nadati, da će moći olakšati svoj pothvat odmetnućem sultanove okoline: a to je zbog razloga gore rečenijeh. Jer kad su mu svi robovi i obvezani, može ih se teže podmititi; pa kad bi ih se i podmitilo, bilo bi od toga slabe koristi, jer oni ne mogu povući za sobom narodâ radi označenijeh razloga. Stoga, ko navali na Turčina mora misliti, da će ga naći ujedinjena i treba mu se više pouzdati u vlastite sile nego u tudje nerede. Ali kad bi Turčin bio pobijedjen i razbijen na bojnom polju tako, da ne bi mogao nadomjestiti svoje vojske, nije se bojati drugoga do kneževoga roda; a kad se ovaj uništi, ne ostaje niko, koga bi se trebalo bojati, jer drugi nemaju ugleda u narodima, i kako se pobjednik prije pobjede ne mogaše da osloni na njih, tako ih se ne mora bojati nakon pobjede. Obratno je u kraljevstvima, koja su upravljana poput francuskoga, jer možeš lako unići u njih, ako pridobiješ kojega baruna u kraljevstvu; jer se uvijek nalazi nezadovoljnika i onijeh te žele promjena. Ovi ti, s rečenijeh razloga, mogu otvoriti put u tu državu i olakšati pobjedu, ali ova ti poslije, kad hoćeš da se održiš povlači za sobom beskrajnijeh poteškoća, i s onijem, koji

ti pomogoše i s onijem, koje si potlačio. Nije ti dovoljno uništiti knežev rod jer tu ostaju ona gospoda koja staju na čelo novijem promjenama, a kad ih ne možeš zadovoljiti ni uništiti, izgubit ćeš tu državu kadgod dodje prigoda. Sad, ako promislite kakove vrsti bijaše kraljevstvo Darejevo naći ćete da je bilo slično s Turčinovijem kraljevstvom; i stoga bijaše Aleksandru nužno najprije da ga posvema potuče i da mu otme bojno polje; a kad nakon te pobjede umrije Darej, ostade Aleksandru ona država sigurna zbog razloga gore izloženijeh. A da njegovi nasljednici ostadoše složni, mogahu je uživati u miru: i u tomu kraljevstvu ne nastadoše druge smutnje do li onijeh, koje prouzročiše oni sami. Ali države uredjene poput Francuske nemoguće je održati tako mirno. Stoga nastadoše česte pobune Španije, Francuske i Grčke proti Rimljanima, radi mnogijeh kneževina, koje bijahu u tijem državama: i dok god trajaše uspomena na njih nikada ne bijahu Rimljani sigurni za svoj posjed; ali kad izgibe uspomena njihova, postadoše sigurni gospodari svojom moću i dugom vladom. A mogahu kasnije i oni, bijući se medjusobno, da privuku svaki po dio onijeh zemalja, prema ugledu, koji bijaše zadobio u njima; a one, pošto bijaše iskorijenjeno koljeno njihovoga staroga gospodara, ne priznavahu drugijeh do Rimljana. Uzevši dakle ovo u obzir ne će se niko čuditi lakoći kojom Aleksandar vladaše azijskom državom i poteškoćama, koje imadijahu drugi da održe osvojeno, kao Piro i mnogo drugijeh; a to ne bijaše zbog male ili velike sposobnosti pobjednikove, nego zbog različita predmeta.

POGLAVLJE PETO.

Na koji se način ima vladati gradovima ili kneževinama, koje življahu po svojijem zakonima prije no bijahu osvojene.

Kad osvojene države, kako je već rečeno, bijahu navikle da živu po vlastitijem zakonima i u slobodi, ima tri načina da ih se zadrži. Prvi je da ih se upropasti; drugi da se knez tamo osobno nastani: treći da ih se pusti, neka žive po svojijem zakonima, pobirući od njih neku daću i osnovavši medju njima vlast nekolicine, koja će

mu ih održati prijateljima. Jer kad je tu vlast stvorio taj knez, ona zna da ne može opstojati bez prijateljstva i moći njegove i mora sve uraditi, da ga podrži: i lakše je održati grad navikao da živi slobodno, pomoću njegovijeh gradjana, nego li na ikoji drugi način, ako ga se želi sačuvati za se. Evo nam za primjer Sparćana i Rimljana. Sparćani držahu Atenu i Tebu, stvorivši u njima vlast nekolicine: ali ih svejedno izgubiše. Rimljani, da zadrže Kapuu, Kartagu i Numanciju, razoriše ih i ne izgubiše ih. Htjedoše zadržati Grčku od prilike kako je držahu Sparćani, davši joj slobodu i ostavivši joj njene zakone; ali im ne podje za rukom: tako da bijahu prinuždeni razoriti mnogo gradova u toj zemlji eda je održe; jer doista nema pouzdana načina, da se njima vlada do li uništenja. I ko zagospoduje gradom naviklijem da živi slobodno i ne razori ga, može očekivati, da će biti sam uništen od njega, jer grad ima uvijek za utočište u pobuni ime slobode i stari svoj poredak, kojijeh ljudi nikada ne zaboravljaju ni odmicanjem vremena ni zbog dobročinstava: i što ~~pod fiorentinsko gospodstvo.~~ Ali kad su gradovi ili pokrajine stanovnike ili ih ne raspe, ne će oni zaboraviti onoga imena ni onoga poretka nego će im se uteći odmah čim se što dogodi; tako je bilo i s Pisom nakon toliko godina, što bijaše skučena pod fiorentinsko gospodstvo. Ali kad su gradovi ili pokrajine navikle da živu pod knezom, te kad je uništeno njegovo koljeno, ne će se složiti, da izaberu knezom jednoga izmedju sebe; jer su, s jedne strane, navikle da se pokoravaju, a s druge strane nemaju staroga kneza; da žive slobodno ne znaju; tako su sporije da pograbe oružje, i knez ih može lakše pridobiti i osigurati se za njih. Ali u republikama ima više života, jače mržnje i više želje za osvetom, a uspomena na staru slobodu niti im da niti im može dati da miruju; tako je najsigurniji put, da ih se uništi ili da se nastani kod njih.

POGAVLJE ŠESTO.

O novijem kneževinama, do kojijeh se dodje vlastitijem oružjem i hrabrošću.

Neka se niko ne čudi ako navedem velikijeh primjera kad budem govorio o posve novijem kneževinama, o knezu i o državi. Jer kad ljudi idu skoro uvijek putevima utrtijem od drugijeh i povadjaju se u svojijem djelima za drugijem i kad nije moguće posve se držati tudjega puta ni dostići krjeposti onijeh za kojijem se povodimo, mora razborit čovjek da uvijek udari putem koji mu utriješe veliki ljudi i da se povadja za onijem te bijahu najvrsniji, da bar dade od sebe nešto mirisa njihove vrline ako je sam ne može da dostigne. Mora postupati kao i razboriti strijelci: kad im se čini predalekijem mjesto kamo misle pogoditi i kad znaju dokle dopire snaga njihovoga luka, namjere nišan puno više od označenoga mjesta, ne da dosegnu svojom snagom ili strijelom toliku visinu nego da uzmognu, pomoću tako visokoga nišana, dospjeti kamo namjeravahu. Velim dakle da u posve novijem kneževinama gdje je nov knez, ima više ili manje poteškoća da ih se održi, prema tomu je li više ili manje vrstan onaj koji ih zadobije. I pošto ovaj slučaj da neko postane od privatnika knezom iziskuje ili vrsnoću ili sreću, regbi da jedno ili drugo od ovoga dvojega ublažuje djelomično mnoge poteškoće. Ipak se je znao dulje održati onaj koji nije imao sreće. Još i to radja olakotnošću što je knez prisiljen da se sam nastani u zemlji jer nema druge države. Ali da dodjemo do onijeh koji vlastitom vrlinom a ne srećom postadoše knezovima, velim da su najvrsniji Mojsije, Kiro, Romul, Tezej i slični. I premda se o Mojsiji ne smije raspravljati jer je bio samo izvršitelj onoga što mu bijaše naredjeno od Boga, ipak zaslužuje da mu se divimo samo radi one milosti koja ga činjaše dostojnijem da govori s Bogom. Ali promatrajući Kira i druge koji zadobiše ili osnovaše kraljevstva, naći ćemo ih dostojnijem udivljenja; te ako promotrimo njihova posebna djela i uredbe, ne će nam se činiti da su različite od Mojsijevih premda on imadjaše tako velikoga učitelja. Ispitamo li njihova djela i život, ne ćemo vi-

djeti da im je sreća dala nešto drugoga do li prilike, koja im je pružila gradju da mogu uvesti u svoja djela onaj oblik, koji pronadjoše; a bez te bi prilike bila utrnula i snaga njihovoga duha; a bez ove snage duha uzalud bi bila nadošla prilika. Bijaše dakle nužno Mojsiji da nadje narod Izrailjev robom u Egiptu, da se taj narod odluči poći za njim, ako htijaše da se oslobodi ropstva. Trebalo je da Romulu ne bude mjesta u Albi i da po porodu bude izložen eda uzmogne postati kraljem Rima i osnivačem domovine rimske. Potrebito je bilo da Kiro nadje Persijance nezadovoljne s vlašću Medjana; a Medjane mekušne i omekoputjele s duga mira. Tezej ne bi bio mogao pokazati svojijeh vrlina da nije našao Atenjane raspršene. Ove prilike, medjutijem, usrećiše ove ljude; a velika im je njihova vrlina pokazala ove prilike; tijem se je njihova domovina odlikovala i postala sretna. Oni, te postanu knezovima putem krjeposti, poput ovijeh, zadobivaju teško kneževsku čast, ali je lako uzdrže; a poteškoće, koje imadu pri dobivanju svoje časti potječu dijelom od novoga poretka i uredaba, koje su prisiljeni uvesti da udare temelj svojoj državi i sigurnosti svojoj. Mora se uzeti u obzir da nema stvari, koju bi bilo teže obaviti, ni koja bi imala manje izgleda na uspjeh, ni kojom bi bilo teže upravljati, nego se staviti državi na čelo i uvadjati nove uredbe. Jer su takovomu uvoditelju neprijatelji svi oni, kojijem idu u prilog stare uredbe; a mlačni branitelji svi oni, kojijem bi išle u prilog nove uredbe. Ta mlakoća nastaje dijelom od straha od protivnika, kojijem su u prilog zakoni; dijelom od nepovjerljivosti ljudi, koji pravo ne vjeruju novoj stvari, ako ne vide od nje stalna iskustva. Stoga kad god oni, koji su neprijatelji, imaju prilike da navale, dogadja se da to učine samo djelomično; a oni drugi brane mlitavo, tako da čovjek skupa s njima dospije u pogibao. Nužno je ipak, ako ćemo da dobro razložimo ovu stvar, ispitati jesu li ovi novotari samostalni ili njima upravljaju drugi: to jest, treba li da za izvršenje svojega djela koga mole ili ga mogu prisiliti. U prvomu slučaju prodju uvijek zlo i ne izvrše ništa; ali kada su sami u svojoj vlasti i mogu drugoga da prisile, onda rijetko kada propadaju. Stoga i pobijediše svi oružani proroci, a neoružani propadoše; jer, osim rečenoga,

narav je narodâ prevrtljiva, te je lako uvjeriti ih o nečemu, ali je teško uzdržati ih u tomu osvjedočenju. I stoga treba tako udesiti, da ih se može prisiliti da vjeruju, ako ne vjeruju više. Mojsije, Kiro, Tezej i Romul ne bi bili mogli navesti ljude, da drže njihove uredbe, da su bili goloruci, kako se je u naše dane dogodilo fratru Girolamu Savonaroli, koji je propao sa svojijem novijem uredbama, čim mu je gomila počela da ne vjeruje, a on ne imadijaše načina, da uzdrži one, koji vjerovahu, ni da nevjernike navede da vjeruju. Stoga ovakovi imaju velikijeh poteškoća u svojemu postupku i na putu su im sve pogibli, te treba da ih savladaju vrlinom: ali kad ih svladaju i ljudi ih počinju obožavati, te pošto unište one te im zavidjahu zbog njihovijeh sposobnosti, ostaju moćni, sigurni, čašćeni i sretni. Ovako velikijem primjerima hoću da nadodam jedan manji; ali će biti u nekomu razmjerju s ovijema, i neka mi bude dovoljan za sve slične primjere: a to je Hijeron Sirakuški. Ovaj je od privatnika postao knezom u Sirakuzi, a ni on nije imao drugoga dara od sreće do li prilike; jer ga Sirakužani izabraše svojijem vodjom pošto bijahu potlačeni, te je tijem zaslužio da ga izaberu svojijem knezom; a bijaše tako vrstan već u privatnomu životu, te tko piše o njemu, veli da mu ništa ne manjkaše da vlada osim kraljevstva. On je uništio staru vojsku, uredio novu, napustio stara prijateljstva, uzeo nova; i kako imadijaše prijatelja i vojnika, koji bijahu njegovi, mogaše na takovomu temelju podići svaku zgradu; tako je pretrpio dosta truda, dok je dobivao, a malo, dok je uzdržavao.

POGLAVLJE SEDMO.

O novijem kneževinama zadobivenijem tudjijem silama i srećom.

Oni koji samo srećom postaju od privatnika knezovima, postaju s malo truda, ali se s mnogo truda održe; i nemaju nikakovijeh poteškoća na putu, jer samo dolijeću; ali sve im poteškoće nastaju poslije nego bijahu postavljeni za knezove. A ovakovi su oni, kojijem je podijeljena koja država ili za novac ili milošću onoga, koji

im je podjeljuje: kako se je dogodilo mnogijem u Grčkoj, u jonskijem i u helespontskijem gradovima gdje ih Darej bijaše učinio knezovima, da mu ih drže za njegovu sigurnost i slavu; kakovi bijahu oni carevi, koji od privatnika dopirahu k vlasti podmićivanjem vojnika. Ovi su jednostavno podložni volji i sreći onoga, koji ih je uzvisio, a to je dvoje promjenjivo i nestalno; te oni ne umiju i ne mogu da zadrže te časti; ne umiju, ako nijesu ljudi velika uma i sposobnosti, te nema razloga da umiju zapovijedati, kad su uvijek živjeli privatnijem životom; ne mogu jer nemaju sila, koje bi im bile prijateljske i vjerne. Onda, države, koje naglo nastaju, kao i sve drugo u naravi što brzo nastaje i raste, ne mogu da imaju korjena, koji bi bio prikladan za njih, tako da ih ne bi uništila prva nepogoda; ako već onakovi, kako rekoh, koji tako naglo postadoše knezovima, nemaju tolikijeh sposobnosti, da bi se znali i u brzo spraviti, da sačuvaju ono, što im je sreća bacila u naručaj i da bi kasnije udarili one temelje, koje drugi udarahu prije no postajahu knezovima. Jednomu ću i drugomu od ovijeh načina, kako se postaje knezom, svojom vrlinom ili srećom, navesti dva primjera, koji se zbiše u dane naše uspomene: ovo su Francesco Sforza i Cesare Borgia. Francesco postade doličnijem sredstvima i velikom sposobnošću od posebnika milanskijem vojvodom; te što bijaše stekao sa sto neprilika, zadrža s malo truda. S druge strane, Cesare Borgia, nazivan obično vojvodom Valentinois, zadobi državu srećom očevom, te je s njom i izgubi, usprkos tomu, što je uložio sav trud i uradio sve, što mora da uradi razborit i sposoban čovjek, da uhvati korjena u državama, koje mu je namaklo tudje oružje i sreća. Jer, kako je bilo gore rečeno, ko prije ne udara temelja, mogao bi ih uz veliku sposobnost udariti kasnije, premda ih se udara na štetu graditeljevu i uz pogibao po zgradu. Ako dakle promotrimo sve uspjehe vojvodine, vidjet ćemo, da je bio udario jake temelje budućoj moći; a mislim, da ih ne smijem razložiti površno, jer ne znam koju bih bolju pouku dao novu knezu, nego primjer njegovoga postupka: i ako mu ne koristijahu njegove uredbe, nije njegova krivnja, jer se je dogodilo neobičnom i skrajnjom zlobom sudbine. Aleksandar je šesti imao mnogo poteškoća u sadašnjosti i u budućnosti, kad

je htio da učini velikijem vojvodu, svojega sina. Prvo, nije vidio načina, da ga učini gospodarem, koje druge države, ako ne Crkvene Države; a kad bi htio da je oduzme Crkvi, znao je, da mu vojvoda milanski i Mlečići ne bi bili toga odobrili, jer su Faenza i Rimini bili već pod zaštitom mletačkom. Vidio je, osim toga, da je oružje talijansko, a napose oružje onijeh, kojijem bi se mogao poslužiti, u rukama onijeh, koji se morahu da boje papine moći: i stoga se nije mogao njime poslužiti, kad je bilo u rukama Orsinija i Colonna i njihovijeh sljedbenika. Bilo je dakle nužno poremetiti ovaj red i zamiješati države talijanske, da im uzmogne sigurno postati gospodarem jednoga dijela; to mu je bilo lako jer je našao Mlečiće, koji se s drugijeh razloga bavljahu mišlju, da dovedu Francuze opet u Italiju; on se tomu ne samo nije protivio, nego je i olakoćivao razriješivši stari brak kralja Luja. Kralj je dakle prešao u Italiju pomoću Mlečića i privolom Aleksandrovom: i jedva što bijaše u Milanu, dobi papa od njega ljudi za pothvat u Romagni, koja mu bje pripuštena zbog kraljevoga ugleda. Kad je dakle vojvoda zadobio Romagnu i potukao Colonnijevce, te kad ju je htio da zadrži i da još dalje napreduje, priječijaše ga u tomu dvoje: jedno, njegova vojska, koja mu se ne činjaše vjernom; drugo, volja Francuske; to jest, bojaše se da ga ne bi izdala vojska Orsinija, kojom se bijaše poslužio, i da ga ne bi ne samo spriječila u osvajanju, nego mu još otela što je dobio, te da mu i kralj ne bi učinio to isto. Za Orsinijevce je dobio dokaz, kad je, po osvojenju Faenze, navalio na Bolognu, jer je vidio da hladno idu na tu navalu. A što se tiče kralja, upoznao je njegov duh kad je, osvojivši vojvodinu urbinsku, navalio na Toscanu, a kralj ga odvrnuo od ovoga pothvata; stoga vojvoda odluči, da ne će biti više u vlasti tudje sreće i oružja. I najprije oslabi stranke Orsinija i Colonna u Rimu, jer predobi sve njihove pristaše, koji bijahu plemići, učinivši ih svojijem plemićima; i davši im velikijeh nagrada počasti ih, prema njihovoj vrijednosti, upravom i vladom, tako da je za malo mjeseci utrnula u njihovomu srcu ljubav prema onijem strankama i posve se obratila k vojvodi. Iza toga, počeka zgodu da uništi Orsinijevce, kako bijaše raspršio pristaše porodice Colonnâ; zgoda mu dobro dodje

i on se njome bolje posluži; jer kad Orsini kasno uvidješe, da je veličina vojvode i Crkve njihova propast, sastadoše se na skupštinu u peruginskoj gradskoj kući. Odatle nastade buna u Urbinu, smutnje u Romagni i beskrajne pogibli po vojvodu, no on ih sve svlada pomoću Francuza: i kad mu se je povratio ugled, ne pouzdavaše se u Francuze ni u druge vanjske sile, pa da ih ne mora iskušavati, obrati se varkama: i toliko znadijaše da sakriva svoje osjećaje, da se Orsinijevci pomiriše s njime posredovanjem gospodina Paola; prema njemu nije vojvoda škrtario dokazima počasti, da ga uvjeri o svojijem dobrijem namjerama, davajući mu odijela, novaca i konja; dok ih njihova prostodušnost ne dovede u Sinigagliu u njegove ruke. Uništivši dakle ove poglavice i učinivši njihove pristaše svojijem prijateljima, bijaše knez udario jako dobre temelje svojoj moći, imajući u svojoj vlasti čitavu Romagnu s vojvodinom urbinskom i pridobivši sve ove narode, kad počeše da uživaju svoju sreću. I pošto je ovaj način vrijedan da ga se spomene i da se drugi povedu za njim, ne ću da ga napustim. Kad je vojvoda osvojio Romagnu i našao da njom vladaju nemoćni gospodari, koji prije plijenjahu svoje podanike nego im vladahu i više im davahu prigode raspu nego li ujedinjenju, tako da ta zemlja bijaše puna kradje, razbojstva i nasilja svake vrsti, držaše nužnijem da joj da dobru upravu, ako je htijaše da privede k miru i pokornosti prema vladarevoj vlasti. Stoga joj stavi na čelo messer Remira d' Orco, okrutna i odlučna čovjeka, i dade mu potpunu vlast. Ovaj je u kratko vrijeme privede k miru i jedinstvu, uza svoj veliki ugled. Poslije promisli vojvoda da nije na mjestu takova prevelika vlast, jer se bojaše da ne omrzne ljudima; te stavi zemlji na čelo gradjanski sud usred same zemlje, s izvrsnijem predsjednikom, gdje svaki grad imadijaše svojega zastupnika. I jer znadijaše da je prijašnja strogost rodila mržnje proti njemu; te da očisti od te mržnje srca u narodu i da ih posvema pridobije, htjede pokazati, ako je bilo kakove okrutnosti, da nije potekla od njega nego od oštre naravi upravnikove. I upotrijebivši ovu priliku, dade ga jednoga jutra izložiti na trgu u Ceseni rasječena po pola, a pored njega komad drva i krvav nož. Okrutnost ovoga prizora zadovolji i zabezeknu za čas narod.

3

Ali vratimo se otkuda smo pošli. Velim, kad se je vojvoda našao jako moćnijem i djelomice osiguranijem proti sadašnjijem pogiblima, pošto se bijaše naoružao na svoj način i dobrijem dijelom uništio vojne sile, koje mu mogahu da škode radi svoje blizine, ostajaše mu još — ako htijaše nastaviti osvajanja — obzir prema Francuskoj; jer znadijaše da mu toga ne bi dopuštao kralj, koji bijaše kasno uvidio svoju pogrješku. I stoga poče da traži nove prijatelje i da ševrda s Francuskom kad Francuzi krenuše put napuljskoga kraljevstva proti Španjolcima, koji opsijedahu Gaetu. A namjera njegova bijaše, da se osigura za njih; to bi mu bilo i uspjelo, da bijaše živ Aleksandar. Ovako se on vladaše prema sadašnjosti. Ali što se tiče budućnosti, imaše se najprije bojati da mu novi nasljednik u Crkvi ne će biti prijatelj i da će gledati da mu otme ono što mu bijaše dao Aleksandar; a to namjeravaše da spriječi na četiri načina. Prvo, da uništi sav rod one gospode, koju bijaše oplijenio, da oduzme papi ovu prigodu. Drugo, da pridobije za se sve plemiće rimske, da uzmogne njihovom pomoću, kako rekoh, držati papu na uzdi. Treće, da se sprijatelji s izbornijem kolegijem što više mogaše. Četvrto, da zadobije toliku vlast prije no umre papa, da bi mogao sam po sebi odoljeti prvoj navali. Od ove četiri stvari bijaše izvršio tri do Aleksandrove smrti, a četvrtu bijaše skoro izvršio. Jer od oplijenijene gospode bijaše poubijano koliko ih mogaše da stigne, a spasilo ih se je veoma malo; rimske plemiće bijaše pridobio, a u kolegiju imadijaše najveći dio za se. A što se tiče novoga osvojenja, bijaše namislio da postane gospodarem Toscane, a imadijaše već Perugiu i Piombino, dok Pisu bijaše uzeo pod svoju zaštitu. Kako pak ne moraše da ima obzira prema Francuskoj, (a ne moraše ga imati više jer Španjolci bijahu već oteli Francuzima kraljevstvo napuljsko, tako da obojica bijahu prinuždena da dobiju njegovo prijateljstvo), zagospoduje Pisom. Iza toga padoše Lucca i Siena, dijelom radi nenavisti proti Firenćanima, a dijelom od straha! Firenćanima ne bijaše pomoći; i da mu je to uspjelo, (a imaše mu uspjeti iste godine kad umrije Aleksandar), bio bi dobio toliko snage i ugleda, jer bi se bio održao sam svojom snagom, a da ne bi bio u vlasti tudje sreće i snage, nego samo

svoje moći i sposobnosti. Ali Aleksandar umrije pet godina poslije nego on bijaše trgao mač. Ostavi ga s državom romagnskom u kojoj se jedinoj bijaše učvrstio, a u svijem drugijem bez tla pod nogama, izmedju dvije moćne neprijateljske vojske, i sama na samrtnoj postelji. A bijaše u vojvode toliko odvažnosti i toliko hrabrosti i tako dobro znadijaše kako treba pridobivati ljude ili ih gubiti, te tako bijaše čvrst temelj, koji bijaše udario u tako malo vremena, da bi bio odolio svakoj poteškoći, da nije imao nad sobom onijeh vojska ili da je bio zdrav. A da su njegovi temelji bili dobri, vidi se što ga je Romagna očekivala više od mjesec dana, što je u Rimu bio siguran, uza sve to što je bio bolestan; i premda su Baglionijevci, Vitellijevci i Orsinijevci bili došli u Rim, nijesu dobili pristaša proti njemu. Mogaše učiniti, ako već ne da postane papom koga on htijaše, ono bar da ne postane koga on ne htijaše. Ali da je bio zdrav pri smrti Aleksandrovoj, sve bi mu bilo lako. A meni reče, u dane kad izabraše Julija II., da mišljaše na sve što se mogaše dogoditi poslije očeve mu smrti i da je svemu našao lijeka, samo da nikada ne mišljaše, da će osim očeve smrti biti i sam na samrtnoj postelji. Ako skupim sva ova djela vojvodina, ne bih ga mogao kuditi, dapače mislim da ga navedem za primjer svijem, koji se popeše do vlasti srećom i oružjem tudjijem, što i učinih. Jer on nije mogao drukčije da postupa, pošto je bio čovjek velika duha i uzvišenijeh namjera; jedino se oprije njegovijem nakanama kratak život Aleksandrov i njegova bolest. Ko dakle drži nužnijem da se u svojoj novoj vlasti osigura proti neprijateljima, da dobije prijatelja, da pobijedi ili silom ili lukavošću, da svojijem djelima postane obljubljen kod ljudi i da ga se oni boje, da ga vojnici slijede i štuju, da uništi one, koji mu mogu ili moraju škoditi, da novijem načinima obnovi stare uredbe, da bude strog i mio, velikodušan i darežljiv, da uništi nevjernu vojsku i stvori novu, da sačuva prijateljstvo kraljeva i knezova, tako da mu moraju rado koristiti ili se čuvati, da ga ne uvrijede, ne može naći življi jeh primjera do njegovijeh djela. Samo mu se može upisati u krivnju izbor Julija II., pri kojemu je slabo prošao, jer, kako rekoh, ako nije mogao stvoriti pape po svojoj volji, mogao je zapriječiti da neko ne postane papom;

i nije nikada smio pristati da postanu papama oni kardinali, koje bijaše uvrijedio ili koji bi ga se morali bojati kad bi postali papama. Jer ljudi škode drugijem ili od straha ili od mržnje. Oni koje on bijaše uvrijedio bijahu medju ostalijem: San Pietro ad Vincula, Colonna, San Giorgio, Ascanio. Svi ostali, kad bi bili uzvišeni na papinsku čast, bili bi ga se morali bojati, izuzev kardinala rouenskoga i Španjolce: ove radi veza i zahvalnosti, onoga radi njegove moći jer bijaše udružen s kraljevstvom francuskijem. Stoga vojvoda moraše, prije svega, učiniti papom kojega Španjolca; a ako ne bi bio mogao, morao je pristati da to postane kardinal rouenski, a ne kardinal od San Pietro ad Vincula. A ko misli da velike ličnosti zaboravljaju stare uvrede radi novijeh dobročinstava, vara se. Vojvoda je dakle pogriješio u ovomu izboru i prouzročio svoju propast.

POGLAVLJE OSMO.

O onijem koji se zločinstvima popeše do kneževske časti.

Ali jer se od privatnika postaje knezom još na dva načina (što se ne može posve pripisati sreći ili vrlini) ne mislim da bih ih imao izostaviti, premda se o jednomu može opširnije raspravljati, gdje se govori o republikama. Ti su načini kad se neko uspne do kneževske časti ili zlikovačkijem i opakijem putem; ili kad privatan gradjanin postane knezom svoje domovine naklonošću ostalijeh svojijeh sugradjana. A govoreći o prvomu načinu, pokazat ću s dva primjera, jednijem starijem i jednijem novijem, ne upuštajući se inače u prosudjivanje vrijednosti ovoga puta jer mislim da će biti dovoljni onomu, koji bude prinuždem, da se povede za njima. Sicilac Agatoklo, ne samo privatan čovjek, nego i niska i prezrena starina, postade kraljem sirakuškijem. Rodjen od lončara, provadjaše uvijek, kroza sve stepene svoje sreće, zločinački život. No ipak imadijaše uza svoje zločine toliko vrline duha i tijela, da je u svojoj vojnoj službi postepeno dopro do pretora sirakuškoga. Postigavši taj stepen i odlučivši da postane knezom i da zadrži silom i bez obveza prema drugijem ono što mu bijaše jednodušno podijeljeno; i sporazumivši se o ovoj svojoj nakani s Kartažaninom Hamilkarom, koji vojevaše s vojskom na Siciliji, sakupi nekoga jutra narod i senat sirakuški, kao da ima vijećati o državnijem poslovima, i, na dani zrak, dade poubijati sve senatore i najbogatije u narodu; poslije njihove smrti, zauze i zadrža kneževsku vlast u tomu gradu bez ikakovoga prigovora od gradjana. I premda ga Kartažani dva puta poraziše, i na koncu opsjedoše, ne samo da uzmože obraniti svoj grad, nego, ostavivši dio svojijeh ljudi za obranu grada, s drugijem dijelom navali na Afriku te u kratko vrijeme oslobodi Sirakuzu od opsade i dovede Kartažane u skrajnju nuždu; oni bijahu prisiljeni da s njime ugovaraju, da se zadovolje posjedom u Africi i da Agatoklu ostave Siciliju. Ko dakle promotri njegova djela i sposobnosti ne će vidjeti, ili će vidjeti malo čega, što bi mogao pripisati sreći; tako da je dopro do kneževske časti, kako je bilo gore rečeno, ne čijom sklonošću, nego po stepenima u vojsci, koje bijaše dobio uza sto oskudica i pogibli, te je poslije zadržao s toliko smionijeh i opasnijeh sredstava. Ne može se još nazvati vrlinom ubijanje svojijeh sugradjana, izdaju prijatelja, nevjeru, nemilosrdje, nevjerovanje u Boga; jer se ovakovijem načinom dade steći vlast ali ne slavu. Jer, ako promotrimo vrline Agatoklove, kad je zapadao u pogibli i izvlačio se iz njih i veličinu njegovoga duha, kad je podnosio i svladavao nezgode, ne vidimo zašto bismo ga držali nižijem od najodličnijega vodje. Ipak, njegova divlja okrutnost i nečovječnost, s nebrojenijem zločinima, ne dopuštaju da ga slavimo medju odličnijem ljudima. Ne može se dakle pripisati sreći ili vrlini ono, što je polučio bez jedne i druge. U naše je doba, za vlade Aleksandra VI., Oliverotto da Fermo, još pred više godina malen, bio odgojen od ujaka, po imenu Giovanni Foglianija, i ovaj ga dade u rano doba njegove mladosti da vojuje pod Paolom Vitellijem, da ovom naukom dopre do kojega visokoga stepena vojničkoga. Poslije smrti Paolove vojevaše pod Vitellozzom, njegovijem bratom; i u kratko vrijeme, jer bijaše uman te krepka tijela i duha, dospje medju prve ljude u svojoj vojsci. Ali jer mu se činjaše ropskijem biti s drugijema, zamisli osvojiti Fermo, pomoću nekojijeh gradjana, ko-

jijem bijaše milije ropstvo nego sloboda njihove domovine, i potporom Vitellozzovom: i pisa Giovanniju Foglianiju da hoće, nakon duga odsuća od kuće, da dodje vidjeti njega i njegov grad i nešto pogledati svoju očevinu. I jer se ne trudijaše za drugo nego da zadobije časti, te da njegovi sugradjani vide kako nije uzalud potratio vrijeme, da će doći u sjaju i u pratnji od sto konjanika, svojijeh prijatelja i sluga, te ga moljaše da izvoli narediti neka ga Firmanci lijepo prime, a to će biti u čast ne samo njemu nego i Giovanniju, jer je on njegov gojenac. Giovanni, medjutijem, ne uskrati mu nikakove usluge, koju dugovaše nećaku. Kad ga na njegov nagovor Firmanci lijepo primiše, nastani ga u svojoj kući: tu on, poslije nekoliko dana, pobrinuvši se da odredi što mu bijaše nužno za buduće zlodjelo, priredi sjajnu gozbu, na koju pozva Giovannija Foglianija i sve prve ljude iz Ferma. A kad se dovršiše jela i sve zabave, kakove se dogadjaju pri sličnijem gozbama, Oliverotto zapodjede lukavo neke ozbiljne razgovore te govoraše o veličini pape Aleksandra i sina mu Cesara i o njihovijem pothvatima; a kad na ta raspravljanja odgovoriše Giovanni i ostali, ustade on odjedared i reče da se o tijem stvarima mora govoriti na tajnijem mjestu, te se povuče u neku sobu, a za njim podjoše tamo Giovanni i svi ostali gradjani. Jedva sjedoše, kad li sa skrovitijeh mjesta u sobi izadjoše vojnici i poubijaše Giovannija i sve ostale. Poslije ovoga ubojstva zajaha Oliverotto konja, projuri gradom i opsjedne u palači najvišu oblast, tako da je strahom bila prisiljena da mu se pokori i da stvori vladu, kojoj se on postavi knezom. I, pošto bijahu umoreni svi oni, koji mu mogahu škoditi, jer bijahu nezadovoljni, ojača se novijem uredbama gradjanskijem i vojnijem, tako da za vrijeme od godine dana, što vladaše ne samo da sam bijaše siguran u gradu Fermu, nego postade strašan svijem svojijem susjedima; i teško bi ga bilo savladati, kao i Agatokla, da se nije dao prevariti od Cesara Borgie, kad je ovaj uhvatio u Sinigagliji Orsinijevce i Vitellijevce, kako je bilo gore rečeno; tu je bio uhvaćen i on, godinu dana nakon onoga umorstva, i zadavljen skupa s Vitellozom, koji mu bijaše učiteljem u njegovijem vrlinama i zlodjelima. Mogao bi ko misliti, kako to da su Agatoklo i neki takovi, nakon

nebrojenijeh izdaja i okrutnih djela, mogli dugo da živu, sigurni u svojoj domovini, i da se brane od vanjskijeh neprijatelja, a da se njihovi sugradjani nijesu nikada rotili proti njima; premda mnogo drugijeh nije nikada moglo okrutnošću ni u mirno doba da uzdrže državu, a kamo li u dvojbeno ratno doba. Mislim, da je to zbog dobroga ili lošega upotrebljavanja okrutnijeh djela. Dobrom se uporabom može nazvati, (ako se o zlijem djelima može reći »dobro«), ako čovjek počini zlo samo jednom u nuždi, da se osigura, a kasnije ne ogrezne u njemu, nego ga obrati u korist podanika što više može. Zla je uporaba, kad je u početku malo okrutnosti, ali vremenom više raste, nego li je nestaje. Oni koji se budu držali prvoga načina, mogu pomoću božjom i ljudskom nekako popraviti svoje stanje; kako ga je popravio Agatoklo. A oni drugi nemoguće je da se održe. Stoga treba napomenuti, da osvajač koje države mora pri osvajanju raspraviti i počiniti sva okrutna djela u jedan mah, i za to da se ne mora vraćati na njih svaki dan i da može bez ponavljanja grozota umiriti ljude i pridobiti ih za se dobročinstvima. Ko radi drugačije, ili od straha ili zbog loša savjeta, uvijek je prinužden da drži nož u ruci i nikada se ne može osloniti na svoje podanike; jer se ne mogu da umire kad ih vrijedja neprestano i s nova. Jer sve uvrede treba zadati ujedno da ih se manje osjeća, te da stoga manje vrijedjaju; dobročinstva treba činiti malo po malo eda ih se bolje osjeća. A mora, nada sve, knez da živi sa svojijem podanicima na takav način, da ga nikakav dogadjaj, ni zao ni dobar, ne mora navesti da mijenja svoj postupak; jer ako u nevolji nadodje nužda, nijesi na vrijeme da činiš zlo; a dobro koje učiniš ne koristi ti, jer drže da je od nužde, i nemaš od toga nikakove hvale.

POGLAVLJE DEVETO.

O gradjanskoj kneževini.

li dolazeći do drugoga dijela gdje knez gradjanin postane knezom svoje domovine ne zlodjelima i drugijem nepodnošljivijem nasiljem, nego ljubavlju svojijeh sugradjana; što se može nazvati gradjanskom kneževinom, a da se dodje do toga, nije potrebno ni posvemašnje vrline ni posvemašnje sreće, nego prije sretne lukavosti; velim da se ljudi uspinju na ovu vrst kneževstva ili ljubavlju naroda ili ljubavlju mogućnika. Jer su u svakomu gradu ove dvije različite volje: a potječu odatle, što narod želi da njime ne vladaju mogućnici i da ga ne gnjetu; a mogućnici žele da vladaju narodom i da ga gnjetu, te od ovijeh dviju želja nastaje u gradu jedna od ovijeh triju posljedica: ili kneževstvo, ili sloboda, ili bezakonje. Kneževstvo stvaraju ili narod ili mogućnici, prema tomu dobije li zgodu jedna ili druga od ovijeh stranaka: jer kad vide mogućnici da ne mogu odoljeti narodu počinju obraćati ugled na jednoga izmedju sebe i učine ga knezom da mogu pod njegovom sjenom iskaliti svoje želje. I narod obraća ugled na jednoga samoga, kad vidi da ne može odoljeti mogućnicima i učini ga knezom, da se obrani njegovijem ugledom. Onaj, koji se popne do kneževske časti pomoću mogućnika, održava se uz više poteškoća nego onaj, koji postane knezom pomoću naroda; jer se knez nalazi posred mnogijeh, kojijem se čini da su mu jednaki, i stoga ne može njima ni vladati ni zapovijedati kako bi htio. Ali onaj, koji dopre do kneza ljubavlju naroda, nalazi se sam u toj časti, a oko njega ili neka nikoga, ili ih je vrlo malo koji ne bi bili spravni da ga slušaju. Osim toga, ne može se pošteno zadovoljiti mogućnicima i bez uvreda proti drugijema; ali narodu se može; jer su poštenije namjere naroda nego mogućnika, pošto ovi hoće da tlače, a narod hoće da ga ne tlače. Nadodajmo još da knez ne može nikada biti siguran za neprijateljski narod jer ga je mnogo; za mogućnike se može osigurati jer ih je malo. Najgore što može zadesiti kneza od neprijateljskoga naroda jeste to da bude od njega napušten; ali od mogućnika, ako su mu neprijatelji, ne samo da se mora bojati, da

će ga napustiti nego i da još ne navale na nj; jer je u njih bolji vid i više lukavosti, uvijek nadju vremena da se spase i traže sklonosti kod onoga za koga se nadaju da će pobijediti. Prinužden je još knez da živi uvijek s onijem istijem narodom; ali može sasma dobro da bude bez onijeh istijeh mogućnika, jer ih može stvarati i skidati svaki dan te im davati i oduzimati ugled kad mu se prohtije. A da bolje razjasnim, velim, da se može postupati s mogućnicima poglavito na dva načina: to jest, ili se njima vlada po njihovomu postupku, da se vežu u svemu s tvojom srećom, ili ne. One, koji se vežu, a nijesu grabežljivi, mora se poštovati i ljubiti; s onijem, koji se ne vežu, treba postupati na dva načina: ili to čine od malodušja i naravne nestašice odvažnosti; a onda se moraš njima poslužiti, a ponajvećma onijem te imaju dobro razbora, jer će ti u sreći biti na čast, a u nesreći ih se ne moraš bojati; ali kad se ne vežu hotimice i od častohleplja, znak je, da misle više na se nego na te; i ovijeh se mora knez čuvati i postupati s njima kao s očitijem neprijateljima, jer će uvijek u nesreći pomoći da ga unište. Mora, inače, ko postane knezom ljubavlju naroda, da uzdrži narod prijateljem, a to će mu biti lako, jer narod ne traži no da ga se ne ugnjetava; ali ko postane knezom proti narodu, a ljubavlju mogućnika, mora prije svega nastojati da pridobije za se narod; a to će mu biti lako, ako ga uzme pod svoju zaštitu. I jer ljudi, kad im neko čini dobra, za koga mišljahu da će im činiti zlo, postaju zahvalniji svojemu dobročinitelju, postaje mu podanički narod odanijim nego li da ga je njegova ljubav dovela do kneževske časti: a knez ga može pridobiti na mnogo načina, ali se za njih ne može dati stalna pravila, jer su različiti prema predmetu, i stoga ćemo ih izostaviti. Zaključit ću samo da je knezu nužno, da mu narod bude prijateljski: inače nema pomoći u nesreći. Nabis, spartski knez, izdržao je opsadu čitave Grčke i jedne pobjedonosne rimske vojske i obranio proti njima domovinu svoju i svoju državu; a bijaše mu dovoljno samo, na domaku pogibli, da se osigura za malen broj ljudi; što mu ne bi bilo dovoljno da narod bijaše proti njemu. I neka se niko ne usprotivi ovomu mojemu mnijenju onom običnom poslovicom da polaže temelje u blato ko se oslanja na narod:

jer je istinita kad se na nj oslanja privatan gradjanin i misli da će ga narod osloboditi kad ga pritisnu neprijatelji ili oblasti; u ovomu bi se slučaju mogao često prevariti, kako se je u Rimu dogodilo Gracchima i u Firenzi messer Giorgiu Scaliju. Ali kad se na nj oslanja knez, koji može da zapovijeda i ima srca, te se ne straši u nevolji i ne obustavlja drugijeh priprava i podržava puk u oduševljenju duhom i djelima svojijem; ne će biti prevaren od naroda i činit će mu se njegovi temelji dobri. Obično ove kneževine dospiju u pogibao kad imaju da se popnu od gradjanskoga poretka k apsolutnomu; jer ovakovi knezovi ili vladaju sami ili po oblastima. U potonjemu je slučaju slabija njihova država i u većoj pogibli, jer su u svemu u vlasti onijeh gradjana, koji su namješteni na čelo oblastima; ovi mu mogu, poglavito u nevolji, veoma lako oteti državu ili protiveći mu se ili ne slušajući ga; a knez nema vremena u pogibli da zauzme apsolutnu vlast, jer gradjani i podanici, koji obično dobivaju zapovijedi od oblasti, ne će u toj opasnosti da slušaju njegove naloge, i nikada ne će u dvojbeno vrijeme imati u koga da se pouzda. Jer se takav knez ne može osloniti na ono što vidi u mirno doba kad je gradjanima potrebna država: jer onda svak trči, svak obećaje i svak hoće da umre za nj, dok je smrt daleko; ali u nevolji, kad državi treba gradjana, onda ih se malo nalazi. I tijem je pogibeljnije ovo iskustvo, što ga se ne može okušati, nego samo jedan put. Stoga, razborit knez mora smisliti način, kako bi njegovijem gradjanima bila potrebita njegova država uvijek i u koje god doba; pa će mu biti uvijek vjerni.

POGLAVLJE DESETO.

Na koji način treba mjeriti snagu svijeh kneževina.

Ispitujući vrsti ovijeh kneževina, treba imati na umu nešto drugo: to jest, ima li koji knez toliku državu da bi se, do potrebe, mogao održati sam po sebi, ili mu je uvijek nužna tudja obrana. I da ovo bolje razjasnim, velim da mislim e se mogu održati sami po sebi oni koji mogu zbog obilja ljudi ili novaca skupiti primjerenu vojsku

i pobiti se sa svakijem ko navali na njih: a tako mislim da su onijem potrebni drugi, koji se ne mogu s neprijateljima ogledati na otvorenu polju nego su prinuždeni da se uteknu za zidine i da ih brane. O prvomu smo slučaju govorili, a u buduće ćemo reći što bude trebalo. Za drugi se slučaj ne može reći drugo do li opomenuti takove knezove neka opskrbe i utvrde svoje zemljište, a da o zemlji ne vode računa. I ko bude dobro utvrdio svoj grad, a u drugomu se postupku prema podanicima bude vladao kako je gore rečeno i kako ćemo reći još niže, pazit će se uvijek ko navali na nj; jer su ljudi uvijek protivni pothvatima gdje vide poteškoća; a ne može se vidjeti da je lako navaliti na nekoga čije je zemljište čvrsto, a narod ga ne mrzi. Njemački su gradovi slobodni, imaju maleno područje i slušaju cara kad im se hoće, a ne boje se ni njega ni drugoga mogućnika u svojoj okolini; jer su utvrdjeni na takav način, da svak zna e ih mora biti dosadno i teško osvajati; jer svi imaju dolične jarke i zidine, imaju dovoljno hitala, a uvijek drže u javnijem podrumima jela, pića i goriva za godinu dana. Osim toga, da uzmognu hraniti puk, a bez gubitka po općinu, imaju uvijek redovito za godinu dana da mu mogu dati rada u onijem poslovima, koji su žila kucavica i život toga grada i kojijem se puk hrani: poštuju također vojne vježbe i osim toga imaju mnogo odredaba kako da ih obdržavaju. Na kneza dakle koji ima čvrst grad, a nije se omrazio, ne može se navaliti; a ako bi ipak ko navalio na nj, taj bi se sramotno povratio natrag; jer su događaji u svijetu tako raznoliki, da je skoro nemoguće da neko stoji s vojskom godinu dana bez posla i da nekoga opsijeda. A ko odgovori: »Ako narod ima svojega posjeda vani, pa ga vidi da gori, ne će imati strpljivosti; a s duge će opsade i vlastite oskudice zaboraviti na kneza«, odvratit ću mu da će moćan i hrabar knez uvijek svladati ove poteškoće ulijevajući nadu u podanike, da zlo ne će dugo trajati, te ih sad zastrašujući okrutnošću neprijateljevom, sad se vješto osiguravajući proti onijem te mu se čine preveć drski. Osim toga, razumljivo je da će neprijatelj početi da pali i uništava njihovu zemlju pri svojemu dolasku i u doba dok je ljudski duh još vruć i hoće da se brani: i stoga se knez mora manje bojati: jer, nakon nekoliko dana

pošto duhovi ohladnješe, štete su već počinjene, nesreće su ih zadesile, i nema više lijeka: i onda se još više ujedine sa svojijem knezom jer se tada čini da on ima obveza prema njima kad su im izgorjele kuće i uništeni im posjedi za njegovu obranu. A u naravi je ljudskoj da su zahvalni za dobročinstva, koja iskazaše kao i za ona, koja dobivaju. Ako stoga sve dobro razmotrimo, ne će biti teško razboritu knezu da uzdrži miran duh svojijeh gradjana prije i poslije za opsjedanja, kad mu ne ponestaje živeža ni sredstava za obranu.

POGLAVLJE JEDANAESTO.

O crkvenijem kneževinama.

Ostaje nam sada još samo da raspravljamo o crkvenijem kneževinama: kod kojijeh postoje sve poteškoće prije nego ih se zadobije, jer ih se stiče ili vrlinom ili srećom, a zadržava ih se i bez jedne i bez druge; jer ih podržavaju starodavne vjerske uredbe, koje su sve toliko jake i takove su, da svoje knezove uzdrže u njihovoj časti, na koji god način oni postupali ili živjeli. Oni samo imaju državu, a ne brane je, imaju podanika, a ne vladaju njima; te im države niko ne otimlje, jer je ne brane; jer ne vladaju podanicima, oni se za to ni ne brinu, te se ne misle i ne mogu odmetnuti od njih. Samo su dakle ove kneževine stalne i sretne. Ali jer su ih stvorili viši uzroci, do kojijeh ne dopire ljudski um, ne ću govoriti o njima; jer bi bilo preuzetno i drsko od čovjeka da o njima raspravlja, kad ih je podigao Bog i kad ih on podržaje. Ipak, ako me ko upita, kako to da je Crkva u vremenitom svijetu doprla do tolike veličine, tako da su od Aleksandra unatrag mogućnici talijanski, i ne samo oni, koje zovemo mogućnicima, nego svaki barun i gospodar, pa i najmanji, malo držali do nje, što se tiče vremenitoga svijeta; a sada strepi od nje francuski kralj; i da je mogla ovoga istjerati iz Italije i uništiti Mlečiće; premda je to poznato, ne čini mi se suvišnijem, da ovo dozovem djelomično u pamet. Prije no je Karlo, francuski kralj, prešao u Italiju, bijaše ova zemlja pod vlašću pape, Mlečića,

kralja napuljskoga, vojvode milanskoga i Firenćana. Ovi se mogućnici moradijahu brinuti poglavito za dvoje: prvo, da koji tudjin ne udje oružan u Italiju; drugo, da nijedan od njih ne širi svoje države. Oni na koje se imadijaše najviše paziti, bijahu papa i Mlečići. Da se suzdrži Mlečiće, trebaše ujedinjenja sviju drugijeh, kako bijaše kod obrane Ferrare; a da se papu uzdrži slaba, služijaše se rimskijem barunima: pošto ovi bijahu podijeljeni u dvije stranke, Orsinijevce i Colonnovce, uvijek bijaše razloga smutnji medju njima, a jer stajahu pod oružjem na očigled vrhovnomu svećeniku, podržavahu papinstvo u slabosti i nemoći. I premda bi se koji put rodio i junačan papa, kao što bijaše Siksto IV. ipak ga sreća ili pamet ne uzmogoše nikada riješiti ovijeh neugodnosti. A kratkoća njihovoga života bijaše tomu uzrokom; jer u deset godina što, razmjerno, življaše svaki papa, mučno da bi bio mogao poniziti jednu od ovijeh stranaka; i da je jedan, što no. riječ, skoro uništio Colonne, došao bi drugi kao neprijatelj Orsinija, koji bi pridizao one prve, a ne bi imao vremena da uništi Orsinijevce. To bijaše uzrokom, da se u Italiji malo držaše do papine svjetovne vlasti. Nadodje onda Aleksandar VI., koji, izmedju svijeh dotadanjijeh papa, prvi pokaza koliko se može papa da okoristi novcem i snagom; i učini, pomoću vojvode valentinskoga i prigodom dolaska Francuza, sve o čemu raspravljah gore u djelima vojvodinijem. I premda ne bijaše namjera njegova da ojača Crkvu nego vojvodu, ipak se sve što bijaše učinio okrenu u korist veličini Crkve, koja po njegovoj smrti i propasti vojvodinoj postade baštinicom njegovoga truda. Poslije dodje papa Julije i nadje Crkvu jaku, jer imadijaše čitavu Romagnu, a svi rimski baruni bijahu zatrti i njihove stranke uništene Aleksandrovijem udarcima; i nadje još otvoren put kako da skuplja novac, što se nije znalo prije Aleksandra. Julije se ne samo povede za njegovijem postupkom, nego ga još i usavrši i pomisli zadobiti Bolognu, uništiti Mlečiće i istjerati Francuze iz Italje: i sve mu ove osnove uspješe; i tijem većom hvalom po nj, što je sve uradio da ojača Crkvu, a ne bilo kojega privatnika. Uzdrža još stranke Orsinija i Colonna u onomu opsegu, u kojemu ih bijaše zatekao; i premda medju njima bijaše uzroka promjenama, ipak ih dvoje uzdrža

mirne: prvo, jakost Crkve, koja im ulijevaše stravu; drugo, što neimahu svojijeh kardinala, koji bijahu izvori svadjama medju njima: a ne će nikada mirovati ove stranke kadgod budu imale kardinâlâ; jer ovi podržavaju stranku u Rimu i vani, a baruni su ih prisiljeni da brane; i tako od častohleplja crkvenijeh dostojanstvenika nastaju nesloga i svadje medju barunima. Svetost je dakle pape Lava zatekla papinstvo u velikoj moći te se ljudi nadaju, ako su ga njegovi predšasnici ojačali oružjem, da će ga on svojom dobrotom i nebrojenijem drugijem vrlinama podići do veličine i ugleda.

POGLAVLJE DVANAESTO.

Koliko ima vrsti vojske i o plaćenicima.

Pošto sam napose raspravio sva svojstva onijeh kneževina o kojijem odlučih u početku da govorim i pregledao dijelom uzroke njihove sreće i nesreće i pokazao načine kojijem mnogi nastojahu da ih dobiju, ostaje mi još da raspravljam uopće o navali i obrani, kako se mogu desiti u svakom od navedenijeh slučajeva. Rekli smo gore, da je knezu nužno da mu temelji budu dobri; inače mora da propadne. Glavni temelji, koje moraju imati sve države, nove kao i stare ili mješovite, jesu dobri zakoni i dobra vojska: a jer ne može biti dobrijeh zakona, gdje nema dobre vojske, i gdje je dobra vojska mora da bude i dobrijeh zakona, ne ću raspravljati o zakonima nego ću govoriti o vojsci. Velim, dakle, da je vojska kojom knez brani svoju državu ili njegova vlastita, ili plaćenička, ili pomoćna, ili mješovita. Plaćenička je i pomoćna vojska beskorisna i pogibeljna: i ako neko temelji svoju državu na plaćenicima, ne će biti nikada miran ni siguran; jer je takova vojska rastrojena, častohlepna, bez zapta, nevjerna, hrabra medju prijateljima, a kukavna pred neprijateljima; nema straha od Boga ni vjere s ljudima; i toliko se odgadja propast, koliko je odgadjana navala; i u miru te plijene oni, a u ratu neprijatelji. Uzrok je tomu što nemaju druge ljubavi ni drugoga razloga, koji bi ih držao na bojnom polju, do li nešto malo plaće.

Rado će biti tvoji vojnici dok ne ratuješ; ali čim nadodje rat, ili pobjegoše ili odoše. Stalo bi me malo truda da uvjerim ljude, jer propasti Italije ne bijaše drugo uzrokom do li što se kroz mnogo godina oslanjaše na plaćeničke vojske, koje izvojštiše već za koga po koji uspjeh i činjahu se hrabrijem jedna prema drugoj; ali čim nadodje tudjinac, pokazaše što bijahu. Stoga i bijaše slobodno Karlu, kralju francuskomu, da osvoji Italiju potezom sadre: a ko govoraše da tomu bijahu uzrokom naši grijesi, govoraše istinu: ali ne bijahu grijesi, koje on mišljaše, nego ovi, koje ja ispripovjedih. I jer to bijahu grijesi knezova, pretrpješe i oni kaznu za nje. Hoću da bolje pokažem zlu sreću s ovakove vojske. Vodje plaćeničke ili su vrsni ljudi, ili nijesu: ako jesu ne možeš se pouzdati u njih, jer će uvijek težiti za vlastitom veličinom, ili tako da ponište tebe, koji si im gospodar, ili da ponište druge, na koje ti ne smjeraš; ali ako nijesu odlične vodje, redovito će te upropastiti. A ako netko odgovori, da će učiniti ovo isto ko god bude imao oružje u rukama, bio on plaćenik ili ne bio; odgovorio bih mu da oružje ima da upotrebljava knez ili republika; knez mora ići glavom da vrši dužnost vojskovodje: republika mora da šalje svoje gradjane: a kad pošalje nekoga ko se ne pokaže sposobnijem, mora da ga zamijeni; a kad je sposoban, držati ga zakonima, da ne prekorači svojega zvanja. I iskustvom se vidi, da samo oružani knezovi i republike silno napreduju i da plaćeničke čete ne prave do li štetu; i teže će pasti pod vlast svojega gradjanina republika oružana vlastitom vojskom, nego ako je oružana tudjom vojskom. Rim i Sparta bijahu mnogo vijekova oružani i slobodni. Švicari su jako oružani i najslobodniji su. Za staru su nam plaćeničku vojsku primjerom Kartažani, koje skoro podjarmiše njihovi plaćenici nakon prvoga rata s Rimljanima, premda im Kartažani bijahu postavili za zapovjednike vlastite gradjane. Filip Makedonski bje imenovan od Tebljana, nakon smrti Epaminondine, zapovjednikom njihove vojske; i on im poslije pobjede ote slobodu. Milanci, poslije smrti vojvode Filipa, unajmiše Francesca Sforzu proti Mlečićima, a on se, pobijedivši neprijatelje kod Caravaggia, sjedini š njima, da podjarmi svoje gospodare Milance. Njegov otac Sforza, dok bijaše u službi kraljice Ivane

Napuljske, ostavi je odjednom bez vojske; stoga ona bijaše prisiljena baciti se u naručaj kralju aragonskomu, da ne bi izgubila kraljevstvo. I ako su Firenćani i Mlečići do sada uvećali svoje države ovijem vojskama, a njihove im se vodje ipak ne nametoše knezovima, nego ih branijahu, odgovoriću, da je u ovomu slučaju Firenćane mazila sreća, jer od vrsnijeh vodja, kojijeh se mogahu bojati, nekoji ne pobijediše; nekoji imadijahu otpora proti sebi; drugi obratiše svoje častohleplje drugamo. Onaj, koji nije pobijedio, bijaše Giovanni Acuto, kojemu se nije moglo vidjeti vjere, kad nije pobijedio; ali će svak priznati, da bi Firenćani bili izručeni njegovoj volji, da je ostao pobjednikom. Sforza imadijaše uvijek proti sebi Braccijevce te su pazili jedan na drugoga. Francesco obrati svoje častohleplje na Lombardiju, Braccio proti Crkvi i napuljskomu kraljevstvu. Ali povratimo se k onomu, što se je dogodilo pred malo vremena. Firenćani učiniše svojijem vojskovodjom Paola Vitellija, vrlo razborita čovjeka, kojemu od privatnoga života bijaše ostao velik ugled. Da je ovaj osvojio Pisu, ne će niko zanijekati, da bi Firenćani morali biti uza nj; jer da je prešao u službu njihovijeh neprijatelja, ne bijaše im pomoći; a ako bi ga dulje zadržali, bili bi ga morali slušati. Ako promotrimo uspjehe Mlečića, vidjet ćemo, da su izveli stalna i slavna djela, dok su ratovali njihovi vlastiti vojnici; to bijaše prije nego se obratiše sa svojijem pothvatima na kopno, te izvrsno djelovahu s plemićima i oružanijem pukom; ali čim počeše da se biju na kopnu, napustiše ovu vrlinu i povedoše se za običajima u Italiji. I u početku njihovoga povećavanja na kopnu, ne morahu se mnogo bojati svojijeh vodja jer im država ne bijaše velika i jer sami imadijahu velik ugled; ali kad se povećaše, što bijaše pod Carmignuolom, dobiše dokaz za ovu pogrješku; jer, videći da je ovaj vrstan, pošto pod njegovijem vodstvom potukoše milanskoga vojvodu, i videći, s druge strane, kako bijaše hladan u ovomu ratu, mišljahu da ne će moći više pobjedjivati s njim; jer ga ne htjedoše i ne mogoše otpustiti da ne izgube što bijahu dobili, stoga bijahu prinuždeni da ga ubiju kako bi se osigurali. Poslije imadijahu za vodje Bartolommea da Bergamo, Roberta da San Severino, grofa Pitigliana i druge s kojijem se morahu bojati da izgube, a ne da dobiju,

kako se je kasnije dogodilo kod Vaile, gdje u jednoj bici izgubiše što bijahu stekli kroz osam stotina godina tolikijem trudom; jer takovom se vojskom sporo, kasno i slabo što dobije, a gubi brzo i na čudesan način. I jer sam ovijem primjerima došao na Italiju kojom mnogo godina vladahu plaćeničke vojske, hoću da ih raspravim s višega pogleda, eda ih se uzmogne bolje popraviti kad im vidimo izvor i napredak. Treba da shvatite, čim je u ovo zadnje doba Carstvo počelo da bude potiskivano iz Italije i papi ponarasao ugled u vremenitomu svijetu, da se je Italija razdijelila u više država; jer mnogi od velikijeh gradova pograbiše oružje proti svojijem plemićima, koji ih prije ugnjetavahu potpomagani carem, a Crkva im pomože eda dobije ugleda na vremenitomu svijetu; u mnogo drugijeh postadoše knezovima njihovi gradjani. Stoga, pošto je Italija dospjela skoro u vlast Crkve i nekojijeh republika i pošto su njezini popovi i gradjani ovijeh gradova bili nevješti oružju, počeše da uzimlju u najam tudince. Prvi, koji je počastio ovakovu vojsku, bijaše Alberigo da Conio iz Romagne. Od njegove pouke potekoše, medju ostalijem, Braccio i Sforza, koji u svoje doba bijahu sudije u Italiji. Poslije ovijeh, nadodjoše svi drugi, koji do našijeh dana zapovijedahu italskijem vojskama; a svrha njihovijeh vrlina bijaše da je Italijom projurio Karlo, oplijenio je Luj, natezao je Ferdinand i sramotili je Švicari. Red, koji postigoše, bijaše, ponajprije, da su oduzeli ugled pješadiji da ga pribave svojijem ljudima. Ovo uradiše jer, kako sami ne imadijahu svoje države i bijahu upućeni na svoj rad, malen im broj pješadije ne podavaše ugleda, a mnogo ih ne mogahu da hrane; i stoga se ograničiše na konje gdje s brojem koji mogahu držati dobivahu hranu i ugled; i stvar bijaše dovedena dotle da u vojsci od dvadeset tisuća vojnika ne bijaše dvije tisuće pješaka. Osim toga, upotrebljavahu svu lukavost da oduzmu sebi i vojnicima trud i strah, te se u sukobima ne ubijahu nego hvatahu jedni druge kao zarobljenike i ne ranjavajući se. Ne navaljivahu noću na tvrdjave, iz tvrdjava ne navaljivahu noću na čadore; ne pravljahu oko tabora ni ograda ni jaraka; ne vojevahu zimi. I sve to bijaše dopušteno u njihovijem vojnijem pravilima, a oni to pronadjoše eda izbjegnu, kako rekoh, i naporima i pogiblima, dok ne spraviše Italiju pod ropstvo i sramotu.

4

POGLAVLJE TRINAESTO.

O pomoćnijem, mješovitijem i vlastitijem vojnicima.

Pomoćna je vojska (to je druga beskorisna vojska) kad neko pozove kojega mogućnika, da mu dodje u pomoć sa svojom vojskom i da ga obrani. Tako je nedavno uradio papa Julije, koji bijaše vidio u ferrarskomu pothvatu žalostan dokaz za svoju plaćeničku vojsku te se obratio pomoćnoj i ugovorio s Ferdinandom, španjolskijem kraljem, da mu ima pomagati svojijem ljudima i vojskama. Ova vojska može biti korisna i dobra sama za se, ali je uvijek na štetu onomu ko je pozove, jer ako izgubi onda si ti uništen, a ako pobijedi, ostaješ njezinijem robom. I premda je ovijeh primjera puna stara povijest, ipak ne ću da se udaljim od ovoga primjera pape Julija II., koji je još nov; ovaj njegov naum nije mogao biti manje promišljen, kad se je bacio posvema u ruke tudjincu htijući da dobije Ferraru. Ali dobra sreća njegova htijaše da nastane neki treći razlog te ne pobra plodove svojega lošega izbora jer njegovi pomoćnici bijahu poraženi kod Ravenne i podigli se Švicari, koji potjeraše pobjeditelje preko svakoga očekivanja njegovoga i ostalijeh, i tako mu uspije da ne padne u ropstvo neprijatelja, jer bijahu potučeni, ni pomoćnika svojijeh jer pobijediše tudjijem oružjem, a ne svojijem. Firenćani, jer bijahu neoružani, dovedoše deset tisuća Francuza pod Pisu, da je osvoje; stoga dospješe u veću pogibao nego li u ikoje doba svoje nevolje. Carigradski cesar dozva u Grčku, da se opre svojijem susjedima, deset tisuća Turaka koji, po svršetku rata, ne htjedoše da odu iz nje; to bijaše početak robovanja Grka nevjernicima. Onaj dakle ko hoće da ne pobijedi neka se posluži ovakovijem četama, jer su pogibeljnije od plaćeničkijeh; s njima je gotova propast; sve su ujedinjene, sve slušaju drugoga; ali kod plaćeničkijeh četa, poslije pobjede, treba više vremena i bolje prilike da ti naškode jer nijesu sve jedno tijelo, ter je si ih našao i jer ih plaćaš ti; u njima neko treći koga ti učiniš zapovjednikom ne može odmah dobiti toliko ugleda da ti škodi. Jednom riječju, kod plaćeničkijeh je četa pogibeljnija tromost i lijenost njihova za borbu; kod pomoćnijeh njihova hrabrost.

Razborit knez medjutijem, uvijek izbjegava ovakove vojske i obraća se vlastitijem: te voli da izgubi svojom vojskom nego li da dobije tudjom, jer ne drži pravom pobjedom koju dobije tudjijem oružjem. Ne ću se nikada ustručavati da navedem Cesara Borgiu i njegova djela. Ovaj vojvoda bijaše ušao u Romagnu s pomoćnijem četama i poveo sobom sve francuske vojnike te s njima zauzeo Imolu i Furlì; ali jer mu se kasnije ovakova vojska ne činjaše sigurnom, obrati se plaćeničkoj, sudeći da je manje opasna te unajmi Orsinijevce i Vitellijevce; našavši ih poslije u uporabi sumnjivijem, nevjernijem i opasnijem, uništi ih i obrati se vlastitoj vojsci. I može se lako vidjeti, koja je razlika izmedju ove dvije vojske, ako pogledamo kakav je bio ugled vojvodin kad je imao samo Francuze, kad je imao Orsinijevce i Vitellijevce i kad je ostao sa svojijem vojnicima i sam svoj gospodar, a naći ćemo, da mu je ugled uvijek rasao; i nikada nije bio posve poštovan, dok nije svak vidio, da je posvemašnji gospodar svojega oružja. Nijesam se htio udaljivati od talijanskijeh i novijeh primjera; ali ipak ne ću da ispustim Hijerona sirakuškoga jer je jedan od onijeh te ih gore napomenuh. Kad ga Sirakužani, kako već rekoh, izabraše zapovjednikom svojijeh četa, uvidje odmah da ta plaćenička vojska nije korisna jer im vodje bijahu poput našijeh talijanskijeh; te jer držaše da ih ne može zadržati ni otpustiti, dade ih svijeh sasjeći; i poslije ratovaše svojijem oružjem, a ne tudjijem. Podsjetit ću još i slike Staroga Zavjeta, koja upravo ovdje pristaje. Kad se je David ponudio Saulu, da će se pobiti s Golijatom, filistejskijem izazivačem, Saul ga naoruža svojijem oružjem da ga ohrabri; ali kad ga David imadijaše na sebi, odbije ga, veleći da se uza nj ne može dobro poslužiti svojom snagom, te htijaše nasuprot da potraži neprijatelja sa svojom praćom i svojijem nožem. Jednom riječju, tudje oružje ili spadne s tebe, ili ti je teško, ili te sputava. Karlo VII., otac kralja Luja XI., oslobodivši svojom srećom i hrabrošću Francusku od Engleza, upoznade ovu nuždu da se naoruža vlastitijem oružjem i uredi u svojemu kraljevstvu redove oružnika i pješadije. Kasnije kralj Luj, njegov sin, ukinu pješadiju i poče uzimati pod plaću Švicare; ta je pogrješka, za kojom se drugi povedoše, uzrokom

pogiblî za to kraljevstvo, kako se sada vidi u istinu. Stoga je, podavši ugleda Švicarima, ponizio svu svoju vojsku; jer je posvema uništio svoju pješadiju, a oružnike podredio tudjemu oružju; jer pošto navikoše da se bore sa Švicarima, misle da ne mogu pobjedjivati bez njih. Stoga i ne stižu Francuzi proti Švicarima, ili bez Švicara ne uspijevaju proti drugijema. Francuske dakle vojske bijahu mješovite, dijelom plaćeničke, a dijelom vlastite, a takova je vojska puno bolja nego samo plaćenička ili samo pomoćna, ali mnogo slabija od vlastite. A neka bude dovoljnijem primjerom što rekoh, zašto bi kraljevstvo francusko bilo nesavladivo, da se je proširivalo ili sačuvalo Karlove uredbe. Ali loš razbor ljudski započinje nešto što radi tadanjega dobroga teka ne odaje otrova koji skriva, kako sam rekao gore o groznicama kod sušičavijeh. Ali ako koji knez ne poznaje zla nego tek onda kad nastaje, nema pravoga razuma: a malo ih je, kojijem je to dano. I ako promotrimo prvu propast carstva rimskoga, naći ćemo, da je nastala samo što su počeli da unajmljuju Gote; jer od ovoga početka uze da slabi snaga carstva rimskoga, i sva ona sila, koja se dizaše s njega, pripadaše njima. Zaključujem dakle da nijedna kneževina nije sigurna, ako nema vlastite vojske; dapače je sasma u vlasti sreće jer nema snage, koja bi je obranila u nevolji. Bijaše uvijek misao i izreka pametnijeh ljudi, da nema ničega tako slaba i nestalna kao glas o moći, koja nije osnovana na vlastitoj snazi. A vlastita je vojska ona, koja je sastavljena od podanika, ili gradjana, ili od stvorova tvojijeh: svaka je druga ili plaćenička ili pomoćna. A način da se uredi vlastite vojske bit će lako pronaći, ako se pretrese uredbe, koje sam gore naveo, i ako se vidi, kako se bijaše naoružao i uredio Filip, otac Aleksandra Velikoga, te mnogo republika i knezova; a na ove se uredbe pozivljem u svemu.

POGLAVLJE ČETRNAESTO.

Što mora knez da uradi glede vojske.

Ne smije dakle knez da ima druge svrhe ni druge misli niti se ičijem drugijem baviti izim ratom i njegovom uredbom i umijećem; jer to je jedino zvanje, koje se pristoji onomu te zapovijeda, a vrijedi toliko, da ne samo što podržava one koji su rodjeni kao knezovi, nego se njime uspinju do te časti i privatni ljudi. A nasuprot se vidi, da su knezovi gubili svoju državu kad su mislili više na naslade nego na oružje. I prvi razlog s kojega je gubiš, jeste ako prezireš ovo umijeće, a razlog da je dobiješ, jeste da si iskusan u ovomu umijeću. Francesco Sforza postade od privatna čovjeka milanskijem vojvodom jer bijaše oružan, a sinovi mu, jer se uklanjahu naporima i neudobnosti vojničkoj, postadoše od vojvoda privatnicima. Jer medju ostalijem uzrocima zla, što ti donosi ako si neoružan, ljudi te preziru; a to je jedna od onijeh sramota, kojijeh se knez mora da čuva, kako ću reći niže. Jer izmedju oružana i neoružana nema razmjerja; a razum ne dopušta da se oružan rado pokori neoružanu i da neoružani bude siguran medju oružanijem slugama. Jer kad je u jednomu srdžba, a u drugomu sumnja, nije moguće da se slažu dobro. I stoga knez, koji se ne razumije u vojničke poslove, osim ostalijeh nesreća, kako je bilo rečeno, ne može da bude poštovan od svojijeh vojnika, niti se može pouzdati u njih. Ne smije, stoga, nikada skidati misli s ovoga ratnoga zanata; i u miru se mora njime više baviti nego u ratu; to može učiniti na dva načina: jedno, djelima; drugo, pameću. A što se tiče djela, mora, osim toga, da drži svoje u dobru redu i da ih vježba, mora biti uvijek u lovu, i pomoću lova naviknuti tijelo neudobnostima, i dijelom proučiti narav položaja, upoznati kako se dižu brda, kako utječu doline, kako leže ravnice, shvatiti narav rijeka i močvara, i tomu obratiti najveću brigu. Ovo je zvanje korisno na dva načina. Prvo, čovjek se nauči da upoznava svoju zemlju i može bolje razumjeti kako da je obrani. Onda, pomoću poznavanja ovijeh položaja i baveći se njima, lako shvaća drugi položaj, koji bi mu bilo nužno iznova proučiti; jer brežuljci, doline i ravnice i rijeke

i močvare, koje su, recimo, u Toscani imaju neku sličnost s brežuljcima dolinama itd. u drugijem pokrajinama; tako da se po poznavanju položaja neke pokrajine može lako upoznati druge. I knez, koji nema ovoga iskustva, nema glavnoga svojstva, koje mora da ima vojskovodja; jer to te iskustvo uči, da nadješ neprijatelja, da dobiješ taborište, da vodiš vojske, uredjuješ bitke i opsijedaš tvrdjave u svoju korist. Filopoimen, knez ahajski, izmedju ostalijeh pohvala, koje mu podadoše pisci, u vrijeme mira, ne mišljaše nikada do li na načine ratovanja; i kad bijaše na polju s prijateljima, često se ustavljaše i raspravljaše s njima: »Kad bi neprijatelji bili na onomu brijegu, a mi se nalazili sa svojom vojskom ovdje, tko bi od nas imao prednost? kako bi se sa sigurnošću navalilo na njih, kad bismo se držali pravila? Kad bismo se htjeli povući, kako bismo to morali uraditi? kad bi se oni povlačili kako bismo ih morali progoniti?« I predlagaše im, pri hodu, sve slučajeve, koji se mogu dogoditi kojoj vojsci, slušaše njihovo mnijenje, kazivaše svoje i pojačavaše ga razlozima; tako da mu se, zbog ovoga neprestanoga razmišljanja, pri vodjenju vojske nije mogla dogoditi nikakova nezgoda, a da joj on ne bi našao lijeka. Ali što se tiče vježbe pameti, knez mora čitati povijest i u njoj promatrati djela odličnijeh ljudi; gledati kako se vladahu u ratovima, ispitivati uzroke njihovijeh pobjeda i gubitaka eda se uzmogne ukloniti ovijem, a nasljedovati im pobjede; a nada sve uraditi kako je prije uradio koji veliki čovjek, koji je uzeo da se povadja za nekijem te je bio prije njega hvaljen i slavan te je uvijek imao pred očima njegov postupak i djela: tako se veli, da se je Aleksandar Veliki povadjao za Ahilejem, Cezar za Aleksandrom, Scipion za Kirom. I tkogod pročita život navedenoga Kira, napisan od Ksenofonta, prepoznat će poslije u Scipionovu životu, koliko ga je proslavilo ovo povadjanje, i koliko se Scipion u suzdržljivosti, ljubežljivosti, čovještvu i darežljivosti slagaše s onijem, što je Ksenofont napisao o Kiru. Ovakovijeh se sličnijeh načina mora držati razborit knez, i ne smije nikada živjeti u besposlici u vrijeme mira; nego radinošću dobiti od njega blago, kojijem će se moći poslužiti u nevolji, da ga sreća kad se promijeni nadje pripravna da odoli njenijem udarcima.

POGLAVLJE PETNAESTO.

S čega hvale ili kude ljude, a osobito knezove.

Sada ostaje da vidimo kako mora knez postupati s podanicima i prijateljima. I jer znam, da ih je mnogo pisalo o ovomu, bojim se, jer i ja pišem, da me se ne bude držalo preuzetnijem, što se udaljujem od pravila drugijeh, osobito kad raspravljam o ovomu predmetu. Ali jer je moja namjera da napišem nešto korisna po onoga koji razumije, činjaše mi se doličnije da idem za pravom istinom o stvari nego za utvaranjima o njoj; a mnogi su smišljali republike i kneževine, kojijih se nije nikada vidjelo ni poznalo da doista opstoje; jer je način, kako se živi, toliko udaljen od načina kako bi se imalo živjeti, da onaj, koji ispušta ono, što se radi, radi onoga što bi se imalo raditi, uči čovjeka prije njegovoj propasti, nego održanju; jer čovjek, koji bi htio u svemu da postupa po dobru, mora da propadne medju tolikijem koji nijesu dobri. Stoga je nužno knezu, ako hoće da se održi, naučiti da može i ne biti dobar, te to upotrebljavati ili ne upotrebljavati, prema potrebi. Ispuštajući dakle umišljenosti o knezu i raspravljajući samo o onomu što je istinito, velim, da su svi ljudi, kad se govori o njima, a ponajvećma knezovi, jer su na višemu mjestu, obilježeni kojijem od ovijeh svojstava te im donose ili kudjenje ili hvalu: a to je da nekoga drže darežljivijem, nekoga škrtijem;[1] nekoga drže darivaocem, nekoga grabljivcem; nekoga okrutnijem, nekoga milosrdnijem; jednoga vjerolomcem, drugoga čovjekom tvrde vjere; jednoga raznježenijem i malodušnijem, drugoga žestokijem i smionijem; jednoga čovječnijem, drugoga oholijem; jednoga razbludnijem, drugoga suzdržljivijem: jednoga iskrenijem, drugoga lukavijem; jednoga oporijem, drugoga prijatnijem; jednoga ozbiljnijem, drugoga vjetrenjakom; jednoga nabožnijem, drugoga nevjernikom itd. Znam, da će svak priznati, da bi bilo najpohvalnije, kad bi u knezu od svijeh navedenijeh svojstava bila ona, koja se drži dobrijem; ali jer ih

[1]) U originalu stoji još: „prema toscanskomu izrazu (jer lakom [avaro] je u našemu jeziku još i onaj koji želi da dobije i otimačinom; škrtijem [misero] zovemo onoga koji se jako usteže da upotrebljava što ima.)"

se ne može imati niti ih se posvema držati, radi ljudskijeh prilika, koje toga ne dopuštaju, mora da bude toliko razborit, da zna izbjeći zlu glasu s onijeh mana, koje bi mu otele državu, a od onijeh, koje mu je ne bi otele, čuvati se ako je moguće; ali ako ne može, može im se prepustiti s manje pažnje. A onda neka se ne brine, da dodje na zao glas s onijeh mana bez kojijeh bi teško mogao da spasi svoju državu; jer ako se sve dobro promotri, naći će se nešto što će se pričiniti vrlinom, ali povede li se za njom bila bi njegova propast; i nešto drugo što će se pričiniti manom, a ako se povede za njom, bit će mu posljedicom sigurnost i sreća njegova.

POGLAVLJE ŠESNAESTO.

O darežljivosti i škrtosti.

Počinjući dakle od prvijeh navedenijeh svojstava, velim da bi bilo dobro da čovjeka drže darežljivijem; ipak ti škodi darežljivost ako je vršiš tako da te se ljudi ne boje; jer ako je se vrši krjeposno i kako je se mora vršiti, ne će je ljudi upoznati, i ne ćeš izgubiti zloga glasa njene suprotne mane. Stoga, ako neko hoće da medju ljudima zadrži ime darežljiva kneza, ne smije napustiti nikakove vrsti sjaja; tako da će knez uvijek potrošiti sav svoj imetak u takova djela; i ako bude htio da zadrži ime darežljiva kneza, bit će konačno prisiljen da izvanredno optereti narode i da postane globiteljem države i da učini sve što se može učiniti da dobije novaca. A to mu počinje radjati mržnjom kod podanika i slabijem počitanjem kod svakoga, jer je osiromašio; tako da će ovom svojom darežljivošću mnoge uvrijediti, a malo koga nagraditi, te će osjetiti prvu oskudicu i dospjeti u pogibao svakom prvom prilikom; a kada to upozna i htjedne da se izvuče iz toga stanja, dodje odmah na zao glas škrca. Ako dakle knez ne može bez svoje štete da vrši ovu vrlinu darežljivosti tako, da bi je ljudi upoznali, ne smije se brinuti, ako je razborit, da ga nazivlju škrcem, jer će ga vremenom držati sve darežljivijim, kad vide da mu s njegove štednje dotječu njegovi prihodi, da se može obra-

niti ako ko zavojšti na nj, da se može laćati pothvata, a da ne opterećuje naroda; tako da vrši darežljivost prema svjema, kojijem ne oduzimlje, a tijeh je bezbroj; a škrtost prema svijem, kojijem ne daje, a tijeh je malo. U naše doba nijesmo vidjeli, da je tko izveo velikijeh djela, osim oni, koje su držali škrtijem; ostali propadoše. Kako se papa Julije II. služijaše imenom darežljivca, da dopre do papinske časti, ne mišljaše nikada da zadrži to ime eda se uzmogne zaratiti s francuskijem kraljem; i vodio je toliko ratova, a da nije udarao izvanrednijeh nameta, jer sve neobične izdatke namirivaše svojom dugom štednjom. Da su sadašnjega španjolskoga kralja držali darežljivijem, ne bi se bio upustio u toliko pothvata i svladao ih. Stoga se knez mora malo brinuti, da će doći na glas škrca, kako ne bi morao da krade podanike, kako bi se mogao braniti, kako ne bi osiromašio i postao prezrenijem, kako ne bi bio prisiljen da postane grabežljiv; jer to je jedna od onijeh mana, koje ga drže na vlasti. A ako neko rekne: »Cezar je darežljivošću dopro do vlasti, a mnogi drugi jer bijahu i jer ih držahu darežljivijem, dopriješe do najvišijeh časti«, odgovorit ću: ili si gotov knez, ili si na putu da postaneš. U prvomu je slučaju ova darežljivost štetna; a u drugomu je potrebito da te drže darežljivijem; i Cezar bijaše jedan od onijeh te htijahu da postanu knezovima u Rimu; ali da je to postigao i dalje poživio te da se nije ustegao od ovijeh troškova, bio bi uništio tu svoju vlast. A da neko odvrati: Bijaše mnogo knezova, koje držahu darežljivijem, i vojskom izvedoše velika djela«, odgovorit ću mu: ili knez troši od svojega i od svojijeh podanika, ili od tudjega. U prvomu slučaju mora biti štedljiv; a u drugomu ne smije napustiti nikakove vrsti darežljivosti. I onomu knezu, koji ide na pohode s vojskom, koji živi od plijena, pljačke i sječe i rukuje tudjom svojinom, potrebna je ova darežljivost: inače vojnici ne bi išli za njim. A ono što nije tvoje ili tvojijeh podanika, možeš darivati obilnije, kao Kiro, Cezar i Aleksandar: jer ako trošiš tudje, to ti ne oduzimlje ugleda nego ti ga povećaje; samo ako trošiš svoje, to će ti škoditi. I nema ničega, što bi samo sebe trošilo kao darežljivost; jer dok je vršiš, gubiš sredstva da je vršiš, te ili osiromašiš i postaneš prezren, ili, da se ukloniš siromaštvu, postaneš

grabežljiv i omražen. A nada sve čega se knez mora da čuva, jest to da postane prezren i omražen; a darežljivost će ti pribaviti jedno i drugo. Stoga je razumnije pridržati ime škrca, koje radja zlijem glasom, ali bez mržnje, nego, da dobiješ ime darežljivca, doći po nuždi na ime grabežljivca, koje radja zlijem glasom i mržnjom.

POGLAVLJE SEDAMNAESTO.

O okrutnosti i blagosti, i je li bolje da te ljube ili da te se boje.

Dolazeći do drugijeh svojstava, koja sam prije naveo, velim da svaki knez mora paziti da ga drže milosrdnijem, a ne okrutnijem. Ipak, mora paziti da ne zlorabi ovoga milosrdja. Cesara Borgiu držahu okrutnijem; ipak ova njegova okrutnost bijaše uredila Romagnu, ujedinila je i privela k miru i vjernosti. A ako to dobro promislimo, vidjet ćemo da je on bio puno milosrdniji nego narod fiorentinski, koji je dopustio, da bude razorena Pistoia samo da izbjegne imenu okrutnika. Ne smije se dakle knez brinuti za zao glas okrutnika, ako hoće da uzdrži svoje podanike u jedinstvu i vjernosti; jer će s malo primjera biti milosrdniji nego oni, koji zbog prevelikoga milosrdja, dopuštaju nerede s kojijeh nastaju ubojstva i grabeži; jer ta ubojstva i grabeži obično pogadjaju čitave skupine ljudi, a one osude, koje dolaze od kneza pogadjaju samo jedan dio njih. A medju svijem knezovima, novomu je knezu nemoguće da se ukloni imenu okrutnika, jer su nove države krcate pogibli. Stoga Vergilij, na Didonina usta, opravdava njezinu nečovječnu vladavinu, jer je nova, govoreći:

Res dura et regni novitas me talia cogunt
moliri, et late fines custode tueri.[1]

Uz to mora polagano vjerovati i gibati se, i ne smije se bojati samoga sebe, i mora postupati prema razboru i čovječnosti, da mu prevelika povjerljivost ne urodi neopreznošću, a

---

[1]) Nužda me nagoni na to i kraljevstva mojega mladost, tě stražarima dajem daleko čuvati medje.
(Vergilij, Aen. I. prijevod T. Maretića.)

prevelika nepovjerljivost da ga ne učini nepodnošljivijem. Odatle nastaje pitanje: J e l i b o l j e d a t e l j u d i l j u b e n e g o d a t e s e b o j e, i l i j e b o l j e d a t e s e b o j e n e g o d a t e l j u b e? Odgovara se, da bi se htjelo jedno i drugo, ali jer je teško da to skupa postoji, mnogo je sigurnije da te se boje, nego da te ljube, kad se mora biti bez jednoga od obojega. Jer se o ljudima može reći uopće to, da su nezahvalni, promjenjivi, da se pretvaraju, da se uklanjaju pogiblima i da su željni dobitka: i dok im činiš dobra, posve su tvoji, nudjaju ti krv svoju, imetak, život i djecu, kako gore rekoh, kad je potreba daleko; ali kad se približi, obrnu se. I onaj knez, koji se posve osloni na njihove riječi, propada kad se nadje bez drugijeh priprema; jer si prijateljstva, koja dobiješ za plaću, a ne veličinom i plemenitošću duha, doduše zaslužio, ali ih nemaš, i u pravo ih vrijeme ne možeš upotrijebiti. I ljudi se manje žacaju da uvrijede nekoga, koji je tražio njihovu ljubav, nego nekoga, koji je zaslužio da ga se boje; jer ljubav podržava veza zahvalnosti, koju, radi zloće ljudske, kida svaka prigoda vlastite koristi; ali strah podržava bojazan od kazni, koja nikada ne iščezava. Ipak mora knez gledati da ga se boje tako da izbjegne mržnji, kad već ne zadobiva ljubavi; jer se može dobro slagati, da ga se boje i da ga ne mrze: a to će postići uvijek, kad ne posiže za imetkom svojijeh sugradjana i podanika i za njihovijem ženama. A kad bi mu ipak bilo nužno, da nekomu uzme život, mora to uraditi kad bude valjane opravdanosti i očita uzroka; ali nada sve ne smije da posiže za tudjijem imetkom; jer ljudi prije zaboravljaju, da im je ubio oca, nego ako izgube svoju baštinu. Onda, nikada ne ponestaje razloga, da se otme imetak, i tko počne da živi od grabeža, uvijek će naći razloga da otimlje tudje; i obratno, proti životu ih je manje i prije ih ponestaje. Ali kad knez ima vojsku i zapovijeda množinom vojnika, onda je nada sve nužno, da se ne brine za glas okrutnika, jer se bez takovoga glasa ne drži vojsku na okupu ni voljnom kakovu radu. K divotnijem Hanibalovijem djelima ubrajaju još i to, da je poveo ogromnu vojsku sastavljenu od nebrojenijeh rodova ljudskijeh, da ratuju u tudjijem zemljama, a da u njoj nije nikada nastalo nesloge, ni izmedju vojnika ni proti knezu, tako u zloj njegovoj

sreći kao i u dobroj. Toga ne mogaše biti s drugoga razloga, do li s one njegove nečovječne okrutnosti, koja ga s nebrojenijem njegovijem vrlinama držaše u časti i strahoti pred vojnicima, a bez nje mu ne bi bile dovoljne druge njegove vrline, da proizvedu taj učinak. A nesmotreni se spisatelji s jedne strane dive ovijem njegovijem djelima, a s druge osudjuju njihov glavni uzrok. A da je istina, da mu druge njegove vrline ne bi bile dovoljne, može se vidjeti kod Scipiona (kakovoga je teško naći ne samo u njegovo doba, nego otkako svijet pamti) od kojega se odmetoše njegove vojske u Španiji: to se nije dogodilo zbog čega drugoga do li zbog njegovoga prevelikoga milosrdja koje dalo vojnicima više slobode, nego što se pristojaše vojbijaše ničkomu zaptu. To mu je Fabij Maksim u senatu spočitnuo i nazvao ga kvariteljem rimske vojske. Kad je neki legat Scipionov uništio Lokrane, nije ih on osvetio ni kaznio preuzetnosti toga legata, a svemu tomu bijaše uzrokom njegova popustljiva narav: tako da ga je neko htio u senatu da opravda te je rekao, da je bilo mnogo ljudi, koji su bolje umjeli, da ne griješe nego da popravljaju tudje pogrješke. Ova bi narav bila tijekom vremena okaljala glas i slavu Scipionovu, da je s njome i nadalje ostao pri vlasti; ali jer je živio pod vlašću Senatovom, ovo mu štetno svojstvo ne samo iščezne, nego mu bijaše na diku. Zaključujem dakle, vraćajući se k strahu i ljubavi, da ljudi ljube od svoje volje, a boje se prema volji kneževoj, te stoga mora razborit knez da se osloni na ono, što je njegovo, a ne na tudje: samo se mora pobrinuti da se ukloni mržnji, kako rekoh.

POGLAVLJE OSAMNAESTO.

Kako moraju knezovi da drže vjeru.

Koliko je pohvalno da knez drži vjeru i da živi pošteno, a ne lukavošću, svak razumije. Ipak se u naše doba vidi iskustvom, da su izveli velika djela oni knezovi, koji su se malo starali za zadanu vjeru i koji su znali, da lukavošću zavrte ljudima mozgom, te da su na koncu nadmašili one, koji su se oslanjali na zakonitost. Mo-

rate dakle znati da ima dva načina borbe: jedan zakonima, drugi silom; prvijem se načinom služe ljudi, drugijem životinje; ali jer prvi način nije katkada dovoljan, treba se uteći drugomu. Stoga je knezu nužno, da zna dobro upotrijebiti svojstva životinjska i ljudska. U ovomu zvanju poučavahu prikriveno knezove stari spisatelji, koji pišu kako je Ahilej i mnogo drugijeh od onijeh starijeh knezova bilo dano na odgoj Kentauru Heironu, da ih čuva pod svojom stegom; a ne znači drugo imati za učitelja poluživotinju, a polučovjeka, nego da knezu treba da zna upotrijebiti jednu i drugu narav; a jedna bez druge nije trajna. Pošto je dakle knez prinuždeni da zna dobro upotrijebiti životinjska svojstva, mora izmedju njih uzeti lisicu i lava, jer lav se ne obrani od zamke, a lisica se ne obrani od vukova. Treba dakle biti lisica, ako se hoće prepoznati zamku, a lav ako se hoće prepasti vukove. Oni koji jednostavno ostaju kod lava, ne razumiju se u to. Ne može dakle razborit vladar i ne smije da se drži zadane vjere, kad bi se to držanje okrenulo proti njemu i kad nestane razloga s kojijeh je dao obećanje. Kad bi svi ljudi bili dobri, ovaj savjet ne bi bio dobar; ali jer su opaki, i ne bi se ni oni prema tebi držali vjere, ne moraš je se ni ti držati prema njima. I nikada ne ponestaje knezu zakonitijeh izgovora, da uvije to nedržanje vjere. O tomu bi se moglo dati bezbroj primjera iz novoga doba i pokazati koliko je ugovora o miru i koliko obećanja ostalo bezuspješno i prazno zbog nevjere knezova: i onaj, koji je znao da bude veći lisac, prošao je bolje. Ali je nužno da se zna dobro uviti ovu narav i da se bude velik hinilac i velika pretvorica: a ljudi su tako glupi i toliko se pokoravaju nuždi kad nastupi, da će varalica uvijek naći nekoga ko će se dati prevariti. Ne ću da zašutim jednoga od novijeh primjera. Aleksandar VI. nije radio drugo no varao ljude i nije nikada mislio na drugo, a nalazio je uvijek nekoga komu da to uradi; i nije bilo čovjeka, koji bi imao veću moć u uvjeravanju i koji bi većijem zakletvama nešto tvrdio i manje se držao zadane vjere: ipak mu uvijek uspijevahu prijevare jer dobro poznavaše ovu stranu svijeta. Knezu dakle nije nužno da ima sva navedena svojstva, ali je nužno da se čini e ih ima. Dapače, usudit ću se da kažem, da su mu štetna ako ih ima i ako ih se

uvijek drži; a da su mu korisna, ako se čini da ih ima: kao da se čini e je milosrdan, vjeran, čovječan, pobožan, iskren, i onda ako ih ima; ali moraš imati takav duh da možeš i znadeš promijeniti i obratnu stranu, ako ustreba da ne budeš takav. A ovo treba shvatiti: da se knez, a osobito nov knez, ne može držati svega onoga š čega ljude držimo dobrijem, jer je često prinuždeh, eda uzdrži državu, da radi proti vjernosti, proti milosrdju, proti čovještvu, proti vjeri. I stoga, mora duh da mu bude sposoban da se okreće onako kako mu nalažu vjetar i promjena sreće; i da se, kako gore rekoh, ne udaljuje od dobra ako može; ali da zna i zabrazditi u zlo ako je prinuždeh. Mora se dakle knez jako brinuti, da nikada ne izusti nešto, što ne bi bilo puno navedenijeh svojstava; a kad ga se vidi i čuje neka se pokaže kao samo milosrdje, sama vjernost, samo poštenje, sama čovječnost, sama vjera. I nema ničega potrebitijega, što bi se moralo činiti, da imaš, nego li je ovo posljednje svojstvo; jer ljudi, uopće, vjeruju više očima nego rukama, jer je svakomu dano da vidi, a malomu broju da ćuti. Svak vidi ono što hiniš, malo ih ćuti što jesi; a ono se malo njih ne usudjuje oprijeti mnijenju množine, koju brani veličanstvo države; a u djelima svijeh ljudi, osobito knezova gdje nema suda da se pritužiš, gleda se na konac. Neka dakle pazi knez da živi i da sačuva svoju državu: sredstva će uvijek biti smatrana časnijem i svak će ih hvaliti; jer svjetinu zanosi uvijek ono, što je prividno i uspjeh same stvari; a na svijetu i nema do li svjetine, a ono malo njih dolazi na red kad mnoštvo nema na što da se osloni. Neki knez iz ovoga doba, kojega nije dobro imenovati, ne propovijeda nikada do li mir i vjernost; a jednomu je i drugomu najveći neprijatelj; i jedno bi mu i drugo, da ih se je držao, bilo više puta otelo državu i ugled.

POGLAVLJE DEVETNAESTO.

Prijeziru se i mržnji treba uklanjati.

li jer sam govorio o najvažnijim od svojstava, koja su bila gore napomenuta, o drugijem ću raspravljati u kratko pod ovijem glavnijem, da knez misli, kako je bilo gore rečeno djelomično, da se uklanja svemu što bi mu moglo uroditi mržnjom ili prijezirom; i kad se god tomu ukloni, izvršit će svoju dužnost te u ostalijem zlijem glasinama ne će naići na pogibao. Mržnjom će mu uroditi nada sve, kako rekoh, ako bude grabežljiv i ako bude otimao imetak i žene svojijeh podanika, od čega se mora da ustegne; i kad se god svijetu ne otimlje ni imetka, ni časti, živjet će zadovoljno, te mu se treba boriti samo s častohlepljem ono malo njih, koje se da obuzdati na različite načine i lako. Prijezirom će mu uroditi, ako ga budu držali nestalnijem, lakoumnijem, ražnježenijem, malodušnijem, neodlučnijem, čega se knez mora čuvati kao hridine u moru, i starati se da u njegovijem djelima upoznaju veličinu, srčanost, ozbiljnost i jakost; a što se tiče postupka s podanicima, mora gledati da njegova odluka bude neopoziva, i neka podržava o sebi takovo mnijenje, da nitko ne pomisli ni da ga prevari, ni da ga vuče za nos. Onoga kneza, o kojemu ljudi zadobiju ovo mišljenje, jako poštuju; a proti onomu, koga jako poštuju, teško je da se ljudi rote i teško da navaljuju na nj, samo kad se zna da je vrstan i da ga njegovi poštuju. Jer knez se mora bojati dvojega: jedno unutra, radi podanika; drugo izvana, radi vanjskijeh mogućnika. Od ovijeh se brani dobrom vojskom i dobrijem prijateljima, a uvijek će imati dobrijeh prijatelja, ako bude imao dobru vojsku, i uvijek će u unutrašnjosti biti mir dok bude miran od vanjskijeh sila, ako mu već ne pomuti mira koja urota: a ako se i podignu sile iz vana, uvijek će suzdržati svaku navalu, ako bude onakav kako sam rekao, i ako bude tako živio, te ako se ne prepadne, kako sam rekao o Sparćaninu Nabisu. Ali glede podanika, kad se ništa izvana ne podigne proti knezu, mora se bojati potajnijeh urota: a proti tomu će se knez dobro osigurati gledajući da ga ne mrze i ne preziru i da narod bude zadovoljan s njime; a to je nužno

postići, kako je bilo gore rečeno opširno. A jedan od najjačijeh ljekova, kojijem može knez da raspolaže proti urotama, jeste da ga ukupni narod ne mrzi i ne prezire; jer ko se roti, uvijek misli, da će smrću kneževom zadovoljiti narod; ali kad drži, da će ga uvrijediti, nema srčanosti da se odluči na što slična, jer poteškóćâ na strani urotnika ima bezbroj. Iskustvom se vidi, da je bilo mnogo urota, a da ih je malo sretno svršilo; jer ko se roti, ne može da bude sam, niti može da se združi do li s onijema, koje drži nezadovoljnijem, a čim si kojemu nezadovoljniku otkrio svoj naum, daješ mu načina da se zadovolji, jer ako ga otkrije, može se nadati svakoj lagodnosti: tako da vidi s ove strane sigurnu dobit, a s druge strane vidi tvoj naum dvojbenijem i pogibeljnijem, te stoga treba ili da bude rijedak prijatelj, ili da bude do skranjosti okorio neprijatelj knežev, ako hoćeš da ti ostane vjeran. Da prije dovršim, velim da na strani urotnikovoj nema do li straha, ljubomora, bojazni od kazne, koja ga straši; ali na strani kneževoj je veličanstvo kneževske časti, zakoni, obrana prijatelja i države, koji ga brane: te ako se svemu tomu još doda dobrohotnost naroda, onda je nemoguće da iko bude tako smion te kuje urote. Jer se, obično, urotnik prije izvedenja čina ima da boji zla, a u tomu se slučaju mora i poslije da boji, jer mu je nakon zločina neprijatelj narod te se stoga ne može nadati utočištu. O ovomu bi se moglo dati bezbroj primjera, ali ću se zadovoljiti samo jednijem, koji pamte naši oci. Pošto je messer Annibale Bentivogli, djed sadašnjega messer Annibala, koji bijaše knez u Bologni, bio ubijen od Cannijevaca, koji se urotiše proti njemu, i iza njega ostade samo messer Giovanni, koji bijaše u povojima, odmah se nakon toga ubojstva podiže narod i poubija sve Cannijevce. To se zbude s dobrohotnosti naroda, koju uživaše u ono vrijeme kuća Bentivoglijevaca, a ova bijaše tolika, da su Bolognci, doznavši da je u Firenzi neki potomak Bentivoglija, kojega do tada držahu kovačkijem sinom, pošli po nj u Firenzu i dali mu vladu nad svojijem gradom dok messer Giovanni ne doraste da vlada. Zaključujem dakle, da se knez mora malo brinuti za urote, kad mu je narod sklon; ali kad mu je neprijatelj i kad ga mrzi, mora se bojati svega i svakoga. A dobro uredjene države i mudri knezovi misle svijem

marom da ne puste velikaše da očajavaju i da zadovolje narod i uzdrže ga zadovoljnijem; jer to je jedna od najvažnijih zadaća, koje knez može da ima. Medju dobro uredjene i upravljane države spade u naše doba Francuska i u njoj ima bezbroj valjanijeh uredaba, koje podržavaju slobodu i sigurnost kraljevu; a prva je od njih Parlamenat i njegov ugled. Jer onaj, koji je uredio to kraljevstvo, poznavao je častohleplje mogućnika i njihovu preuzetnost, te je držao da im treba uzde u ustima, da ih kroti; a s druge strane poznavao je mržnju ukupnoga naroda proti velikašima, koja se je temeljila na strahu, te ih je htio da osigura. Stoga nije htio da to bude posebna briga kraljeva; pa da mu digne taj teret, kojijem bi ga mogli pritiskati velikaši, ako bi pogodovao pučanima, a pučani ako bi pogodovao velikašima; stoga postavi trećega suca, koji bi, bez tereta kraljevoga, tukao velikaše i pogodovao manjijem. Ova uredba ne može biti bolja ni razboritija ni veći uzrok sigurnosti kralja i kraljevstva. Odatle možemo dobiti drugu važnu pouku: da knezovi moraju teret naprtiti drugomu, a ljubav uzeti sami. Ponovno zaključujem da knez mora cijeniti velikaše, ali da se ne smije omraziti narodu. Možda će se mnogijem pričiniti, ako promotrimo život i smrt mnogijeh rimskijeh careva, da su to protivni primjeri ovomu mojemu mišljenju, kad nadju da je neko živio uvijek izvrsno i pokazao velikijeh duševnijeh vrlina, ali da je ipak izgubio carstvo, ili da je poginuo od ruke svojijeh ljudi, koji se urotiše proti njemu. Htijući dakle, da odgovorim na ove prigovore, progovorit ću o svojstvima nekijeh careva i pokazat ću uzrok njihove propasti, koji se ne razlikuje od onoga, koji sam ja naveo, i dijelom ću promotriti, što je važno za onoga, koji čita o djelima iz onijeh vremena. A neka mi bude dovoljno da uzmem sve one careve, koji dodjoše na vladu od filozofa Marka do Maksimina, a to bijahu: Marko, sin mu Komod, Pertinaks, Julijan, Sever, sin mu Antonin Karakala, Makrin, Heliogabal, Aleksandar i Maksimin. I prvo valja primijetiti, gdje se u drugijem kneževinama treba boriti samo s častohlepljem velikaša i preuzetnošću nárôdâ, da su carevi rimski imali treću poteškoću da moradijahu podnositi okrutnost i lakomost vojnika; a to bijaše tako teško, da bijaše mnogijem uzrokom propasti, jer bijaše nemo-

guće udovoljiti vojnicima i narodima; narodi naime vole mir i stoga vole čedne knezove, a vojnici vole kneza vojničkoga duha i preuzetna, okrutna i grabežljiva. To zahtijevahu, da knez vrši na narodima, da mogu imati dvostruku plaću i iskaliti svoju lakomost i okrutnost: stoga oni carevi, koji po naravi ili po svojijem djelima ne imadijahu takovoga ugleda, da njime zauzdaju jedne i druge, uvijek propadahu; a najveći dio njih, ponajvećma oni, koji dopirahu do carske časti kao skorojevići, upoznavši poteškoće s ovijeh dviju različitijeh želja, odlučivahu se da udovolje vojnicima, te se malo starahu da vrijedjaju narode. To im i bijaše nužno, jer pošto knezovi ne mogu biti bez toga, da ih neko mrzi, moraju se najprije upeti da ih ne mrzi općeniti dio podanika; a kada ne mogu da postignu toga, moraju se pobrinuti svijem trudom, da se uklone mržnji onijeh skupina, koje su najmoćnije. I stoga, oni carevi, kojijem zbog nove vlade bijaše potrebita osobita ljubav, pristajahu radije uz vojnike nego uz narode: a to im bijaše ili ne bijaše u korist, prema tomu, je li taj knez znao da uzdrži kod njih svoj ugled. S ovijeh su navedenijeh razloga Marko, Pertinaks i Aleksandar, osim Marka, žalosno svršili jer svi bijahu čedna života, ljubljahu pravednost, mrzijahu okrutnost, bijahu čovječni i dobroćudni: jedini Marko življaše i umrije u velikoj časti, jer bijaše došao na vladu pravom nasljedstva, a nije je imao da zahvali ni vojnicima, ni narodu: zatijem jer imadjaše mnogo vrlina, zbog kojijeh ga ljudi počitahu, podržavaše obje uredbe u njihovijem granicama, te ga nikada ni ne mrzijahu ni ne prezirahu. Ali Pertinaks bijaše izabran carem proti volji vojnika, a pošto ovi bijahu navikli da živu slobodno pod Komodom, ne mogahu da podnose onoga poštenoga života, kojemu ih htijaše Pertinaks opet da privede; pošto tako bijaše stvorio mržnju, a k toj mržnji pridošao prijezir jer bijaše star, propade u prvomu početku svojega vladanja. Stoga treba napomenuti, da čovjek stiče mržnju isto tako dobrijem djelima kao i zlijem, i stoga, kako gore rekoh, ako knez hoće da zadrži svoju državu, često je prisiljen, da ne bude dobar, jer kad je pokvarena ona skupina, bio to narod ili vojnici, ili velikaši, za koju misliš da ti je nužna za tvoje održanje, moraš se povesti za njezinom ćudi i zadovoljiti je, a tada su dobra djela

tvoji neprijatelji. Ali dodjimo k Aleksandru: ovaj bijaše tako dobar, da osim drugijeh pohvala, koje mu pridodaju, u četrnaest godina nije nikada poginuo od njegove ruke, niko ko nije bio osudjen; ipak jer ga držahu mekoputnijem i čovjekom koji dâ, da njime vlada majka, i jer ga radi toga prezirahu, uroti se vojska proti njemu i ubi ga. Ako, nasuprot, sada raspravite svojstva Komodova, Severova, Antonina Karakale i Maksiminova, naći ćete ih jako okrutnijem i grabežljivijem; da zadovolje vojnike ne propuštahu nikakove nepravde, koju se mogaše nanijeti narodu; i svi, osim Severa, žalosno svršiše; jer u Severu bijaše tolika vrlina, da je, zadržavši vojnike prijateljima, akoprem je tištao narode, mogao uvijek sretno vladati; jer tijem svojijem vrlinama ulijevaše vojnicima i narodima toliko udivljenja, da ovi ostajahu osupnuti i zabezeknuti, a oni puni počitanja i zadovoljeni. I pošto njegova djela bijahu velika u nova kneza, hoću da pokažem, kako se je dobro umio poslužiti svojstvima lisice i lava, a za takove naravi velim, kao i gore, da je nužno, da se knez povodi za njima. Kad je Sever upoznao lijenost cara Julijana, nagovori vojsku, kojoj bijaše zapovjednikom u Slavoniji, da treba ići u Rim osvetiti smrt Pertinaksa, koji bijaše ubijen od careve straže; i pod ovom izlikom, ne pokazujući, da teži za krunom, podje s vojskom proti Rimu, te dodje prije u Italiju nego se doznade za njegov odlazak. Kad prispje u Rim, senat ga od straha izabra carem, a Julijan bude ubijen. Preostajahu Severu, iza ovoga početka, dvije poteškoće, da zagospoduje čitavom državom: jedna u Aziji, gdje se Niger, vodja azijskijeh vojska, bijaše dao proglasiti carem, druga na zapadu, s Albinom, koji takodjer težijaše za krunom. I jer držaše opasnijem, da se pokaže neprijateljem obojici, odluči navaliti na Nigera, a Albina prevariti; ovomu pisa, da ga je senat izabrao carem i da će tu čast da dijeli s njime: i pošalje mu naslov cezara i odlukom senatovom uze ga za svojega druga: to primi Albin pod istinu. Ali kad je Sever pobijedio i pogubio Nigera i umirio istok, potuži se, nakon povratka u Rim, u senatu na Albina, da je, malo zahvalan za dobročinstva koja mu bijaše iskazao, izdajnički tražio da ga ubije, te da je stoga prinudjen, da kazni njegovu nezahvalnost. Zatijem navali na nj u Francuskoj

i oduze mu državu i život. Ko dakle ispita potanko njegova djela, naći će ga hrabrijem lavom i lukavom lisicom; i vidjet će, da ga se je svak bojao i da ga je poštivao, a da ga vojske nijesu mrzile; i ne će se čuditi, da je on, skorojević, mogao uzdržati toliko carstvo, jer ga je njegov veliki ugled uvijek obranio od one mržnje, koja se mogaše da začne u narodima radi njegovijeh grabeža. Ali i Antonin, njegov sin, bijaše takodjer izvrstan i imadijaše u sebi svojstava, koja mu pribavljahu udivljenja pred narodom i ljubavi kod vojnika; jer bijaše vojnik, podnašaše dobro svaki napor, preziraše svako sladokusno jelo i svaku drugu mekoputnost; zbog toga ga ljubljahu sve vojske. Ipak, njegova žestina i okrutnost bijahu tolike i tako nečuvene, jer je nakon mnogo pojedinačkijeh smaknuća poubijao velik dio naroda u Rimu i čitav narod u Aleksandriji, da ga je zamrzio sav svijet i da ga se počeše bojati i oni, koji mu bijahu u blizini: tako da ga je ubio neki centurijon usred njegove vojske. Tu treba primijetiti, da se knezovi ne mogu ukloniti ovakovijem ubojstvima, koja nastaju odlukom kojega odlučnoga i tvrdoglavoga duha, jer to može da učini svak, komu nije stalo da umre; ali ih se knez mora manje bojati, jer su veoma rijetka. Mora se samo čuvati, da ne nanese teške nepravde komu od onijeh, kojijem se služi i koji su oko njega na službu njegovomu kneževstvu, kako radijaše Antonin, koji je bio sramotno ubio brata onomu centurijonu, a njemu svaki dan prijetio, no ipak ga držao u svojoj tjelesnoj straži, što bijaše nepromišljeno i podobno, da ga upropasti, kako mu se je i dogodilo. Ali dodjimo ka Komodu, kojemu bijaše vrlo lako da zadrži carstvo, jer mu je bilo nasljedno, kao sinu Markovu, i bilo mu je dovoljno, da slijedi stope očeve, te bi bio udovoljio i narodima i vojnicima. Ali jer bijaše okrutna i životinjskoga srca, pa da uzmogne izvršivati svoju grabežljivost na narodima, uze da zabavlja vojnike i da im dopušta slobodu; s druge strane, ne čuvajući svojega dostojanstva, silazeći češće u kazalištima da se bori s gladijatorima i počinjajući druga djela podla i malo dostojna carskoga veličanstva, dostade se prijezira pred vojnicima: te jer ga s jedne strane mrzijahu, a s druge prezirahu, urotiše se proti njemu i ubiše ga. Ostaje nam da pripovjedimo svojstva Maksiminova.

On bijaše ratoboran čovjek; a pošto vojskama bijaše dosadila mekoputnost Aleksandra, o kojemu smo gore govorili, ubiše ga i izabraše carem Maksimina. Ovaj ne zadrža dugo svojega carstva jer ga radi dvojega zamrziše i prezreše: jedno, jer sam bijaše posve neznatan čovjek, pošto prije čuvaše ovce u Trakiji (što bijaše posve poznato i radjaše mu velikijem prijezirom kod svakoga); drugo, jer je na početku svojega vladanja bio odgodio da podje u Rim i zaposjedne carsku stolicu, i stvorio o sebi mnijenje da je silno okrutan, jer je po svojijem prefektima u Rimu i u svakomu mjestu carstva izveo mnogo okrutnijeh djela. Tako čitav svijet bijaše obuzet prijezirom radi njegovoga niskoga roda, a s druge strane mržnjom od straha zbog njegove okrutnosti, te se uroti proti njemu najprije Afrika, zatijem senat s čitavijem narodom u Rimu, i sva Italija: k tomu se pridruži i njegova vlastita vojska, koja opsijedaše Akvileju, kad je naišla na poteškoće pri osvajanju te joj dosadila njegova okrutnost; i jer ga se manje bojaše, pošto vidje da ima toliko neprijatelja, ubi ga. Ne ću da raspravljam ni o Heliogabalu, ni o Makrinu, ni o Julijanu, koji brzo propadoše, jer bijahu posvema prezreni; nego ću da zaključim ovu raspravu, te kažem da knezovi našijeh vremena nemaju toliko tijeh poteškoća, da vanredno udovolje vojnicima svojijem vladanjem, jer premda treba nešto paziti na njih, ipak te pažnje nestaje doskora, pošto nijedan od ovijeh knezova nema uza se vojskâ, koje bi bile srasle s vladom i upravom pokrajina, kao vojske rimskoga carstva; te ako onda bijaše nužno više udovoljavati vojnicima nego narodima, to bijaše stoga, što su vojnici bili jači od narodâ; sad je nužnije svijem knezovima, osim Turčinu i Sultanu, da zadovolje narode nego vojnike, jer su narodi jači od njih. Odatle izlučujem Turčina, jer drži uvijek oko sebe dvanaest tisuća pješaka i petnaest tisuća konjanika, koji podržavaju sigurnost i snagu njegovoga kraljevstva; te je nužno da ne pazi na nijedan obzir prema narodima, a njih da uzdrži prijateljima. Slično je kraljevstvo (egipatskoga) Sultana, te jer je on posve u vlasti vojnika, mora da ih i sam zadrži prijateljima, bez obzira na narode. I treba da primijetite, da je ova država Sultánova različita od svijeh drugijeh kneževina, jer je slična kršćanskomu papinstvu, kojega ne

možemo nazvati ni nasljednom kneževinom ni novom kneževinom; jer ne postaju nasljednicima ni gospodarima sinovi pokojnoga kneza, nego onaj, koga za tu čast izabraše oni te imaju vlast. I pošto se je uvriježio ovaj poredak ne može se kneževinu nazvati novom jer u njoj nema nijedne od onijeh poteškoća, kojijeh ima u novijem kneževima; jer premda je knez nov, uredbe su te države stare i uredjene da ga prime kao da im je nasljedan gospodar. Ali, vraćajući se k našemu predmetu, velim, da će, kogod promisli o navedenomu pripovijedanju, vidjeti, da su ili mržnja ili prijezir bili uzrokom propasti onijeh napomenutijeh careva, i, jer ih dio postupaše na jedan način, a dio obratno, onda će razumjeti zašto je medju obojima jedan svršio sretno, a drugi nesretno. Jer pošto Pertinaks i Aleksandar bijahu novi knezovi, bijaše im korisno i štetno, što htijahu da se povadjaju za Markom, koji bijaše naslijedio carstvo; i slično da je Karakali, Komodu i Maksiminu bilo pogubno da se povode za Severom, jer ne imadijahu toliko vrline, koja bi im bila dovoljna, da idu njegovijem stopama. Stoga se novi knez u nekoj državi ne može da povodi za Markovijem djelima; a nije mu nužno ni da se povodi za Severovijem: ali mora uzeti od Severa ono, što mu je nužno da utemelji svoju državu, a od Marka ono, što doliči i što je slavno da zadrži državu, koja je već uredjena i čvrsta.

POGLAVLJE DVADESETO.

Jesu li korisne ili štetne tvrdjave i mnogo drugijeh stvari, koje često rade knezovi.

Nekoji knezovi razoružaše svoje podanike, da se mogu sigurno održati na vladi; nekoji drugi raskomadaše podložene zemlje; nekoji drugi podržavahu neprijateljstva proti samijem sebi; nekoji drugi nastojahu da pridobiju one, koji im bijahu sumnjivi u početku njihove vlade; neki gradijahu tvrdjave, nekoji ih uništavahu i rušijahu. I premda se o svemu ovomu ne može dati odredjene odluke, ako se ne pridje k pojedinostima onijeh država gdje bi trebalo odlučiti nešto slična; ipak ću govoriti onako opširno kako dopušta

predmet sam po sebi. Ne bijaše dakle nikada toga, da nov knez razoružaje svoje podanike, dapače ako ih nalažaše razoružane uvijek ih naoružavaše; jer kad ih naoružaš, ta vojska postane tvojom, postanu vjerni oni, koji ti bijahu sumnjivi, a oni koji bijahu vjerni i ostanu, a od podanika postanu tvoje pristaše. I jer se ne može naoružati svijeh podanika, te kad nagradiš one koje si naoružao, s drugijema možeš postupati sigurnije; i zbog ove razlike u postupku, koju vide na njima, postat će ti zahvalni; oni će te drugi ispričati, jer drže, da je nužno da budu bolje nagradjeni oni, koji nose više pogibli i više obveza. Ali kad ih razoružaješ, počinješ ih vrijedjati i pokazuješ, da nemaš povjerenja u njih, ili jer su neznatni, ili jer im malo vjeruješ; a jedno i drugo mišljenje radja mržnjom proti tebi. I jer ne možeš da budeš bez oružja, treba da se obratiš plaćeničkoj vojsci, o kojoj smo gore rekli kakova je: i kad bi bila dobra, ne može biti tolika, da te brani od moćnijeh neprijatelja i od sumnjivijeh podanika. Stoga, kako rekoh, nov knez u novoj državi uvijek uredjuje vojsku. Ovijeh je primjera puna povijest. Ali kad koji knez osvoji novu državu, koju nadoda kao dio svojoj staroj državi, onda treba tu državu razoružati osim onijeh, koji se pri osvojenju očitovaše za te; pa i ove treba vremenom i u dobrijem prigodama raznježiti i učiniti mekoputnijem, i urediti se tako da čitava vojska tvoje države budu oni tvoji vlastiti vojnici, koji žive uza te u tvojoj staroj državi. Običavahu naši stari, i oni koje držahu mudrijem, govoriti da Pistoiu treba držati strankama, a Pisu tvrdjavama; i stoga podržavahu nesuglasice u zemlji, koja im bijaše podložena eda lakše vladaju njome. Ovo moradijaše biti dobro u ono vrijeme, kad u Italiji bijaše na neki način ravnovjesje; ali mi se ne čini, da bi se to moglo dati dandanas pod nauku: jer ne mislim da takove nesuglasice ikomu koriste; dapače pocjepkani gradovi moraju odmah da propadnu, kad se približi neprijatelj, jer će se uvijek slabija stranka približiti vanjskijem silama i druga ne će moći da odoli. Mlečići, potaknuti, kako mislim, navedenijem razlozima, podržavahu sljedbe Guelfa i Ghibellina u gradovima, koji im bijahu podloženi; i premda im nikada ne dopuštahu da dodje do krvi, ipak podržavahu medju njima ove prijepore da se ti gradjani zabave

svojijem nesuglasicama, i da tako ne ustanu proti njima. A to im, kako se je vidjelo, nije bilo na korist; jer kad bijahu potučeni kod Vaile, odmah se jedna od ovijeh stranaka osmjeli i oduze im svu vlast. Slična naime sredstva odaju kneževu slabost: jer se u jakoj državi ne će nikada dopustiti takovijeh razdora, jer su korisni samo u doba mira, pošto se njima da lakše upravljati podanicima; ali kad nastupi rat, sličan poredak pokaže svoju varku. Bez sumnje knezovi postaju veliki kad svladaju poteškoće i zapreke što im bijahu na putu; i stoga sreća, a pogotovo kad hoće da uzvisi novoga kneza, kojemu je nužnije da stekne ugleda nego kojemu nasljednomu, stvara mu neprijatelja i nagoni ih na pothvate proti njemu, eda on ima razloga, da ih svlada i da se popne na više po tijem stepenicama, koje mu postaviše njegovi neprijatelji. I stoga, mnogi sude da razborit knez mora lukavstvom podržavati po koje neprijateljstvo kad ima prilike; da ga svlada te da odatle njegova veličina proizadje još većom. Knezovi su, a osobito novi, nalazili više vjere i koristi u onijem ljudima, koje držahu sumnjivijem u početku svojega vladanja, nego li u onijem koji u početku bijahu pouzdani. Pandolfo Petrucci, knez sienski, upravljaše svoju državu više pomoću onijeh, koji mu bijahu sumnjivi nego li pomoću drugijeh. Ali se o ovoj stvari ne može govoriti na dugo, jer je različita već prema predmetu: samo ću reći to, da će one ljude, koji u početku neke vlade bijahu neprijatelji, knez moći uvijek jako lako da pridobije, ako su takovi, da im treba oslona eda se uzdrže; a oni su ponajvećma prinuždeni da mu služe vjerno, kad uvide da im je nužnije, da djelima izbrišu ono loše mnijenje, koje on imaše o njima; i tako knez crpi od njih uvijek više koristi nego od onijeh, koji zanemaruju njegove poslove, jer mu služe s većom sigurnošću. I pošto to traži predmet, ne ću propustiti da sjetim kneza, koji je s nova zauzeo neku državu pomoću unutrašnje njene privrženosti, neka dobro promisli, koji je razlog ponukao, da mu se priljube one koji mu se priljubiše; i ako to nije naravna naklonost prema njemu nego samo što oni ne bijahu zadovoljni s onom državom, moći će ih zadržati prijateljima velikijem trudom i poteškoćama, jer će biti nemoguće da im udovolji. I ako dobro promotri, onijem primjerima, koje vadimo iz prošlosti i

sadašnjosti, uzrok tomu, vidjet će da je mnogo lakše dobiti za prijatelje one ljude, koji bijahu zadovoljni prijašnjijem stanjem i stoga mu bijahu neprijatelji, nego one, koji mu postadoše prijatelji i bijahu mu na ruku pri osvojenju te države, jer ne bijahu zadovoljni. Bijaše navada knezova, eda sigurnije uzmognu zadržati svoju državu, da grade tvrdjave, koje bi bile uzde i žvala onijem, koji bi namjeravali da rade proti njima, i da imaju sigurno utočište proti prvoj navali. Ja hvalim ovaj način, jer ga upotrebljavaju od davnine. Ipak smo, u naše dane, vidjeli messer Nikolu Vitellija, da je srušio dvije tvrdjave u Città di Castello da zadrži tu državu. Guid' Ubaldo, vojvoda urbinski, povrativši se u svoju državu, iz koje ga bijaše potjerao Cesare Borgia, poruši iz temelja sve tvrdjave u toj pokrajini, i držaše, da će bez njih teže ponovno izgubiti tu državu. Bentivoglijevci, povrativ se u Bolognu, upotrijebiše sličan način. Tvrdjave su dakle korisne ili nijesu, prema vremenima; i ako ti koriste s jedne strane, s druge ti škode. A može se o tomu reći ovako: onaj knez, koji se više boji nárôdâ nego tudjinaca, mora podizati tvrdjave; ali onaj, koji se više boji tudjinaca nego nárôdâ, mora ih napustiti. Proti kući Sfozijevaca više se boraše i više će se boriti tvrdjava milanska, koju je sagradio Francesco Sforza, nego li ikoji drugi nered u toj državi. Stoga najbolja tvrdjava, koja može da bude, jeste da te ne mrze narodi: jer ako i imaš tvrdjava, a narod te mrzi, one te ne će spasiti, jer narodima nikada ne ponestaje tudjinaca, koji će im priteći u pomoć čim pograbe oružje. U naše se doba ne vidi, da su tvrdjave koristile ikojemu knezu, osim grofici od Forlìja, kad bijaše ubijen grof Girolamo, njezin muž: jer je njenom pomoću mogla izbjeći narodnoj navali i pričekati pomoć iz Milana i opet zadobiti državu; a vremena bijahu onda takova da tudjinac ne mogaše priteći u pomoć narodu. Ali poslije i njoj malo koristijahu, kad navali na nju Cesare Borgia i kad se narod, njen neprijatelj, združi s tudjincem. Stoga bi, i onda i prije, bilo sigurnije po nju, da je nije mrzio narod, nego da je imala tvŕdjâvâ. Kad dakle promislim ovo, pohvalit ću onoga, koji bude gradio tvrdjave i onoga, koji ih ne bude gradio; a pokudit ću svakoga, koji se pouzda u njih, pa mu bude malo stalo da ga mrze narodi.

POGLAVLJE DVADESET I PRVO.

Kako se mora vladati knez, da dobije ugleda.

Ništa ne pribavlja knezu toliko počitanja, kao veliki pothvati i ako dade o sebi rijetkijeh primjera. Imamo u naše doba Ferdinanda, kralja aragonskoga, sadašnjega španjolskoga kralja. Ovoga se može nazvati skoro novijem knezom, jer je od slaba kralja postao glasom i slavom prvijem kršćanskijem kraljem; i ako promotrite njegova djela, naći ćete da bijahu sva velika, a gdjekoje i neobično. On je na početku svoje vlade navalio na Granadu i ovaj pothvat bijaše temeljem njegovoj državi. On to prije radijaše nemarno i bez straha, da će ga ko zapriječiti u tomu, zaokupljaše tijem duh kastilskijeh baruna, koji ne mišljahu na novotarije, kad moradijahu da misle na taj rat; a on tijem načinom sticaše ugled i vlast nad njima, a da ni ne opažahu. Mogaše uzdržavati vojske novcem Crkve i naroda i dugijem ratom utemeljiti svoju vojnu snagu, koja ga je docnije počastila. Osim toga, da se uzmogne latiti i većijeh osnova, i služeći se uvijek vjerom, obrati se k nekoj pobožnoj okrutnosti goneći Maure i čisteći od njih svoje kraljevstvo: ne može biti primjera vrednijega udivljenja i rjedjega. Pod ovom istom izlikom, navali na Afriku, izvede italski pothvat te je nedavno navalio na Francusku; i tako uvijek snovaše velika djela, koja uvijek podržavahu duh podanika u očekivanju i udivljenju i zaokupljen uspjehom tijeh djela. I nastadoše ova njegova djela jedno iz drugoga tako da nikada ne dadoše vremena ljudima, da mogu otpočinuti i raditi proti njemu. Koristi još jako knezu, da dade o sebi rijetkijeh primjera o unutarnjoj upravi, poput onijeh, koja pripovijedaju o messer Bernabu Milanskomu, kad mu namjera namjeri nekoga da uradi nešto neobična u gradjanskom životu, bilo dobra ili zla, i da nadje načina da ga nagradi ili kazni, o čemu bi ljudi mogli puno govoriti. A nada sve mora knez nastojati, da u svakomu svojemu djelu stvori o sebi glas velika i vrsna čovjeka. Poštuju takodjer kneza kad je pravi prijatelj i pravi neprijatelj, to jest, kad se bez ikakovoga obzira očituje nekomu u prilog proti nekomu drugomu; a to će biti uvijek korisnije, nego da ostane nepristran; jer ako se pobiju tvoja dva moćna susjeda, oni su ili takovi, da se moraš bojati pobjednika, pobijedi li jedan od njih, ili nijesu. U svakomu od ovijeh dvaju slučajeva, bit će ti uvijek korisnije, da se očituješ i da se zaratiš u dobar čas; jer, u prvomu slučaju, ako se ne očituješ, bit ćeš uvijek plijenom onomu, koji pobijedi na veselje i zadovoljstvo pobijedjenoga, te ne ćeš imati razloga ni ničega da te obrani i zaštiti. Jer, ko pobijedi, ne će sumnjivijeh prijatelja, koji ne će da mu pomognu u nevolji; ko izgubi, ne će da te uzme u zaštitu, jer nijesi htio da se oružjem u ruci pridružiš njegovoj sreći. Antioh bijaše prešao u Grčku, pozvan od Etolaca, da istjera Rimljane. Antioh posla govornike k Ahajcima, koji bijahu prijatelji Rimljanima, da ih nagovore, neka ostanu nepristrani; a s druge ih strane Rimljani nagovarahu, da pograbe oružje za njih. To se imaše da odluči na skupštini Ahajaca, gdje ih poslanik Antiohov nagovaraše, da ostanu po strani, na što odgovori rimski poslanik: »Što se tiče toga te se veli e je najbolje i najkorisnije po vašu državu, da se ne uplićete u naš rat, nema ničega nezgodnijega od toga; jer ako se ne upletete ostat ćete plijenom pobjedniku bez zahvale i bez ikakovoga ugleda«. I uvijek će biti tako, da će onaj, koji ti nije prijatelj, tražiti od tebe nepristranost, a onaj, koji ti je prijatelj iziskivat će od tebe da se očituješ oružjem. A neodlučni knezovi, da se uklone prisutnijem pogiblima, najčešće podju putem nepristranosti, i najčešće propadnu. Ali kad se knez tvrdo očituje za jednu stranu, te ako pobijedi onaj, uz kojega pristaješ, ima obveza prema tebi i medju vama je sklopljena ljubav, pa bio on jako moćan i ti potpadneš njemu na milost i nemilost; a ljudi nijesu nikada tako nepošteni, da bi te pritisli na tako nezahvalan način. Pak, pobjede nijesu nikada tako sretne, da pobjednik ne bi morao imati obzira, a osobito prema pravednosti. Ali ako izgubi onaj, uz kojega pristaješ, primit će te u zaštitu, i, dok može, pomoći će ti; i ti postaneš drugom sreći, koja se može iz nova podići. U drugomu slučaju, kad oni te se bore skupa nijesu takovi, da bi se morao bojati onoga, koji pobijedi, tijem je razboritije da pristaneš uza nj; jer pristaješ na nečiju propast pomoću nekoga, koji bi ga morao spasiti, da je razborit; i ako pobijedi ostat će tebi na milost i nemilost i nemoguće je, da ne pobijedi tvojom

pomoću. A ovdje treba primijetiti, da knez mora paziti, da se nikada ne druži s moćnijim od sebe, kako bi škodio drugijem, osim ako ga je stisla nužda, kako je gore rečeno; jer ako on pobijedi, izručen si mu na milost i nemilost; a knezovi moraju izbjegavati koliko mogu, da se nekomu predavaju na milost i nemilost. Mlečići se združiše s Francuskom proti vojvodi milanskomu a lijepo mogahu da ne sklapaju ovoga društva; odatle je došla njihova propast. Ali kad se takovomu društvu ne da ukloniti, kako se je dogodilo Firenćanima, kad papa i Španija podjoše s vojskama da navale na Lombardiju, onda knez mora da pristane uza nj radi navedenijeh razloga. Neka nikada ne misli ikoja država, da se može odlučiti na nešto sigurna, nego neka misli, da se odlučuje na nešto dvojbena, jer to donosi sama stvar, da čovjek nikada ne traži da se ukloni jednoj neugodnosti, a da ne upadne u drugu: ali razbor sastoji u tomu, da čovjek umije raspoznati vrsti neugodnosti, te najmanje lošu uzeti za dobru. Mora se knez takodjer pokazati ljubiteljem vrlina i počastiti vrsne ljude u svakomu umiječu. Zatijem, mora oduševljavati svoje sugradjane da uzmognu u miru obavljati svoje poslove, i u trgovini, i u obradjivanju tla, i u svakomu drugomu ljudskomu poslu eda se onaj ne riješi da ne će urešavati svojijeh posjeda od straha, da mu ne budu oduzeti, a onaj drugi, da ne će otvarati trgovina, bojeći se nameta; nego mora pripraviti nagrada onomu, koji bude htio da to radi i svakomu koji misli na bilo koji način da poveća njegov grad ili njegovu državu. Mora, osim toga, u zgodno doba godine zabavljati narod svečanostima i zabavama; i jer je svaki grad podijeljen ili po umiječima ili po plemenima, mora voditi računa o ovijem skupinama, družiti se katkada s njima, dati o sebi primjer čovještva i dostojanstva, podržavajući ipak uvijek veličanstvo svojega visokoga stepena, jer toga ne smije da ponestane nikada u ničemu.

POGLAVLJE DVADESET I DRUGO.

O kneževskijem tajnicima.

Nije od male važnosti po kneza izbor doglavnika, koji su dobri ili nijesu, prema razboritosti kneževoj. A prvo što ljudi zaključuju o knezu ili o njegovomu mozgu, jeste što vide ljude, koji su oko njega; i kad su sposobni i vjerni, može ga se uvijek cijeniti pametnijem, jer je znao da upozna njihovu sposobnost i sačuva njihovu vjernost. Ali kad su drukčiji, može se uvijek o njemu stvoriti loš sud; jer prvu pogrješku koju čini, čini je ovijem izborom. Ne bijaše nikoga te poznavaše messer Antonia da Venafro kao doglavnika Pandolfa Petruccija, kneza sienskoga, a da ne bi držao da je Pandolfo jako razuman čovjek, kad ima njega za doglavnika. I jer im tri vrste mozgova: jedan shvaća sam po sebi, drugi shvaća kad mu neko drugi pokaže, treći ne razumije ni sam po sebi, ni kad mu drugi pokažu; prvi je izvrstan, drugi jako dobar, treći ne vrijedi ništa: moradijaše dakle po nuždi, da Pandolfo bude u drugomu stepenu, ako ne bijaše u prvomu; jer svaki put, kad neko ima razuma da raspoznaje dobro i zlo, što neko radi i govori, pa ako i nema sam po sebi izumilačkoga duha, poznaje zla i dobra djela doglavnikova te ova hvali, a ona prva kažnjava, te se doglavnik ne može nadati, da će ga prevariti, pa ostaje dobar. Ali kako bi knez mogao upoznati doglavnika, evo načina, koji nikada ne griješi. Kad vidiš da doglavnik misli više na se nego na te i da u svijem djelima traži svoju korist, takav ne će nikada biti dobar doglavnik i nikada se ne ćeš moći pouzdati u nj; jer ko ima u svojoj ruci nečiju državu, ne smije nikada misliti na se, nego na kneza, ni spominjati mu nešto te ne spada na nj. A s druge strane, knez, da uzdrži doglavnika dobrijem, mora misliti na nj časteći ga, obogaćujući ga, čineći da mu bude zahvalan, davajući mu udjela kod časti i tereta; tako da velike časti, veliko bogatstvo, koje si mu dao, budu uzrokom, da ne poželi drugijeh časti i bogatstva; a zbog velikijeh tereta, da se boji promjena kad uvidi, da se ne može održati bez tebe. Kad su dakle knezovi i doglavnici takovi, mogu se pouzdati jedni u druge; kad su drugačiji, konac će uvijek biti štetan ili po jedne ili po druge.

POGLAVLJE DVADESET I TREĆE.

Kako se treba kloniti laskavaca.

Ne ću da ispustim važnoga poglavlja i pogrješke, od koje se knezovi teško brane, ako nijesu jako razboriti ili ako nemaju dobra izbora. A to je o laskavcima kojijeh su puni dvorovi, jer se ljudi toliko nasladjuju vlastitijem prilikama i na takav se način varaju u tomu da se teško brane od ove kuge; a ako se hoće da obrane, zapadaju u pogibao, da ne budu prezreni. Jer nema drugoga načina, da se čovjek čuva laskanja, osim ako ljudi shvate, da te ne vrijedjaju, ako ti kažu istinu: ali kad ti svak može da kaže istinu, gubi počitanje prema tebi. Stoga se razborit knez mora držati trećega načina i birati u svoju vladu razumne ljude: i samo njima mora dati slobodnu vlast, da mu govore istinu, i to samo o onomu, što ih pita, a ne o drugomu: ali ih mora pitati o svemu i čuti njihovo mnijenje, a onda odlučiti sam na svoj način; te s ovijem savjetima i s njima svijem postupati na takav način, da svaki uvidi e će mu biti tijem ugodnije, što se bude slobodnije govorilo; i osim njih ne smije slušati nikoga, mora slijediti što se je odlučilo i biti postojan u svojijem odlukama. Ko radi drugačije, ili se upropasti laskavcima ili se često mijenja prema različitijem mišljenjima: a odatle nastaje da ga malo poštuju. Ovomu ću predmetu dodati primjer iz sadašnjega doba. Pre' Luca, pouzdanik sadašnjega cara Maksimilijana, govoreći o njegovomu veličanstvu, reče da se ne savjetuje ni s kijem i da ne čini nikada ništa na svoj način: a to stoga, jer se držaše protivnoga od onoga što gore rekoh. Jer je car šutljiv čovjek, ne priopćuje svojijeh namjera nikomu, ne traži ničijega mnijenja; ali čim ih počinje izvadjati i ljudi ih stanu upoznavati i otkrivati, počinju mu prigovarati oni, koji su oko njega; a kako je popustljiv, on se odvrati od tijeh namjera. Stoga i ruši drugi dan, što je jednoga dana učinio; te se nikada ne zna što hoće i namjerava da uradi i na njegove se odluke ne možeš osloniti. Knez se, medjutim, mora uvijek savjetovati, ali kad hoće on, a ne kad drugi hoće; dapače mora svakomu oduzeti volju, da mu svjetuje bilo što, ako ga ne pita; ali on sam mora mnogo pitati, a poslije strpljivo

slušati istinu o onomu, što je pitao, dapače i rasrditi se ako vidi, da mu je neko ne će da kaže zbog kojega obzira. I jer neki misle da nijednoga kneza, koji je o sebi stvorio mnijenje razborita čovjeka ljudi ne drže takovijem radi njegove naravi, nego radi dobrijeh savjeta njegove okoline, bez dvojbe se varaju: jer ovo pravilo nikada ne griješi i općenito je, da knez, koji sam po sebi nije pametan, ne može ni dobivati dobrijeh savjeta, ako se već ne bi pukijem slučajem prepustio samo jednomu čovjeku, koji bi bio vrlo razuman, neka ga upravlja u svemu. U ovomu slučaju moći će ga ovaj zbilja dobro upravljati, ali bi to moglo malo da potraje, jer bi mu taj upravitelj u kratko vrijeme oteo državu; ali ako se savjetuje više nego s jednijem, knez koji nije pametan, ne ći dobiti nikada složnijeh savjeta, a ne će ih znati sam da složi. Svaki će od savjetnika misliti na svoj probitak, a on ne će znati ni da ih kazni ni da ih upozna. A ne može se naći drugačijih, jer će ti se ljudi uvijek pokazati opakijem, ako ih ne popravi koja nevolja. Stoga zaključujem da dobri savjeti, od koga god potjecali, mora da nastaju od razboritosti kneževe, a ne razboritost kneževa od dobrijeh savjeta.

POGLAVLJE DVADESET I ČETVRTO.

Zašto su talijanski knezovi izgubili svoje države.

Ako se bude razumno držalo navedenijeh pouka, nov će knez biti kao da vlada od davnine; i bit će odmah sigurniji i stalniji u državi, nego da je u njoj od davnine. Jer nov knez pobudjuje mnogo više pažnje svojijem djelima, nego da je nasljedan; i kad se upozna da su vrsna, mnogo više pridobivaju ljude i mnogo ih više obvezuju nego staro koljeno; jer ljude mnogo više osvajaju savremeni dogadjaji nego prošli; i kad u savremenijem nadju dobra, uživaju u njima i ne traže drugijeh; dapače se laćaju svake obrane za kneza, kad on u drugijem stvarima ne izdade sama sebe. I tako će imati dvostruku slavu, da je stvorio početke novoj kneževini, te je uresio i učvrstio dobrijem zakonima, dobrom vojskom, dobrijem prijateljima i dobrijem primjerima;

tako će pasti dvostruka sramota na onoga, koji se je rodio knezom, pa izgubio vlast radi svoje slabe pameti. I ako promotrimo one gospodare, koji u naše doba izgubiše u Italiji svoje države, kao kralja napuljskoga, vojvodu milanskoga i druge, naći ćemo kod njih najprije zajedničku manu glede vojske, s razloga o kojijem smo gore govorili na široko, onda ćemo vidjeti da nijedan od njih nije znao da se osigura glede velikaša, pa bili mu narodi neprijatelji, ili mu narod bio prijatelj: jer se bez ovijeh mana ne gubi držâvâ, koje imaju toliko snage, da mogu držati vojsku na bojištu. Filip Makedonski, ne otac Aleksandra Velikoga, nego onaj, koji bijaše pobijedjen od Tita Kvincija, nemaše velike države prema veličini Rimljana i Grčke, koji navališe na nj; ipak jer bijaše vojnik i znadijaše da postupa s narodom i da se osigura glede velikaša, izdrža više godina rat s njima; te ako je na koncu i izgubio vlast nad kojijem gradom, ipak mu ostade kraljevstvo. Medjutijem, ovi naši knezovi, koji mnogo godina vladahu u svojijem državama, neka se ne tuže na sudbinu, ako su poslije izgubili vlast, nego na svoju lijenost: jer kad u mirno doba nijesu nikada pomišljali da se mogu promijeniti vremena (što je zajednička mana ljudska, da za tišine ne vode računa o oluji), i kad je poslije nadošlo doba nesreće, pomisliše da pobjegnu, a ne da se brane, i nadahu se, da će ih narodi pozvati natrag, kad im dodije preuzetnost pobjeditelja. To je sredstvo dobro kad nema drugoga; ali je zlo napustiti druga sredstva radi ovoga; jer niko ne bi htio nikada da padne, što misli da će poslije naći ko će ga pridići. To se ili ne dogadja, ili ako se dogadja, nije sigurno po te, jer je takova obrana podla i nijesi joj ti gospodar; a samo je ona obrana dobra, stalna i trajna, kojoj si gospodar ti glavom i tvoja vrlina.

POGLAVLJE DVADESET I PETO.

Kolik je utjecaj sudbine na ljudske prilike i kako joj se može oduprijeti.

Nije mi nepoznato, da mnogi mišljahu i misle e sudbina i Bog tako vladaju svijetom, da ga ljudi svojijem razumom ne mogu popraviti, dapače, da proti tomu nema nikakovoga lijeka; i stoga bi mnogi mislili, da ne moraju ulagati toliko muke u ove prilike, nego da se treba prepustiti upravljanju udesa. Ovomu samomu nazoru više vjeruju u naše doba, zbog velike izmjene dogadjaja, koju vidjesmo i vidjamo svaki dan, preko svakoga ljudskoga nagadjanja. Kad ja katkada pomislim na to, naginjem u neku ruku k njihovomu nazoru. Ipak, jer nije propala naša slobodna volja, držim da može biti istina e sudbina raspolaže polovicom našijeh djela, ali i da ostavlja nama da upravljamo drugom polovinom ili malo manjijem dijelom. Ja je prispodabljam sa silnom rijekom, koja se rasrdi pa poplavljuje râvni, ništi stabla i zgrade, skida s ove strane zemlju i stavlja je na drugu; svak bježi pred njom, svak pada pod njenijem bjesnilom, a da mu se ne može oprijeti; i premda je tako, ipak ne slijedi da ljudi u mirno doba ne mogu tomu doskočiti i branama i nasipima, tako da će, nabuja li poslije, ili oteći kojijem konalom ili njezina navala ne će biti tako razuzdana, ni tako škodljiva. Slično je sa sudbom: ona pokazuje svoju moć, gdje nema vrsno uredjene sile, da joj se opre, te obraća svoje nasrtaje, gdje zna da nijesu načinjene brane ni nasipi da je suzdrže. I ako promotrite Italiju, koja je sijelo ovijeh promjena i koja im je dala maha, vidjet ćete, da je to poljana bez nasipa i bez ikoje brane. A da ju je popravila dostojna sila, kao Njemačku, Španiju i Francusku, ova poplava ne bi bila učinila velikijeh promjena, koje je učinila, ili ne bi bila ni nadošla. I ovo neka bude dovoljno, što sam rekao o tomu, kako se moramo oprijeti sudbini uopće. Ali ograničujući se više na pojedinosti, velim, da se vidi danas kojega kneza sretna, a sutra gdje propada, a da mu se nije vidjelo e je promijenio narav ili ikoje svoje svojstvo. To, mislim, nastaje najprije zbog razloga, koje sam sprijeda opširno razložio: to jest, da onaj knez, koji se

posve oslanja na sreću, propadne, čim se okrene sreća. Držim takodjer, da je onaj sretan čiji se način postupka slaže s duhom vremena; a isto tako, da je nesretan onaj, čiji se postupak ne podudara s vremenom. Jer vidimo da ljudi različito postupaju u stvarima, što vode k svrsi, koja je svakomu pred očima, to jest k slavi i bogatstvu: jedan obzirno, drugi naprasito; jedan silom, drugi lukavošću; jedan strpljivo, drugi posve obratno: i svak je može postići ovijem raznijem načinima. Vidimo takodjer dva obzirna čovjeka, jednoga da postizava svoju nakanu, a drugi ne; i isto tako da su dva jednako sretna različitijem nastojanjem, gdje je jedan obziran, a drugi naprasit: a tomu nije drugo uzrokom, do li duh vremena, koji se podudara ili ne podudara s njihovijem postupkom. Odatle i to što rekoh, da dva koja rade na razne načine, postignu isti učinak; a od dvojice, koja rade jednako, jedan dopre do svoje svrhe, a drugi ne. Do toga stoji takodjer promjena sreće, jer ako se nekomu, koji se vlada obzirno i strpljivo, vrijeme i dogadjaji okreću tako da je njegova vladavina dobra, on je sretan: ali ako se promijene vrijeme i dogadjaji, propada jer ne mijenja svojega postupka. I nema tako razborita čovjeka, koji bi se znao složiti s tijem; i jer čovjek ne može odstupiti od onoga k čemu naginje po naravi i jer se nikoga ne da nagovoriti, da je dobro da skrene s puta, kad je uvijek prolazio dobro na tomu putu: te kad obzirnu čovjeku dodje vrijeme, da postane naprasit, ne umije toga da uradi, pa stoga propada; jer da ljudi mijenjaju narav prema vremenu i prilikama, ne bi im se mijenjala sreća. Papa Julije II. postupaše u svakomu svojemu djelu naprasito, a bijaše našao vrijeme i prilike u tolikomu suglasju sa svojijem načinom postupanja, da uvijek prolažaše sretno. Pogledajte prvi pothvat njegov proti Bologni, dok još življaše messer Giovanni Bentivogli. Mlečići ne bijahu zadovoljni s tijem, kralj španjolski kao i Francuska, pomišljahu na takav pothvat; a on se ipak svojom žestinom i naprasitošću osobno krenu na taj pohod; ova kretnja zaustavi i umiri Španiju i Mlečiće, ove od straha, a onu zbog želje, da osvoji čitavo kraljevstvo napuljsko, a s druge strane povuče za sobom kralja francuskoga, jer kad ga je ovaj kralj vidio, da se je ganuo i želeći da ga dobije za prijatelja, kako bi ponizio Mlečiće, držaše, da mu ne može uskratiti svojijeh ljudi, a da ga očito ne uvrijedi. Izveo je dakle Julije svojom naprasitom kretnjom ono, što nikada ne bi bio izveo drugi papa svojijem ljudskijem razumom; jer da je čekao da otidje iz Rima s čvrstijem odlukama i pošto uredi sve stvari, kako bi bio uradio svaki drugi papa, ne bi mu to bilo nikada pošlo za rukom. Jer bi kralj francuski bio našao sto isprika, a drugi bi ga bili zastrašili na sto načina. Pustit ću druga njegova djela, jer sva bijahu slična i sva mu dobro podjoše za rukom; a kratak mu život ne dade da oćuti protivno: jer da bijaše nadošlo vrijeme gdje bi bio prisiljen da postupa obzirno, bila bi to njegova propast, jer se nikada ne bi bio udaljio od onoga načina ka kojemu naginjaše po naravi. Zaključujem dakle: kad se mijenja sreća i ljudi ostanu tvrdokorno pri svojemu načinu, bit će sretni dok se slaže ovo dvoje, ali čim počne da se ne slaže nesretni su. Ja držim, da je bolje biti naprasit nego obziran; jer sreća je žena, te ako je se hoće držati u svojoj šaci, nužno je tući je i biti; i vidi se da se da više pobijediti od ovijeh, nego od onijeh, koji postupaju hladno. I stoga je uvijek, kao žena, prijateljica mladijem ljudima, jer su manje obzirni, žešći i zapovijedaju joj smionije.

POGLAVLJE DVADESET I ŠESTO.

Poziv da se oslobodi Italiju od barbara.

Kad promotrim sve što smo gore razložili i kad promislim sam sobom jesu li u sadašnje doba u Italiji nadošla takova vremena, koja bi mogla prodičiti kojega novoga kneza, i ima li čega te bi dalo prilike razboritu i sposobnu čovjeku, da uvede u nju nov oblik, koji bi bio njemu na čast, a na korist ukupnomu njezinomu ljudstvu, čini mi se da toliko toga ide u prilog novu knezu te ne znam, koje bi već vrijeme bilo zgodnije od ovoga. I ako bijaše nužno, kako rekoh, da narod Izrailjev bude rob u Egiptu, ako se je htjelo vidjeti vrline Mojsijeve; i da je trebalo da Persijanci budu ugnjetavani od Medjana, ako se je htjelo upoznati veličinu i duh

Kirov; a da bude proslavljena vrsnoća Tezejeva, valjalo je da Atenjani budu raspršeni: tako je i sada, da se upozna vrlinu talijanskoga duha, bilo nužno, da Italija dospije u sadašnje prilike i da bude veća robinja no Jevreji, veća sluškinja no Persijanci, raspršenija od Atenjana; bez glave, bez reda; bijena, plijenjena, kidana, tudjinovo trkalište, i da pretrpi propast svake vrsti. I akoprem se je do sada vidjelo u gdjekomu nešto daška, tako da se je moglo misliti e ga je Bog odredio za njezino otkupljenje, ipak se je vidjelo da je te ljude kasnije, u najvišemu tijeku njihovijeh djela, zabacila sreća. Tako sad Italija čeka, kao bez života, kakav može da bude onaj, koji će izvidati njezine rane i dokrajčiti grabeže i haranja po Lombardiji, globljenja i namete u Rimskoj Državi i u Toscani, te je izliječiti od onijeh njenijeh rana, koje se već, s duga vremena, ognojiše. Vidi je se kako moli Boga, da joj pošalje nekoga ko bi je otkupio od ovijeh okrutnosti i preuzetnosti barbarskijeh. Vidi je se posve sklonu i voljnu da podje za zastavom, samo da ima nekoga ko bi je razvio. I ne vidimo sada da bi se mogla ponadati e bi se druga koja, do vaša prejasna Kuća, mogla staviti na čelo ovomu otkupljenju, jer je nju njezina vrlina i sreća toliko uzvisila i toliko je ljubi Bog i Crkva kojoj je ona sada na vladi. A to vam ne će biti jako teško, ako se povedete za djelima i životima onijeh, koje gore napomenuh. I premda su oni ljudi rijetki i divni, ipak bijahu ljudi, i svaki od njih imadijaše manju priliku nego li je sadašnja; jer njihov pothvat ne bijaše pravedniji od ovoga ni lakši; niti im Bog bijaše prijazniji nego vama. Ovdje je pravednost velika; jer onaj je rat pravedan, koji je potrebit: i ono je oružje sveto gdje se ne uzda u drugo do li u nj. Ovdje je sve izvrsno pripravno, i ne može biti velikijeh poteškoća gdje je sve dobro pripravno, samo ako vi to uredite poput onijeh, koje vam predložih za uzor. Osim toga, ovdje se vidi vanrednijeh čudesa bez primjera, koja je poslao Bog: more se je otvorilo, oblak vam je pokazao put; iz kamena je proključala voda, ovdje je padala mana, sve se je steklo u vašu veličinu; što još pretječe morate učiniti vi. Bog ne će da sve uradi da nam ne oduzme slobodne volje i dijela one slave, koji pripada nama. I nije čudo, ako niko od navedenijeh Talijana nije mogao da

uradi ono, što se možemo nadati da će uraditi vaša prejasna Kuća; i ako se u toliko prevrata u Italiji i u toliko ratnijeh djela čini, da je u njoj umrla ona vojnička vrlina: jer to je zato što ne bijahu dobre njezine stare uredbe i što ne bijaše nikoga te bi umio da pronadje nove. Ništa ne diči toliko čovjeka, koji s nova ustane, kao novi zakoni i nove uredbe, koje je on pronašao. Kad je sve to dobro utvrdjeno i veličajno, služi mu na diku i radja mu udivljenjem; a u Italiji nije ponestalo gradiva da joj se dade svaki oblik. Ovdje ima velike snage u udima, samo da ima glave! Pogledajte u dvobojima i sukobima ono malo ljudi, koliko je u Talijana snage, okretnosti i uma. Ali čim se dodje do vojske iščezne sve; a svemu je uzrok slabost poglavica; jer oni, koji umiju, ne slušaju, i svakomu se čini da umije, jer se do sada nije nitko toliko podigao i vrlinom i srećom, da bi mu se drugi uklonili. Stoga i to da se je u toliko vremena, u toliko ratova, koje se vodjaše u minulijeh dvadeset godina, uvijek slabo iskazala vojska kadgod bijaše posve talijanska: to posvjedočuje najprije Taro, onda Alessandria, Capua, Genova, Vailà, Bologna, Mestri. Ako dakle hoće vaša prejasna Kuća da se povede za onijem vrsnijem ljudima, koji oslobodiše svoje zemlje, nužno je prije svega, kao pravi temelj svakomu pothvatu, da se snabdijete vlastitom vojskom, jer se ne može dobiti ni vjernijih ni pravijih ni boljijeh vojnika. I ako je svaki od njih dobar, svi će skupa postati bolji, kad vide da im zapovijeda njihov knez i da ih časti i s njima lijepo postupa. Nužno je medjutijem, da se spremate na ovu vojsku eda se uzmognete obraniti od tudjinaca talijanskom hrabrošću. I premda pješadiju švicarsku i španjolsku drže strašnijem, ipak imade u obojima mana, s kojijeh bi se treća uredba mogla ne samo njima oduprijeti, nego se i pouzdati, da će ih svladati. Jer Španjolci ne mogu da suzdrže konjanikâ, a Švicari se moraju bojati pješaka kad se u borbi namjere na tako tvrdokorne ljude kako su i sami. Stoga se je vidjelo i vidjeće se iskustvom da Španjolci ne mogu da suzdrže francuskoga konjaništva, a Švicare da je uništila španjolska pješadija. I premda se o ovomu potonjemu nije vidjelo potpuna iskustva, ipak se je vidjelo dokaz u boju kod Ravenne, kad se španjolski pješaci srazište s njemačkijem četama, koje se drže

istoga reda kao i Švicari: gdje Španjolci okretnošću tijela i pomoću svojijeh malenijeh štitova bijahu ušli medju njih ispod njihovijeh kopalja i bijahu u sigurnosti pri navali, a da Nijemci nijesu mogli da se obrane; a da ne bješe konjice, koja je navalila na njih, bili bi ih svijeh uništili. Ako se dakle upozna manu jedne i druge od ovijeh pješadija, može se urediti novu, koja bi se mogla oprijeti konjici, a ne bi se bojala pješaka: a to će postići ne vrst oružja, nego promjena reda. A to spada medju one stvari, koje davaju ugleda novu knezu i veličaju ga, ako ih uredi s nova. Ne valja dakle propustiti ove prigode, da Italija vidi, nakon toliko vremena, gdje se je pojavio njezin otkupitelj. Ne mogu izreći, kojom bi ga ljubavlju primili u svijem onijem pokrajinama, koje trpljahu od ovijeh tudjinskijeh poplava, kojom žedju za osvetom, kojom tvrdom vjerom, kojom odanošću, kojijem suzama. Koja bi mu vrata bila zatvorena? Koji bi mu narodi uskratili poslušnost? Koja bi mu se zavist stavila na put? Koji bi mu Talijan uskratio počitanje? SVAKOMU SMRDI OVA BARBARSKA VLADAVINA. Neka se dakle vaša prejasna kuća prihvati ove zadaće onijem duhom i onijem nadama, kako se čovjek prihvaća pravednijeh pothvata, eda se pod njezinijem zastavama oplemeni i ova domovina i da se pod njezinijem okriljem obistini ona riječ Petrarkina:

Krjepost će proti bijesu
Oružje zgrabit, i kratka bit će borba:
Jer stara hrabrost nije
U srcima italskijem još zamrla.

Konac.

POGOVOR.

»Nu pogledaj, bila vilo moja,
Kako žarko sunce nam zalazi!«
Privari se, ujede je zmija:
Na žarko je sunce pogledala,
Kad to vidi Juranović Mate,
Trže ćordu, osiče joj glavu...

Još nam je poznatiji primjer kad Marko iz potaje kolje Musu nožem. Svaki se zid ne da probiti glavom, pa bila ne znam kako tvrda i gvozdena. Onda treba alata, treba vještine, treba lukavosti. Često je i prečesto treba u privatnu životu, dapače je se i zlorabi. A tek u javnomu životu! U politici! Ta što i jeste politika nego jedne vrsti džiu-džicu, gdje se slabiji brani od jačega spretnošću, podmetanjem noge, varkom? — Raja i aga u malomu stilu, Dubrovnik prema Veneciji i Turskoj — primjer koji nam je najbliži.

Uzmimo opet s druge strane Hrvatsku. Igrala je otvorenijem kartama uvijek: proti Rimu i Vizantiji, proti Turskoj, proti Madžarima i Austriji, a sveukupni je rezultat svijeh ovijeh borba bila — nagodba, pa su i ovoj često pismena blijedila tako, da su ih jedni čitali na jedan način, a drugi posvema drugačije. I nastavilo se je otvorenijem kartama, do u pred najnovije doba sa Smrecsanyiem, ali i to ne u našu narodnu korist.

Napoléon bije topovima, obara redom sve dušmane Francuske na koljena — na koncu ga kod Waterlooa uništava ne Blücher, nego engleska diplomacija, koja se je borila proti Revoluciji i proti njemu svijem sredstvima: i mačem i duhom, lukavošću spojenom s ustrajnošću anglosaksonske rase i neslomivom njenom energijom.

Zar danas diplomacija manje vrijedi? Savezi, kako ih vidimo danas, i koje ćemo možda još vidjeti upotpunjene, plod su isključivo diplomacije, one tajne diplomacije, na koju se je

s nekijeh strana digla tolika buka i galama, kojoj žele smrt iz dna duše. Hoće li se ostvariti ovaj pium desiderium? Pokazat će povijest. Ali će se uvijek naći snažnijeh duhova, koji će zanašati gomile, da će se kretati onamo, kamo ih turne njihova volja. I nijedna im pogibija ne će biti tako strašna, a da ne bi, na njihov mig, srnule u nju.

I baš u ovo doba pokolja, gdje diplomacija svedjer jošte radi punom parom uporedo s akcijama na frontama, a nijedno joj sredstvo nije na odmet, ako vodi k svrsi, držim, da nije s gorega, da se upoznamo s ovijem djelom iskusna diplomate, koji se je prvi usmjelio da svrsta u sistem sve ono, što se je do tada provadjalo u potaji i skrivećke, često i nesvijesno, po nagonu.

Imao je dabome pristaša, a i ljutijeh protivnika, medju ovima, nakon nekoliko vijekova, i Fridriha II., gvozdenoga kralja pruskoga. Zar ne, ironija historije, da je baš Fridrih morao da napiše Antimachiavellija? I u ovomu se je slučaju dokazala istinitost one »Sila kola lomi«, i da teorija ne može uvijek da ide s praksom ruku o ruku.

Pa što vrijede najljepše ideje, ako nemaš sile i načina, da ih provedeš? Vrijedi li biti janje medju vucima? pravednik medju lopovima? Katon medju podmitljivcima? To vodi do bankrota, do samoubojstva pojedinca i naroda.

Jest, svrha posvećuje sredstva! Pa kolikogod zvučilo i bilo okrutno, Cezar se, Petar Veliki, Napoléon ne će žacati da ideji žrtvuje živote, milijune života, da grade i piramide od lubanja. Može li ko stoga nazvati Tamerlanom Petra Velikoga? ili Napoléona? ili lopovom Cavoura?

Pogledajmo koja sredstva preporučuje Machiavelli. Nekoja je doduše civilizacija izgurala iz mode, ili nam se bar tako čini, jer se dandanas s njima mnogo rjedje susrećemo nego u staromu vijeku, nego u doba Cesara Borgie, Osmana ili Murata. Ali i danas ih je dobar broj »aktuelan«. Silne deportacije nárôdâ u ovomu ratu, zatvaranja »kolovodja« — i tko bi sve to nabrojio — upravo kao da su spremana po Fiorentinčevu receptu, i ako možda tu i tamo krivo shvaćenu i zlo naučenu.

Što je mogao da nauči Lorenzo il Magnifico iz ovoga spisa

koji je njemu i posvećen? Da bude lopov i ubojica? Da guli i globi prvake svojega naroda i pučane? Da siječe na četvero zaslužne ljude svoje kao Borgia Remira d' Orco? Da baci obraz pod noge? Da se pet puta na dan krivo zaklinje? — Nipošto! Pisac mu želi samo jedno: da zasluži neumrlu slavu oslobodivši čitavu lijepu i klasičnu domovinu Italiju od divljih čopora, landsknehta i drugijeh vucibatina, koji su harali po njoj kao plaćenici raznijeh evropskijeh vladara, što su mejdan dijelili na zlatnijem oranicama Italije i trli svojijem topništvom grozne vinograde njezine. Silesija je bila tijeh varvara — kako ih zove Machiavelli — kao kraljevi francuski i španjolski, carevi njemački itd. Neka joj skine s vrata onaj bezbroj knezova i vladarčića, pa neka sjedini u svojoj moćnoj šaci svu snagu naroda, koji će tekar tada postati narod velik i ugledan, dostojan član društva velikijeh država u Evropi; dok je tada bio svakomu na sprdnju, igralište i plijen svakomu pustolovu, koji je mogao da uzdržava koju tisuću plaćenika.

Ovijem je bio počeo Cesare Borgia u Romagni, uz pripomoć glave crkve, svojega oca pape Aleksandra VI., ali mu temelj nije bio čvrst, a još ga je zadesila ta nezgoda, da mu je umro otac, dok je on bio u naponu stvaranja, a na papinsku stolicu došo njegov zakleti neprijatelj, kardinal San Pietro ad Vincula, kasniji papa Julij II. Ovaj mu izbor pape Machiavelli najviše spočitava. Inače ga stavlja za uzor svakomu vladaru, i posvetio mu je najviše prostora u svojoj raspravici.

Borgia je propao, nešto zlobom sudbine, a nešto opet svojom vlastitom netaktičnošću. I Machiavelli upire oko u Lorenza, u nj postavlja sada sve nade. A otkuda Lorenzu moć da ostvari ovaj visoki ideal? Je li on raspolagao milijunima ljudi i novca? — Nije. E, pa neka stvori narodnu vojsku, ona će mu biti najjači oslon, a neka se kani plaćenika, koji će u zgodan čas svoje oružje uperiti proti njemu i njegovoj vlasti kao i proti bilo kojemu od njegovijeh neprijatelja. A što ne može da postigne silom, neka nastoji postići lukavštinom, svirepošću — jer druggoga puta nema.

E, reći će neko, zašto baš na ovakav način? Zašto baš silom? Pa zašto opet lukavštinom? — Reći ću da u Machiavel-

lijevo doba nije bilo haaške mirovne konferencije; a da je i postojala, bog zna bi li bila bolje sreće nego čitavijeh pet stotina godina kasnije! A koja je velika misao na zemlji izvojštila sebi opstanak i pobjedu bez krvi, bez potoka krvi i najgroznijih muka? Zar američki rat za slobodu? ili francuska revolucija? ujedinjenje Italije? pa evo sada i revolucija u velikoj Rusiji? Da su ljudi strpljivo čekali evoluciju, mirnu, tihu i polaganu, i ne mašali nikada za oružje svijetlo, znali bismo jamačno i danas malo točnije, što je grof, a što je kmet. Ni priroda nije uvijek strpljiva — pa nasilnijem načinom stvara promjene: uništava što je staro i preživjelo, i čitave ostarjele kontinente preplavljuje okeanima vode, smrti i tišine.

Pa ni čovjekova narav nije drugačija! I tu ima kataklizama, i mora da ih bude, i kod pojedinca i kod gomila. I tada se gradi naglo, gdjekada i nesolidno, no vremenom gradja očvrsne i stupovi ojačaju. A mi se mališi kasnije divimo gorostasima, koji su sve to izgradili svojijem mišicama i glavom, umom svojijem.

Diplomacija ne služi uvijek, dapače vrlo rijetko, dobrijem svrhama — pomaže despotama da svojom gvozdenom šakom pritištu narode o zemlju, i to joj je vrlo pokvarilo glas kod ugnjetavanih. Saveze stvara, koji su u interesu samo jednomu, ili, u najboljemu slučaju, kasti koja vlada, a svoj su ostaloj nesretnoj masi naroda teret i zator.

A zašto da ne bi koristila i dobroj svrsi? Pa neka omrzne silnicima! Je li joj nužno poricati vrijednost radi toga što su je do sada znale iskoristiti samo siledžije? Ne, jednakijem oružjem uzvratite, ako možete i jačijem. Udarcu mača odgovorite udarcem mača, hicem iz browninga, a i potajnom navalom. Gdje treba podmetnite stupicu. SALUS REIPUBLICAE SUPREMA LEX ESTO. I nad ovijem zakonom nema drugoga, ni imaginarnoga ni pozitivnoga. Pošten čovjek ne će zlorabiti ovoga oružja ni ovoga načina borbe, a lopov će se okoristiti svijem čim može, i u svakoj zgodi, već radi toga, jer mu je poštenje nepoznat pojam i suvišan balast.

Ne ćemo dakle biti tjesnogrudni pa osuditi načela ove raspravice samo zato, što su ovako formulisana, nego ćemo pročitati i XXVI. poglavlje, pa ćemo reći da za veliku svrhu nije

teška ni velika žrtva — a onda više ne treba apologije recima velikoga Fiorentinca, jer su im najbolja obrana réci u ovomu zadnjemu poglavlju i zanosne riječi što ih je upravio svojemu Knezu.

Ima u ovomu djelu i uzvišenijih moralnijeh misli, i takovijeh koje mogu da potpišu i najubjedjenije demokrate, pa i teolozi. Ali im je svrha uvijek ista kao i onijem štono ga omraziše moralistima: oslobodjenje Italije i uredjenje ove zemlje u jaku i uglednu državu.

Razloženo je, u samomu djelu, još vrlo mnogo načela, kojijem ne treba mojega tumačenja — pa neka se i ove moje retke ne shvati kao komentar ovomu djelu. Ako se čitalac riješi filistarskoga hipokritstva moći će i sam da objektivno sudi i razmišlja o shodnosti ili neshodnosti Machiavellijevijeh poduka.

Malo je ipak, na prvi pogled, čudnovato, da pisac očekuje spas Italije od Lorenza, dakle od monarha, kojemu savjetuje i da uzme u svoje šake apsolutnu vlast. A sam je bio uvjeren republikanac! — Upravo kao i odlični borci za slobodu Italije u novije doba: Garibaldi, Mazzini i toliko drugijeh na strani — kralja sardinskoga. Veliki organizatori i stvoritelji ogromnijeh država bijahu obično moćni pojedinci čvrste volje i gvozdene šake: Mojsije, faraoni, asirski kraljevi, carevi Kine, vladari Persije, germanski i ruski samodršci. Iznimaka je vrlo malo, najznatnija je rimska republika. Ali u ovoj je carevao z a k o n neumoljivom strogošću i apsolutnom voljom — nije tu bilo bezakonja i anarhije kao u Italiji Machiavellijeva doba. Masa naroda nije isprva imala udjela na vladi, jedva da je imala i prava na život. Pa i prije pada republike, državu šire moćne ličnosti: Marij, Sula, Pompej, Cezar... kao što su još ranije svemoćni senat, konsuli i diktatori ratovali proti narodima u Italiji, proti Galima i Hanibalu.

Prirodni razvoj često pretvara monarkije u republike, ili u takove države, koje su monarhije više prividno, po svojemu vanjskomu obličju, nego uistinu: kao Velika Britanija i njezine dominije.

Možda je i to bio jedan od razloga, koji je potakao Machiavellija da ove poduke daje knezu, monarhu, jer su republici,

obično, dosta teško pristupačne, a apsolutan monarh odlučuje o svemu po miloj volji svojoj i svojemu razboru.

Italija je danas slobodna i ujedinjena, ne lijepom riječju, nego silom i vlastitom i tudjom, i diplomacijom, koja je znala da njezinoj stvari pribavi pomoći, bez koje bi i danas bila rasparčana i iskidana, igra vjetrova.

A naša domovina?

* * *

Ovo je malo redaka dovoljno uz lijepi predgovor mojega nekadašnjega profesora, te ne držim nužnijem, da duljim. Ko želi da upozna mišljenja o ovomu djelu i njegovoj moralci, neka pročita Antimachiavellija od Fridriha II. u kojemu će naći odgovor na svako pojedino poglavlje, onda raspravu od Macaulaya i od prof. Jovanovića. Mišljenja se vrlo razilaze. A ima još i sijaset rasprava i raspravica.

Reći ću samo još nekoliko riječi o ovomu prijevodu.

Već samomu naslovu treba opravdanja. »KNEZ«, prema talijanskomu IL PRINCIPE i latinskomu PRINCEPS, ne znači možda »knez« u opreci prema pojmu »kralj«, »car«, ili »predsjednik republike« — ne. Isto što je i v l a d a r, te uključuje u sebi sve one pojmove, i svaku drugu oznaku vladara. Ako sam baš izabrao riječ KNEZ, da njom prevedem naslov djela, učinio sam to radi toga, što je najstarija forma vladavine monarhijske kod svijeh Slavena bila k n e ž e v i n a, što je i našom Firenzom — Dubrovnikom — vladao knez. Druge smo forme poprimili od Romana i Germana. Držim da mi tu ne će biti zamjere. Isto što rekoh o »knezu« vrijedi i o riječi »kneževina« (il principato), koja znači samo zemlju upravljanu po jednomu vladaru, ili oblik takove vladavine, akoprem je Machiavelli u I. poglavlju upotrebljava za oznaku monarhije u opreci prema republici.

Ne bi doduše bio suvišan ni registar imena, ali kako je knjiga namijenjena izobraženijoj publici, bit će joj i onako prilično poznati dogodjaji, koje pisac spominje, a moći će da se pomognu vrlo lako i uvidom u koju dobru povjesnicu u ono malo slučajeva gdje je nužno.

Z a g r e b, mjeseca lipnja 1918.

Dr. *Dominiković.*

MACHIAVELLI

od T. Babingtona Macaulay-a.

Oni, koji paze na postupanje našega književnoga vrhovnoga sudišta, znadu dobro, da smo često, — kad nastanu izvjesne zakonske pretpostave, slične onima, što se upotrebljuju u Westminsterskom dvoru — ovlašteni izreći presudu i u takvim parnicama, koje ne spadaju pod našu redovitu sudbenost. Zato je jedva potrebno reći, kako u nazočnoj parnici gospodin Pèrier nije drugo van R i k a r d R o e, kojega u daljnjem postupku ne ćemo spominjati, a čijim se imenom služimo jedino u svrhu, da uzmognemo Machiavellija dovući pred sud.[1]

Sumnjamo, da bi ikoje ime u povijesti literature bilo tako općenito omraženo kao ono čovjeka, kojega značaj i spise iznosimo sada na razmatranje. Izrazi, kojima se on obično opisuje, prikazuju ga, kao da je bio zavodnik, zloduh, obretnik slavičnosti i osvete, prvi izumitelj krivorotstva, i kao da prije obnarodovanja toga nesretnoga »Kneza«, nije nikad bilo licemjerca, tirana ili izdajice, hinjene kriljeposti ili dobrodošlog zločina. Jedan pisac uvjerava nas ozbiljno, kako je Mavro Saski[2] svu svoju izdajničku politiku naučio iz ove proklete knjige. Drugi opaža, da su sultani, otkad je ta knjiga prevedena na turski, više no prije prionuli uz običaj, da dave svoju

[1] Ovaj essay napisan je povodom toga, što je godine 1825. neki I. V. Pèrier izdao u Parizu francuski prevod sveukupnih djela Machiavellijevih. Macaulay naziva ovdje kritiku književnim sudištem, koje ima da sudi Machiavelliju, te rabi humoristički same juridičke izraze, da bi tako fikciju parnice uzdržao. Engleski pravnici rabe u postupku fingirano ime »R i k a r d R o e« za tuženoga, dok se tužitelj zove J o h n D o e (u latinskom processu A u l u s A g e r i u s i N u m e r i u s N e g i d i u s). Westminster Hall je palača, u kojoj je prije bio smješten vrhovni sud engleski. (Op. prev.)

[2] Izborni knez njemački, vodja protestanata i poznat sa svog ratovanja protiv Karla V. (Op. prev.)

braću Lord Lyttelton svaljuje na dušu ubogog Fiorentinca mnogobrojna izdajstva kuće Guise-a i pokolj Bartolove noći. Neki pisci tvrdili su, da se barutna zavjera ima pripisati njegovim naukama, te su skloni mišljenju, da bi trebalo, u onom ophodu, kojim domišljata engleska mladost svake godine slavi spas triju staleža, zamijeniti lutku Guy Faux-a Machiavellijevim likom.[1] Rimska crkva proglasila je njegova djela bezbožnima. No ni naši zemljaci nisu zaostali u izricanju suda o njegovim zaslugama. Iz njegovog prezimena skovali su pridjevak za jednu ništariju, a iz krsnog mu imena sinonim imenu vražjemu.[2]

A zaista jedva bi tkogod, tko dobro ne pozna povijest i književnost Italije, mogao da čita glasovitu raspravu, koja je toliko sramote nanijela imenu Machiavelli-jevu, a da pri tom ne bi bio užasnut i zaprepašćen. Prikazivanje pakosti u takovoj golotinji i bezstidnosti, takova hladna, promišljena, svijesna okrutnost, čini se, da pristaje prije vragu, nego li baš i najiskvarenijemu od ljudi. Načela, kakova bi i najokoreliji razbojnik jedva šapnuo ili priznao svojemu najpouzdanijemu drugu, a da ih ne bi pri tom možda baš i rad vlastite savjesti prikrio sa nekoliko uljepšavajućih sofizama, — ovdje se ispovijedaju bez ikakvoga okolišanja, te se postavljaju kao temeljni aksiom cijele političke znanosti.

Ništa nije izvanredna, da obični čitalac pisca takove knjige smatra preko reda iskvarenim i bestidnim ljudskim stvorom. Razboriti ljudi ipak vazda su skloni, da susreću velikim nepovjerenjem, kad gomila nekoga proglasi andjelom ili vragom. U našem pak slučaju navele su razne prilike baš i površne posmatrače, da se pitaju, je li je običajni sud i pravedan. Poznato je, da je Machiavelli za svega svoga života bio okorjeli republikanac.

[1] Barutna zavjera (1605.) smjerala je, da digne u zrak palaču, u kojoj su vijećali staleži Engleske. Vodja bio je neki Guy Tawkes. Još dugo kašnje nosila se je na godišnjicu u spomen osujećene zavjere u povorci ulicama lutka iz slame, koju je pučki jezik prozvao »Guy Faux«. (Op. prev.)

[2] O Machiavelli mudra glavo — Po Tebi nazvao se i sam djavo! Hudias. Dio III. pjev. 1. No mi mislimo, da se u toj stvari ne slažu svi, koji se bave sa starinama.

U onoj istoj godini, u kojoj je sastavio svoja uputstva za umjeće vladanja, on je radi opće slobode prepatio i zatvor i mučila. Čini se nepojmljivim, da bi mučenik slobode namjerice radio kao apoštol tiranije. Nekoliko odličnih pisaca trudilo se stoga, da otkrije u tom nesretnom djelu neko sakriveno značenje, koje bi se bolje podudaralo sa značajem i vladanjem pisca, no što to izlazi na prvi pogled.

Jedni drže, da je Machiavelli namjeravao mladomu Lorencu Medici namjestiti sličnu zamku, kakovom se je, kako se pripovijeda, poslužio Sunderland protiv našega Jakoba II., pa da je tjerao svoga pitomca na okrutne i izdajničke mjere, jer je to držao najsigurnijim sredstvom, da pospješi čas odmazde i oslobodjenja. Druga predmjeva, koju, čini se, podupire lord Bacon, drži, da je ta rasprava samo jedna grdna ironija, koja ide za tim, da upozori narode protiv takove vrsti ambicioznih ljudi. Bilo bi lahko dokazati, kako nijedno od ovih mišljenja nije u skladu sa mnogim mjestima u samom »Knezu«, no najuspješnije oprovrgnuće crpa se iz ostalih Machiavelli-jevih djela. U svim spisima, što ih je predao javnosti, u svim onima, što ih je tekom triju stoljeća istraživanje izdavača njegovih djela otkrilo, u njegovim komedijama, opredijeljenim zabavi mnoštva, u njegovim komentarima Livija, što ih je namjenio čitanju najvatrenijih firentinskih domoljuba, u njegovoj povjesti posvećenoj jednomu od najljubeznijih i najčasnijih papa, u njegovim javnim prepiskama, u njegovim sobstvenim uspomenama, — svagdje opaža se manje više isto naopako shvaćanje ćudorednih načela, radi kojih se »Knez« tako oštro osudjuje. Dvojimo, da bi se u svim onim mnogim njegovim sastavcima mogao naći jedan jedini izraz, koji bi pokazao, da su ga ikad licemjerstvo i nevjera odbijali, jer su sramotni!

Uočiv sve to moglo bi se smiješnim pričinjati, kad bi se reklo, da poznajemo malo spisa, koji bi iznosili tako mnoge uzvišene nazore, tako čistu i toplu skrb za opće dobro i tako ispravno shvaćanje dužnosti i prava gradjanskih, kao što to biva u Machiavellijevim spisima, — a ipak je tako. Dapače u samom »Knezu« mogli bismo navesti mnogo mjesta, koja idu u prilog ovoj tvrdnji. Čitača našega doba i zemlje ovo će protuslovlje u

prvi mah potpuno zbuniti. Cijeli taj čovjek pričinja se nekom zagonetkom i čudnom mješavinom neskladnih svojstava: sebičnosti i darežljivosti, okrutnosti i dobrohotnosti, ovejanosti i prostodušnosti, odurnog prostakluka i romantičnog junaštva. Jedna je izreka takova, da bi je jedva napisao stari diplomata tajnim pismom kao uputu svomu najodanijem uhodi; slijedeća čini se, da je izvadjena iz nekog sastavka, što ga je napisao kakav gorljivi djak u smrt Leonidinu. Okretno izvedeno vjerolomstvo kao i domoljubno žrtvovanje sama sebe izazivlje jednaku vrst i jednaki stepen udivljenja. Ćudoredna osjetljivost pisca čini se u isti čas, da je boležljivo otupila i boležljivo istančana. U njemu su dva posve nejednaka značaja ujedinjena. Oni nisu samo u njem izmiješani već se potpuno isprepliću, kao niti u tkivu, dapače oni su osnova i nit njegovog naziranja, a sastav njihov daje cijelom tkivu sjaj i vječno mijenjajući se izgled, kao onaj šarenih niti u prelijevajućoj se svili. Sve to dalo bi se vrlo lako protumačiti, kad bi on bio vrlo slab ili vrlo razdražljiv čovjek. No on očito nije bio ni jedno ni drugo. Njegova djela dokazuju pored svih opreka, da mu je uvidjavnost bila jaka, ukus čist, a osjećaj za ono, što je smiješno, vanredno osjetljiv.

To je čudnovato, a ipak valja najčudnovatije još spomenuti. Nema nikakva razloga držati, da bi oni, medju kojima je živio, u njegovim spisima nalazili išta odvratna ili nedopustiva. Preostalo nam je obilnih dokaza o velikom poštovanju, što su ga doprinosili najuvaženiji medju njegovim savremenicima i njegovim djelima i njegovoj osobi. Kliment VII. bio je zaštitnik kod izdavanja istih onih knjiga, koje je u slijedećoj generaciji tridentinski sabor proglasio neprikladnima za porabu kršćana. Nekoji članovi demokratske stranke korili su državnog tajnika, što je posvetio »Kneza« zaštitniku, koji je nosio nepopularno ime Medičejevaca. No čini se, da se nigdje nisu posebice osudjivale one nećudoredne nauke, koje su od onoga doba ovamo izazvale tako stroge prikore. Vika na nje podigla se najprije s onu stranu Alpa, a čini se da je ona u Italiji izazvala neko začudjenje. Najraniji napadač, u koliko se dalo ustanoviti, bio je jedan naš zemljak, — kardinal Pole. Pisac pako Anti-Machiavellija bio je francuski protestant.

Hoćemo li dakle naći tumač onomu što je tajanstvena u životu i djelima ovoga znamenitoga muža, valja nam istražiti ćudoredno shvaćanje Talijana onoga vremena. A kako je to predmet, koji izaziva mnoga zanimljiva razmatranja — koliko politička, toliko filozofska — ne treba nam nikakve isprike, ako ćemo o tome nešto dulje raspredati.

Za tamnih i nesretnih stoljeća, koja su nastala nakon propasti rimskoga carstva, Italija je sačuvala tragove drevne civilizacije u daleko većem stepenu, nego li ikoje druge zemlje zapadne Evrope. Noć, što se na nju spustila, bila je noć polarnog svijetla. Prije no što su zadnji traci predjašnjega sunca izginuli sa obzorja, počelo je opet svitati. Bilo je to u vrijeme franačkih Merovinga i saske heptarhije, kad se je činilo, da su neznanje i divljaštvo postigli vrhunac. No baš su onda napuljske pokrajine priznavajući vlast istočnoga carstva pričuvale nešto od istočnoga znanja i istančanosti. Rim, zaštićen svetim značajem njegovih biskupa, radovao se je nekoj relativnoj sigurnosti i miru. Dapače i u onim krajevima, gdje su krvoločni Lombardi uredili svoje kraljevstvo, bilo je neprispodobivo više bogatstva, znanja, tjelesne udobnosti i socijalnoga poretka, no što se je moglo naći u Galiji, Britaniji ili Njemačkoj.

Ono, čim se je Italija naviše razlikovala od susjednih zemalja, bila je važnost, što ju je počelo već u vrlo rano doba dobivati žiteljstvo gradova. Nekoje su gradove bili u divljim i zabitnim krajevima osnovali bjegunci, koji su umakli pred bijesom barbara. Tako nastadoše Mljeci i Genova, koji očuvaše svoju slobodu uslijed svoje zabitnosti, dok ne postadoše spremni, da ju očuvaju vlastitom snagom. Za ostale gradove čini se, da su pod raznim promjenljivim dinastijama provalnika, pod Odoakrom i Teodorikom, Narsesom i Alboinom pridržali svoje gradske štatute, koje no im je podijelila bila slobodoumna politika velike republike. U pokrajinama, gdje je središnja vlada bila preslaba, bilo da ih štiti, bilo da ih tlači, dobili su ovi štatuti postupice stalnost i snagu. Gradjani, koje su branile njihove zidine, a kojima su vladale vlastite oblasti i vlastiti zakoni, dičili su se dosta znatnim dijelom republikanske neovisnosti. Na taj način stupio je na poprište snažni demokratski duh. Vladari Karlovingi

7

bili su suviše slabi, da taj duh sputaju. Blaga pako politika Otonovića još ga je sokolila. On bi se možda mogao bio potlačiti uskim savezom izmedju crkve i carstva. No uslijed njihovih svadja on se je još uzgojio i ojačao. U dvanaestom stoljeću on je slavio slavlje nad okretnošću i hrabrošću prinčeva iz švabske kuće.

Pomoć crkvene vlasti u velike je pridonijela uspjehu Gvelfovaca. No ova pomoć bila bi ipak dvojbene vrijednosti, kad bi njezin jedini uspjeh bio, da umjesto političkog sluganstva postavi moralno, te da uzdigne pape na trošak careva. Na sreću je javno mnijenje Italije dosta dugo podržavalo sjeme slobodne misli, koje se je sada naglo razvilo uz osvježujuće djelovanje slobodnih uredaba. Narod ove zemlje je cijelo ustrojstvo crkve; njezine svece i njezina čuda, njezine ponosne zahtjeve i njezine sjajne obrede, njezine bezvrijedne blagoslove i njezine neškodljive kletve promatrao predugo iz suviše velike blizine, a da bi ga se još moglo varati. On je stajao neposredno iza pozornice, na koju su drugi buljili djetinjim poštovanjem i zanimanjem. Oni su gledali, kako se rasporedjuju koloturi i strojevi, s kojima se proizvadja grmljavina. Oni su gledali i slušali lica i glasove predstavljača u naravnoj im spodobi. Odalečeni narodi gledali su na papu kao na potkralja Svemogućega, na proročište Premudroga na mirovnog suca, protiv čijih odluka u prepirkama bilo teologa bilo kraljeva nije se smio usuditi nijedan kršćanin da uloži priziv. Talijani poznavali su sve mladenačke ludorije toga pape i sve one malo časne načine, kojima bi znao polučiti svoju vlast. Oni su znali, da je često rabio crkvene ključe, kako bi sam sebe riješio presvetih obveza i kako je upotrebio bogatstvo crkve, da píta svoje milosnice i nećake. Nauke i obrede vladajuće vjere oni su susretali sa doličnim štovanjem, no ako se i jesu još svedjer zvali katolicima, oni su prestali da budu papinovci. One duhovne ruke, koje su nosile strah u palače i tabore najponosnijih vladara, budile su u neposrednoj blizini Vatikana jedino prezir. Aleksandar, kad je našemu Henriku II. naložio, da se šiba na grobu jednoga buntovnika, bijaše sam u progonstvu. Čim su Rimljani shvatili, da on snuje osnove protiv njihovih sloboština, protjerali su ga iz svog grada i premda je

svečano obećao, da će se u buduće ograničiti samo na svoje duhovne funkcije, odbijali su postojano, da ga opet prime.

U svakom drugom dijelu Evrope gazio je veliki i moćni poveljeni stalež narod i prkosio vladi. No u krajevima Italije najviše cvatućim bilo je plemstvo potisnuto do razmjerne neznatnosti. U nekim okružjima oni su se sklonuli pod zaštitu moćne općine, kojoj se nisu mogli opirati, pak su malo po malo izginuli u mnoštvu gradjana. Na drugim mjestima oni su imali veliki upliv, no taj se je vrlo jako razlikovao od onoga, što su ga vršile aristokracije u kraljevstvu s ovu stranu Alpa. Oni nisu bili mali knezovi, već odlični gradjani. U mjesto da što jače utvrdjuju svoje gradine u brdima, oni su poljepšavali svoje palače u trgovištima. Stanje društva u napuljskom vladanju i u nekim dijelovima crkvene države sličilo je malone onomu, kakovo je postojalo u velikim monarkijama Evrope. No vlade u Lombardiji i Toskani kraj svih onamošnjih prevrata sačuvale su neki osebujni značaj. Narod na okupu u gradovima daleko je opasniji svojim vladarima, nego ako je raštrkan po širokoj, prostranoj zemlji. Samovoljni cezari nalaze većim dijelom potrebnim, da stanovnike svojih tronih glavnih gradova hrane i zabavljaju na račun provincije. Stanovnici Madrida opetovano su podsijedali svoga kralja u vlastitoj mu palači i iznudili od njega vrlo ponizujuće koncesije. Sultani bili su često prisiljeni, da mire bijesnu svjetinu carigradsku glavom kojega nepopularnoga vezira. Iz istoga razloga bilo je stanovite demokratske primjese u monarkijama i aristokracijama sjeverne Italije.

Tako se je sloboda, doduše samo prolazno, jednome dijelu Italije opet povratila, a sa slobodom došla je trgovina i vlast, znanje i ukus, sva udobnost i sav ures života. Križarske vojne, od kojih stanovnici ostalih zemalja nisu polučili ništa van lješine i rane, donijele su rastućim općinama Jadrana i Tirhenskog mora veliko umnožavanje bogatstva, posjeda i znanja. Moralni i gospodarski položaj ovih općina osposobio ih je, da poluče dobit koliko od barbarizma zapada tako i od prosvjete istoka. Talijanske ladje banile se po svim morima. Talijanske poslovnice dizale se na svakoj obali. Stolovi talijanskih mjenjača novaca postavljeni bijahu u svakom gradu. Obrt cvao. Banke se

osnivale. Poslovanje trgovačkog ustrojstva olakšalo se mnogim korisnim i lijepim izumima. Dvojimo, da bi ikoja zemlja Evrope, izuzevši našu vlastitu, dosegla u naše dane tako visoki stepen civilizacije, kako su ga postigli nekoji dijelovi Italije unatrag četiri stotine godina. Povjesničari rijetko silaze do ovih pojedinosti, s kojih se jedino može ispravno proniknuti u stanje jedne općine. Zato se potomstvo prečesto obmanjuje nesigurnim hiperbolama poeta i retora, koji uslijed neke zablude zamjenjuju sjaj jednog dvora srećom naroda. Na sreću nam je Ivan Villani dao obilni i točni izvještaj o državi Fiorentinskoj u ranijem dijelu četrnaestoga stoljeća. Dohotci republike iznosili su tada tri stotine tisuća forinata; svota, koja bi — uzimajuć u račun padanje vrijednosti dragih kovina, — bila od prilike jednaka šest stotini tisuća funti sterlina.[1] To je veća svota, no što su je prije dva stoljeća Engleska i Irska dozvolile Elizabeti.[2] Industrija vune sama je zaposlila 200 tvornica i trideset tisuća radnika. Sukno, što se je godišnje proizvadjalo, prodavalo se je prosečno za 1,200.000 forinata, svota, koja iznosi u današnjoj vrijednosti dva i pol milijuna našega novca. Četiri stotine tisuća forinata kovalo se svake godine. Osamdeset banaka provadjalo je trgovačko poslovanje ne samo Fiorence već cijele Evrope. Poslovi ovih banaka gdjekad su bili tako veliki, da bi u čudo stavili baš i naše savremenike Baringovaca i Rothschildovaca. Dvije kuće pozajmile su Eduardu III. engleskom više od tri sto tisuća maraka, a to u vrijeme, kad je marka iznosila više od pedeset šilinga današnjega novca i kad je vrijednost srebra bila četiri put veća, nego li je danas. Grad sa svojom okolicom imao je sto i sedamdeset tisuća stanovnika. U raznim školama učilo je oko 10.000 djece čitati, dvanaeststotina učilo je aritmetiku, šest stotina primalo je naučenjačku naobrazbu.

U razmjeru sa ovim općim blagostanjem stajao je i napredak otmjene književnosti i lijepih umjetnosti. Pod naprasitim na-

[1] Funta šterlina računala se prije rata sa 24 K našega novca. Prema tome lahko će čitatelj u tekstu označene vrijednote preračunati u naš novac. (Op. prev.)

[2] T. j. u okviru te svote kretao se je tada proračun kraljevina Engleske i Irske. (Op. prev.)

sljednicima Augustovim sva su se intelektualna područja obratila u suhe pustinje još uvijek obilježene prividnim granicama, koje su se još uvijek držale nekadanje gojidbe, no nisu već iznijele ni cvijeta ni ploda. Dodje potop barbarstva. On je otplavio sve granice. On je izbrisao sve tragove prijašnjega oranja, no dok je on pustošio, on je i oplodjivao. Kad je otstupio, pustinja je bila kao božji vrt, veseleći se na sve kraje, smijući se, plješćući rukama, probujajući u naprasnom obilju, svaka stvar blistava ili mirisna ili hranjiva. Novi govor zadobio je usavršenje, obilježeno jednostavnom gipkosti i jednostavnom snagom. Nikad nije nijedan jezik bio snabdjeven sjajnijim i življim bojama za pjesništvo, nit se je kroz dugo vremena prije toga pojavio pjesnik, koji bi znao, kako da ga iskoristi. Rano u četrnaestom stoljeću rodi se Božanska komedija, izvan svake sumnje najveće djelo mašte, koje se je pojavilo iza Homerovih pjesama. Slijedeće pokoljenje nije doduše rodilo drugog Dantea, no ono se je osobito odlikovalo općim duševnim pokretom. Proučavanje latinskih pisaca nikad se nije u Italiji posve odnemarilo. No Petrarka uvede jedno dublje, slobodnije i ukusnije školovanje, te je ulio svojim sunarodnjacima ono oduševljenje za književnost, za povijest i za starine Rima, što je dijelilo njegovo srce sa jednom hladnom dijevom i jednom još hladnijom muzom. Boccaccio svratio je svoju pažnju uzvišenijim i dražesnijim uzorima Grčke.

Od ovoga vremena uobičajilo se medju narodom talijanskim, da se gotovo do obožavanja divi učenosti i geniju. Kraljevi i republike, kardinali i duždevi natjecali su se u časćenju i laskanju oko Petrarke. Poslanici takmećih se država moljakahu za čast, da ih podučava. Njegovo ovjenčavanje uzbudjivaše napuljski dvor i narod rimski baš tako, kako bi to mogla učiniti najvažnija politička transakcija. Sabiranje knjiga i starina, osnivanje profesorskih stolica, pružanje zaštite ljudima nauke, postalo je gotovo općim običajem medju možnima. Duh književničkog istraživanja svezao se je sa trgovačkim poduzećem. Svako mjesto, do koga je knez trgovac fiorentinski protegnuo svoju orijašku trgovinu, od bazara na obalama Tigrisa do samostana Clyde, prekopavalo se u tražnji za starim novcima i ruko-

pisima. Graditeljstvo, slikarstvo i kiparstvo darežljivo se je podstrekavalo. Bilo bi zaista teško, da se imenuje koji odličniji Talijan dobe, o kojoj govorimo, koji — ma kakav mu bio obični značaj — ne bi bio barem hinio ljubav za književnost i umjetnost.

Znanost i opće blagostanje još su i dalje zajedno napredovali. Oboje polučili su svoj vršak u vijeku Lorenza sjajnoga. Ne možemo se suzdržati, a da ne navedemo prekrasno mjesto, u kojem toskanski Tukidid opisuje stanje Italije onoga vremena. »Ridotta tutta in somma pace e tranquilità, coltivata non meno ne' luoghi più montusi e più sterili che nelle pianure e regioni più fertili, ne sottoposta ad altro imperio che de' suoi medesimi, non solo era abbondantissima d' abitatori e di ricchezze; ma illustrata sommamente dalla magnificenza di molti principi, dallo splendore di molte nobilissime e bellissime città, dalla sedia e maestà della religione, fioriva d' uomini prestantissimi nell' amministrazione delle cose pubbliche, e d' ingegni molto nobili in tutte le scienze, ed in qualunque arte preclara ed industriosa«.[1]) Kad pročitamo ovaj istiniti i sjajni opis, jedva se možemo sami da uvjerimo, da čitamo o vremenima, o kojima nam ljetopisi Engleske i Franceske prikazuju jedino strašni prizor siromaštva, barbarstva i neznanja. Utješljivo je, ako se od nevolje nepismenih majstora, od muka poniženoga seljaštva, možemo obratiti bogatim i prosvjetljenim republikama Italije, ogromnim i veličanstvenim gradovima, lukama, oružanama, ljetnikovcima, muzejima, knjižnicama, trgovinama punim svake vrsti predmeta udobnosti i raskoši, radionicama, gdje se roje rukotvorci, Apeninskom gorju pokrivenom malne sve do vrha bogatom kulturom, Padu koji njiše na valovima svojim žetve lombardijske sve do mletačkih

[1] »Sva se nalazila u najvećem miru i pokoju, bijaše marljivo obradjivana ne samo u ravnici i plodnim predjelima, nego i u najneplodnijim i brdovitim krajevima. Nije priznavala drugu vladu, van koju je iz svoje sredine birala. No nije obilovala samo obiljem žitelja i bogatstva. Bila je odlična u najjačoj mjeri sjajem mnogih svojih vladara, krasotom mnogih odličnih i prekrasnih gradova, sijelom i dostojanstvom religije; dičila se preodličnim muževima u upravi javnih stvari i preodličnim duhovima u svakoj znanosti i u svakoj umjetničkoj i obrtnoj vještini«.

žitnica, i nosi natrag bengalsku svilu i sibirsko krzno sve do milanskih palača. S osobitom radosti mora se svako kulturno mišljenje zaustaviti na bajnoj, sretnoj, slavnoj Fiorenci, na dvoranama, koje su ozvanjale veseljem Pulcija, na kolibama, gdje se je svjetlucala ponoćna svjetiljka Politijeva, na kipovima, u koje je mlado oko Michael-Angelovo zurilo mahnitošću srodnoga zanosa, na vrtovima, u kojima je Lorenzo smišljao neku blještavu pjesmicu u slavu svibanjskog plesa etrurskih djevica. Jaoh! kud li nam ode krasni taj grad! Jaoh kud li dosjetljivost i znanje, kud li genij i ljubav!

»Le donne, e i cavalier, gli affanni, e gli agi,
Che ne 'nvogliava amore e cortesia
Là dove i cuor son fatti si malvagi«[1]

Bilo je blizu vrijeme, kad se je svih sedam vrčeva Apokalipse imalo izliti i istresti nad ovom ljupkom zemljom, kad je imalo doći vrijeme krvoprolića, glada, siromaštva, podlosti, ropstva, zdvojnosti.

U talijanskim državama, kao što u mnogim organskim tijelima, bila je prerana mlohavost kazna za preranu zrelost. Njihova rana veličina, i njihov rana propast ima se pripisati poglavito istom uzroku, naime onoj prevagi, koju su gradovi polučili u političkom sistemu.

U zajednici lovaca i pastira postaje svatko vrlo lahko i nužno vojnikom. Njegovo redovito zvanje potpuno se slaže sa svim dužnostima vojničke službe. Kako god odalečeno bilo poduzeće, uz koje je vezan, njemu će lako biti, da sobom ponese zalihe za svoje uzdržavanje. Cijeli je narod vazda pod oružjem, a cijelo ljeto na maršu. To je bilo stanje društva, koje je olakšalo orijaška osvajanja Atile i Tamerlana.

No narod, koji se uzdržava od težadbe zemlje, nalazi se u sasvim drugom položaju. Seljak vezan je uz zemlju, koju obradjuje. Dugi rat bio bi za njega poguban. Ipak njegovo je zanimanje takovo, da daje njegovom tjelesnom ustrojstvu jakosti, da može obavljati radove i snositi tegobe, štono je vojniku toli po-

[1] Šteta onih gospodja i vitezova, njihovih slasti i muka, štono im zasladjivahu ljubav i uljudjeni život, gdje toliko puta srca griješiše. Dante. Purgatorio XIV. 109.-111.

trebito. A osim toga u mladoj dobi, dok je poljoprivredno umijeće još u povojima, ne zahtijeva ono njegovu neprekidnu brigu. U stanovito doba godine on je malo ne posve nezaposlen, te može smoći, a da sam sebe ne ošteti, nešto vremena potrebnoga za kakovu kratku vojnu. Na ovaj način sabirale su se legije Rima za prvih njegovih ratova. Godišnje doba, u kojem polja nisu tražila intenzivnost obradjivanja, dostajalo je za kratkotrajni napadaj i za bitku. Takovi pothvati prečesto prekinuti, a da bi mogli proizvesti odlučni posljedak, ipak su poslužili, da u narodu uščuvaju neki stepen stege i odvažnosti, koji ga ne samo osigura protiv napadaja, nego stvori i strašnim. Strijelci i kopljanici srednjega vijeka, koji noseći živež za četiri dana na svojim ledjima, ostavljahu polja radi tabora, bili su čete iste vrsti.

No otkad su trgovina i obrt počeli cvjetati, nastane velika promjena. Navika, sprovoditi život sjedečke kraj pisaćeg stola i tkalačkog stana prouzročila je, da su napori i tegobe ratne postali nesnosni. Poslovi trgovaca i zanatlija zahtijevali su njihovu neprekidnu prisutnost i pažnju. U takovoj općini ima malo suvišnog vremena, nu tu ima obično novaca na pretek. Neki članovi društva unajmljuju se dakle, u svrhu, da zamijene ostale kod posla, koji nije spojiv sa njihovim običajima i obvezama.

Povijest je Grčke ovdje kao i u mnogom drugom pogledu najbolji tumač za povijest Italije. Petstotina godina prije rodjenja Kristova obrazovali su gradjani republika, koje su se nalazile oko Egejskog mora, valjda najodabraniju vojsku, koje je ikad bilo. Napretkom bogatstva i uljudbe mijenjao se je postepeno i sustav. U jonskim državama njegovali su se najprije promet i umjetnosti, a one su i prve bile, u kojima je stara stega propadala. Unutar 80 godina nakon bitke kod Plateje svagdje su se plaćeničke čete unajmljivale za bitke i podsjedanja. U vrijeme Demostenovo bijaše jedva moguće Atenjane nagovoriti ili prisiliti, da stupe u vojsku za službu izvan domovine. Zakoni Likurgovi zabranjivali su trgovinu i obrt. Za to su Špartanci držali narodnu vojsku još dugo, nakon što su njihovi susjedi već počeli da vojnike unajmljuju. No njihov vojnički duh propao je, kad su propali njihovi jednostavni običaji. U drugom stoljeću prije Isusa bio je u Grčkoj samo još jedan ratnički narod,

naime divlji brdjani Etolije, koji su za nekoliko pokoljenja zaostali u obrazovanosti i inteligenciji iza svojih zemljaka.

Svi oni uzroci, koji su proizveli takove učinke medju Grcima, još su mnogo jače djelovali kod savremenih Talijana. Umjesto vlasti, koja bi bila po svojoj naravi ratoborna poput Sparte, bila je kod njih jedna crkvena država po svojoj naravi miroljubiva. Gdje ima brojnih robova, tamo nukaju svakog slobodnog čovjeka prejaki razlozi, da si pribavi što veću spretnost u porabi oružja. Talijanske republike nisu bile kao one u Grčkoj poplavljene sa tisućama ovih kućnih neprijatelja. Konačno bio je i način, kojim su se vojnički pothvati obavljali za vrijeme sretnih vremena Italije, osobito neprijatan obrazovanju jedne krepke vojske. Ljudi pokriveni željezom od glave do pete, oboružani teškim kopljima, ukočeni na konjima ogromne pasmine, cijenili su se kao jezgra vojske. Pješačtvo smatralo se je kao razmjerno bez vrijednosti i zanemarivalo se, dok nije zaista izgubilo vrijednost. Ovaj način vojevanja uzdržao se kroz stoljeća u većem dijelu Evrope. Da bi pješadija mogla izdržati navalu teškoga konjaništva, držalo se posve nemogućim, sve dok nisu pod konac 15. stoljeća kršni gorštaci Švicarske, prelomili predrasudu, te zablenuli većinu iskusnih vojskovodja tim, što bi dočekivali najstrašniji napadaj šumom koplja, koju nije bilo moguće prodrijeti.

Poraba grčkog koplja, rimskog mača ili savremenog boda može se možda razmjerno lako naučiti, no, da se vojnik uvježba u nošenju teške opreme i u rukovanju nespretnog oružja, ne da se lako naučiti, već treba za to dnevne vježbe od mnogih godina. Diljem cijele Evrope postane ova prevažna grana ratovanja posebnim zanatom. S onkraj Alpa dašto ako i jest ratovanje bilo zanat, nije se ipak redovno nitko time bavio obrtimice. Ovo bijaše dužnost i zabava velikog razreda zemaljskih plemića. Bila im je to služba, po kojoj su držali svoje zemlje, a bila im je to i zabava, s kojom su u pomanjkanju duševne hrane tratili svoju dokolicu. No u sjevernim državama Italije, kako smo to već utvrdili, rastuća vlast gradova, u koliko nije iskorjenila ovu klasu ljudi, promijenila je potpuno njihove navike. Za to je ovdje postala služba plaćenika općenita u vrijeme, kad je ona u drugim zemljama bila malne nepoznata.

Kad je rat postao obrtom jednoga posebnoga društvenoga sloja, preostaje vladi samo još jedan najmanje pogibeljan korak, da taj sloj obrazuje u stalnu vojsku. Jedva bi bilo moguće, da ljudi sprovedu svoj život u službi neke države, a da ne bi kraj toga zadobili i neki osjećaj za njezinu veličinu i moć. Njezine pobjede jesu njihove pobjede, njezini porazi njihovi porazi. Ugovor gubi nešto od svoga trgovačkog značaja. Služba vojnika smatra se kao posljedica njegove domoljubne revnosti, a plaća kao danak narodne zahvalnosti. Izdati vlast, koja ga zaposluje, biti trom u njezinoj službi, to su u njegovim očima zločini suviše odurni i ponizujući.

Kad su knezovi i republike Italije počeli upotrebljavati čete plaćenika, bilo bi po njih najrazboritije, da su osnovali posebne vojničke uredbe. Na žalost to nije učinjeno. Plaćeni ratnici poluotoka, umjesto da budu privrženi službi pojedinih vlasti, smatrali su se kao zajednička svojina svih. Vez medju državom i njezinim braniteljima ograničio se je na prejednostavni sušti poslovni odnošaj. Pustolov donio bi na pazar svoga konja, svoje orudje, svoju snagu i svoje iskustvo. Bilo mu je posve svejedno, hoće li posao svoj sklopiti sa kraljem od Napulja ili sa vojvodom od Milana, sa papom ili sa signoriom Fiorence. Njemu bijaše do toga, da poluči što veću naplatu i da se unajmi na što dulji rok. Kad je bila svršena vojna, za koju se je ugovorom obvezao, nije bilo niti zakona niti časne obveze, koja bi ga smetala, da ne okrene smesta svoje oružje proti svoga dosadanjega gospodara. Vojnik bijaše posvema razlučen od gradjana i podanika. Naravne posljedice slijedile su same od sebe. Rat je posvema izmijenio svoj značaj, jer je bio prepušten vodstvu ljudi, koji niti su ljubili one, koje su branili, niti mrzili one, protiv kojih su se borili; koji su često bili jačimi sponami vezani s onima protiv kojih su ratovali, nego li sa državom, kojoj su služili; koji bi gubili, kad bi se prepor dobivao, a dobivali, kad bi se produžio. Svaki momak došao je na bojno polje proniknut osjećajem, da bi mogao već za malo dana primati plaću od one vlasti, protiv koje je sada unajmljen i da bi se mogao boriti na strani sadanjih neprijatelja protiv sadanjih saveznika. Najsnažniji interesi i najsnažniji osjećaji sticali su se, da blaže neprijateljstva medju

onima, koji su do nedavna bili braća u oružju i koji bi za kratko mogli opet biti braća u oružju. Njihovo zajedničko zvanje bilo je vez zajedinstva, koji se nije mogao zaboraviti niti onda, kad bi stojali u službi na protivnim stranama. To bijaše razlog, da se je tijekom malne dvaju punih stoljeća povijest Italije sastojala u onim dugotrajnim i neodlučnim poduzećima, koja stoje bez ikakova premca u povijesti, u onim marševima i protumarševima, onim plaćkanjima i podsijedanjima, nekrvavim, predajama i jednako nekrvavim bitkama. Moćne vojvode bore se od jutra do mraka, velika pobjeda je izvojštena. Tisuće zarobljenika zarobljeno, a jedva da je jedan čovjek životom platio. Čini se, da je pravilna bitka bila u istinu manje pogibeljna, nego li obična gradjanska pobuna.

Hrabrost sad više nije bila potrebna niti za vojničko zvanje. Ljudi ostarili bi u okolima i stekli po svojim ratnim junačkim djelima najveću slavu, a da nisu ni jedanput stajali licem u lice ozbiljnoj opasnosti. Političke posljedice predobro su poznate. Najbogatiji i najprosvjetljeniji dio svijeta bio je bez obrane izručen napadajima kakovagod barbarskog provalnika, surovostima Švicarske, bezobraznostima Francuske i divljoj grabežljivosti Aragonije. Još daleko značajniji bili su učinci, koji su slijedili iz ovoga stanja stvari.

Medju narodima, što nastavahu onkraj Alpa, bijaše hrabrost jedna bezuvjetna nužda. Bez nje nitko nije mogao biti odličan, a malo njih moglo je živiti u sigurnosti. Zato se je naravno smatralo najgorom porugom, kad se je nekomu predbacivala kukavština. Kod ugladjenih Talijana, koji su se obogaćivali trgovinom, upravljali zakonima, a bili osobitom ljubavi privrženi književnosti, uredjivala je sve životne prilike moć duha. Dapače i njihovi ratovi, miroljubiviji, negoli mir njihovih susjeda, iziskivao je više gradjanske nego li vojničke sposobnosti. Pak zato, dok se je u drugim zemljama tražila osobita čast u hrabrosti, dotle je u Italiji dosjetljivost postala glavni zahtjev časti.

Od ovih načela razvila su se po sasma analognom razvoju dva oprečna ćudoredna sustava otmjenih krugova. U većem dijelu Evrope smatrali su se poroci, koji su redovno sobstveni plašljivim narodima i koje su naravni štit slabosti, naime prevara i

licumjerstvo, vazda nepoštenima. U drugu ruku izgredi objesnih i smjelih duhova susretali su se blago, dapače i sa štovanjem. Sa jednakom blagosti posmatrali su Talijani one krivine, koje iziskuju svladavanje sama sebe, te okretnost, brzo opažanje, spretno smišlavanje i duboko poznavanje ljudske naravi.

Onakovog kralja, kakav bijaše Henrik peti obožavali bi na sjeveru. Budalaštine mladosti, sebična slavičnost njegovog muževnog doba, to što je dao Lollardovce na tihoj vatri peći, i što je dao zarobljenike na bojnom polju sasjeći, što je dospjevajuće zakupne ugovore svećenstva obnovio za daljnja stoljeća, što je po nekud uzakonio strahote bezrazložnoga i beznadnoga rata, koga je predao kao ostavštinu naroda, koji nije imao interesa za način njegovoga završetka, — sve se to zaboravilo osim jedine pobjede kod Azincourt-a. Franjo Sforza bio je s druge strane uzor talijanskog junaka. On je svoje gospodare jednako kao i svoje suparnike upotrijebio za svoje orudje, on je najprije nadjačao svoje otvorene neprijatelje pomoću nevjernih saveznika, onda se sam oboružao proti svojih saveznika sa plijenom, što ga je oteo svojim neprijateljima. Sa svojom neprispodobivom lukavosti on se je sam uzdigao iz svoga nesigurnog i ovisnog položaja vojničkog pustolova na prvo prijestolje Italije. Takovom čovjeku mnogo se toga opraštalo: licemjerno prijateljstvo, neplemenito neprijateljstvo, prekršavanje zadane vjere. To su eto sve one oprečne bludnje, do kojih dolaze ljudi, kad im ćudorednost nije znanje nego čuvstvo, kad napuštaju vječna načela radi slučajnih veza.

Mi smo naš nazor potkrijepili primjerom uzetim iz povijesti. Hajde da odaberemo sad jedan iz pjesništva. Othello ubija svoju ženu, daje odredbu, da se ubije njegov poručnik, a svršava, da kidiše sam na se. Ipak on ne gubi nikad štovanja i sklonosti svojih čitalaca sa sjevera. Njegova neustrašiva i vatrena ćud iskupljuje sve. Ona bezazlena povjerljivost, kojom sluša svoga savjetnika, ona tjeskoba, radi koje se zgraža od pomisli na sramotu, ona uzrujana strast, kojom naredjuje svoje zločine i ona ohola neustrašivost, kojom ih priznaje, pobudjuju izvanredno zanimanje za njegov značaj. Jago naprotiv odvratan je svakomu. Mnogi skloni su posumnjati, nije li se Shakespeare s ovim licem

dao zavesti na jedno kod njega neobično pretjerivanje, te nije li ocrtao neman, za koju nema uzora u ljudskoj naravi. Mi medjutim sudimo, da bi talijanski slušatelji 15. stoljeća osjećali posve drugačije. Othello ne bi bio pobudio drugo van gadjenje i prezir. Ludost, kojom on vjeruje prijateljskim izjavama čovjeka, čije je promaknuće on sam zakrčio, lakovjernost, kojom prihvaća ničim potkrijepljene tvrdnje i neznatne sitnice za nepobitne dokaze; strastvenost, kojom odbija opravdanje sve dok opravdanje ne može drugo van otešćati njegovu bijedu, — sve to pobudilo bi zgražanje i gnušanje gledalaca. Vladanje Jagovo zacijelo bi osudili i oni, no oni bi ga osudili, kao što mi osudjujemo ono njegove žrtve. Nešto zanimanja i obzirljivosti bilo bi uvijek primješano njihovom negodovanju. Hitrina i dosjetljivost izdajice, bistrina njegova suda, vještina, kojom prozire naredjenja drugih, a skriva svoja vlastita, osigurali bi mu stanoviti dio njihovoga štovanja.

Tako golema bijaše razlika izmedju Talijana i njihovih susjeda. Slična razlika postojala je u drugom stoljeću prije Krista izmedju Grka i njihovih gospodara Rimljana. Osvajači hrabri i odlučni, vjerni preuzetim obvezama, te posve pod dojmom vjerskih osjećaja bijahu podjedno neznalice, samovoljni i okrutni. Kod pobjedjenoga naroda bila je pohranjena sva umjetnost, znanost i književnost zapadnoga svijeta. U pjesništvu, u filozofiji, u slikarstvu, u graditeljstvu, u kiparstvu, oni nisu imali premca, njihovi običaji bili su ugladjeni, njihova opažanja oštroumna, njihova domišljatost spremna, bili su snošljivi, ljubezni, čovječni; no hrabrost i iskrenost ostavila ih je malne posvema. Svaki surovi rimski stotnik tješio se, što je duševno slabiji, kad je zamjetio, te se čini, da znanje i dobar ukus stvaraju samo ljude ateistima, kukavicama i robovima. Dugo još je potrajalo, da se je ova razlika oštro isticala, te davala prekrasnu gradju Juvenalovim zagrižljivim sarkazmima.

Gradjanin bilo koje talijanske republike bio je Grk iz vremena Juvenalova i Grk iz vremena Periklova u jednoj osobi. On bijaše plašljiv i podatljiv, okretan i podao kao prvi. No kao i potonji imadjaše domovinu, a njezina neovisnost i dobrobit bili su mu dragi. Ako i jest ponizio svoj značaj sa mnogim niskim

zločinima, on ga je opet u drugu ruku oplemenio rodoljubljem i nekim otmjenim častohlepljem.

Opačina, koju javno mnijenje odobrava, ostaje ipak samo opačina. Zlo se ograničuje samo na se. Opačina pako, koju javno mnijenje osudjuje, djeluje pogubno na cijeli značaj. Prva je bolest ograničena na jedno mjesto, drugo je kronična mana. Ako je grješnik izgubio dobar glas, on u zdvojnosti odbacuje kasnije vrlo često i ostatke svoje vrline. Vitez brdjanin, koji je prije jednog stoljeća živio od razbojničkog danka, što ga je otimao od svojih susjeda, počinio je isti zločin, rad kojega je 200.000 ljudi uz ciku i viku otpratilo Wilda u Tyborn.[1] A nema ipak nikakove dvojbe, da onaj vitez bijaše manje opak čovjek od Wilde-a. Čin, radi kojega je Brownringgova bila obješena, raspada se u ništa, kad se usporedi sa vladanjem onog Rimljanina, koji je zabavljao općinstvo tako, da je priredio borbu od sto pari gladiatora. Nu učinili bismo grdnu nepravdu takovom Rimljaninu, kad bismo predmnjevali, da je bio onako okrutne ćudi, kao Brownriggova. U našoj vlastitoj zemlji gubi žena svoj položaj u društvu, ako počini ono, što se kod muškarca obično smatra časnom odlikom — u najgorjem slučaju oprostivom zabludom. Posljedice su poznate. Ćudorednost često nastrada u žene jače jednim jedinim skretom sa staze kreposti, nego li u muža, dvadesetgodišnjim ljubavnim spletkarenjem. Klasična starina mogla bi nam pružiti dokaze, ako je moguće jače, nego li su oni, koje sad navedosmo.

Ovo načelo treba da primijenimo na slučaj, o kojem sad raspravljamo. Sklonost licemjerstvu i himbenosti obilježuje bez dvojbe čovjeka našega doba i naše zemlje kao potpuno nevaljala i opaka. No iz toga nipošto ne slijedi, da bi jednaki sud bio pravedan spram Talijana srednjega vijeka. Baš naprotiv, često nalazimo ove mane, koje običavamo držati, da su znakovi posve pokvarene ćudi, u društvu sa velikim i valjanim svojstvima, sa plemenitošću, sa dobrohotnošću, sa nesebičnošću. U takovom stanju društva mogao bi bio Palamed u divnom Hume-ovom dialogu naći u potkrijepu svoje teorije isto tako zgodne primjere, kakovi su bud koji od onih, što mu ih je pružao Fourli. Mi znamo dobro, da to nisu nauke, kakove bi historičari redovno voljeli naučati ili pako čitaoci osobito rado učiti. No one nisu zato bez koristi. Kako li je Filip rasporedao svoje čete kod Cheroneje, gdje li je Hanibal prešao Alpe, da li je Maria Stuart dignula Darnlay-a lagunom u zrak ili da li je Siquier ustrijelio Karla XII. i deset tisuća drugih sličnih pitanja jednako su od slabe važnosti. Možda nas zabavlja, ako ih istražujemo, no od odgovora ne ćemo postati pametniji. Samo onaj čita povijest ispravno, koji opažajući, kako snažno utječu prilike na čuvstva i mišljenja ljudi, kako često opačine prelaze u krijeposti, a nevjerojatnosti u načela, uči razlikovati ono, što je u ljudskoj naravi slučajno i prolazno od onoga, što je bitno i nepromjenljivo.

U tom pogledu nijedna povjest ne pobudjuje važnija razmatranja od one toskanskih i lombardskih republika. Značaj talijanskoga državnika pokazuje se na prvi pogled kao neka mješavina raznih opreka, kao jedna utvara onako strahotna, kakva je ona vratarica pakla u Miltona, na pola božica a na pola zmija, do pasa veličanstvena i lijepa, a od pasa puzava i kužna. Vidimo čovjeka, čije se misli i riječi nikako ne sudaraju, koji nikad ne preza od zakletve, kad želi obmanuti, kojemu nikada ne manjka izlika, kad je spreman da počini izdajstvo. Njegove okrutnosti izviru — ne možda iz vrele krvi ili gnjeva, ili iz ludih raspojasanih sila, nego iz dubokog i hladnog razmišljanja. Njegove su strasti kao i dobro uvježbane čete, one su žestoke po nekim pravilima, te u svojoj najbjesnijoj jarosti ne zaboravljaju nikad na stegu, kojoj su se priviknuli. Cijela je njegova duša zaokupljena ogromnim i zakučastim osnovama slavičnosti, no njegov izgled i govor ne prikazuje drugo, van filozofsku umjerenost. Mržnja i osveta zagrizle se u njegovo srce, a opet mu je svaki pogled srdačan osmjeh, svaka kretnja ljubezno umiljavanje. On nikad ne uzbudjuje sumnje svojih protivnika sićušnim izazivanjima. Njegova namjera razotkriva se istom onda, kad je izvršena. Njegovo lice je glatko, govor mu je udvoran, dok opreznost nije uspavana, dok nije živac razotkriven, dok nije sigurni cilj uvreban, — a onda on udara po prvi i zadnji put. Vojničku

[1] Mjesto, gdje je bilo stratište. (Op. prev.)

hrabrost, taj ponos germanskih pijanica, taštih i brbljavih Francuza, romantičnih i drzovitih Španjolaca on niti posjeduje niti cijeni. On se ugiblje pogibelji, ne jer bi mu manjkao osjećaj sramote, nego jer je u društvu, u kojem živi strašljivost prestala biti sramotom. Po njegovom mišljenju isto je tako opako, da se nepravda čini javno, kao i kad se čini sukromno, samo što je daleko manje probitačno. Po njegovu su najčasnija sredstva ona, koja su najsigurnija, najuspješnija i najskrovnija. On ne može shvatiti, kako bi čovjek mogao oklijevati, da onoga prevari, za koga ne oklijeva, da ga satre. On bi držao ludošću, kad bi javno iskazao neprijateljstva protiv suparnika, koje može ubiti bodežem u prijateljskom zagrljaju ili otrovom u posvećenoj hostiji.

No taj čovjek, iznakažen najodvratnijim opačinama, taj izdajica, licemjerac, strašivica, razbojnik, nije nipošto bio lišen baš niti onih krijeposti, koje mi obično držimo obilježjem uzvišenijeg značaja. U gradjanskoj odvažnosti, u ustrajnosti, u prisutnosti duha zaostali su daleko za njim oni barbarski ratnici, koji su inače u bitci ili bedemskoj provaliji bili u prvim redovima. Dapače i pogibelji, koje izbjegavaše nekom malne strašivom opreznosti, nikad nisu pomele njegova zapažanja, nikad oslabile njegove domišljate sposobnosti, nikad istisnule ikoju tajnu njegovom slatkom jeziku ili njegovom nedokučljivom licu. Makar da je i bio pogibeljan neprijatelj i još daleko pogibeljniji ortak, on je znao biti pravedan i dobrohotan vladar. Usprkos toliko ružnih crta u njegovoj politici, bio je ipak u njegovom razumu razvit osjećaj za otmjeno shvaćanje u izvanrednom stepenu. Ravnodušan spram istine u saobraćaju dnevnoga života, bio je ipak iskreno odan istini spekulativnog istraživanja. Objesne okrutnosti nije bilo u njegovoj naravi. Naprotiv, gdje nije bila u opasnosti kakova politička stvar, bile su njegove odredbe blage i čovječne. Spremnost njegovih živaca, da primaju dojmove i živost njegove mašte, činile su ga sklonim na sućut spram osjećaja drugih, kao i na to, da uživa u dobrotvornosti i uslužnosti socijalnoga života. Ponizujuć se neprestano do čina, radi kojih je izgledalo, da mu je ćud bolesna u svim njezinim sposobnostima, imao je ipak uza sve to vanrednu osjetljivost za ono, što je uzvišeno bilo u naravnom, bilo u moralnom smislu, za svaku lijepu i poletnu misao. Sklonost za sićušnu spletku i pretvaranje možda bi ga bila načinila nesposobnim za velike opće poglede, kad ove tjesnogrudne sklonosti ne bi bila susprezavala otporna snaga njegovih filozofskih proučavanja. On uživaše prepohlepno u dosjetljivosti, rječitosti i pjesništvu. Lijepe umjetnosti okorišćavale su se jednako strogošću njegovog suda, kao i darežljivošću njegovog pokroviteljstva. Nekoliko portreta odličnih Talijana one dobe potpuno je u skladu sa ovim opisom. Široko i dostojanstveno čelo, obrve tamne i jake no ne mrke; oči, kojih se mirni puni pogled, dok sam ništa ne izriče, čini ipak, da dobro razlikuje svaku stvar; lica blijeda od razmišljanja i u sjedenju sprovedenog života, usne obrazovane ženskom finoćom, no stisnute nekom osobitom muškom odlučnošću, — sve to obilježuje ljude, ujedno poduzetne, kao i bojažljive, ljude jednako vješte u otkrivanju namjera drugih, kao i u skrivanju svojih vlastitih; ljude koji su morali biti strašni kao neprijatelji, a nesigurni kao saveznici, no u isti čas ljude, kojih je ćud bila blaga i spokojna i koji posjedovahu svestranu i pronicavu pamet, po kojoj bi mogli postati odličnima i u borbi života, i u filozofskom razmišljanju, te sposobnima bilo za vladanje bilo za poučavanje čovječanstva.

Svako doba i svaki narod ima neke izvjesne značajne poroke, koji malne općenito prevladaju, koje se jedva tkogod ustručava priznati i koje baš i vrlo strogi moraliste blago prosudjuju. Kasnija pokolenja mlijenjaju svoje nazore o ćudorednosti kao i oblike svojih šešira i kočija, uvadjaju drugu vrstu opačina, te se onda čude pokvarenosti svojih predja. A i to još nije sve. Potomstvo, ovaj visoki prizivni sud, koji se nikad ne izmori u uzvisivanju svoje vlastite pravičnosti i rasudjivanja, postupa u takovim prilikama kao kakav rimski diktator nakon opće bune. Pošto je našao, da je zločinaca suviše mnogo, a da bi se svi mogli kazniti, on izabire nekoliko njih na dobru sreću, da nose cijelu kazan za grijeh, u koji odabrani nisu bili dublje upleteni od onih, koji su kazni izbjegli. Ne znamo, da li je decimiranje shodni način vojničke kazne, no mi svečano prosvjedujemo protiv toga, da se takovo načelo uvede u filozofiju povijesti.

U nazočnom slučaju kocka je pala na Machiavellija, čovjeka, kojega je javno vladanje bilo pravično i časno, kojega nazori o ćudorednosti, u koliko su se razlikovali od nazora ljudi oko njega, čini se da su se razlikovali u dobrom smislu; u koga bijaše jedino pogrješka, da je prisvojivši si neke nazore, kakovi su tada opći bili, nje poredao u neki sjajni oblik i da ih je istak-
tada opći bili, nje poredao u neki sjajni oblik i da ih je istaknuo mnogo oštrije, nego li ikoji drugi pisac.
osobni značaj Machiavellija, preći ćemo na razmatranja o njegovim djelima. Kao pjesnika ne ide ga baš visoko mjesto, no njegove komedije zaslužuju pažnje. Njegova Mandragola napose vrijednija je od najboljega, što je dao Goldoni, a slabija je jedino spram najboljega od Molièrea. To je djelo čovjeka, koji bi, da se je posvetio drami, jamačno bio polučio odličnu visinu, te proizveo stalni i blagotvorni utjecaj na narodni ukus. To izvodimo ne toliko od stepena vrsnoće, koliko od naravi ovog djela. Ima pjesmotvora, koji pokazuju daleko veću darovitost i koji su se čitali sa daleko većom nasladom, no iz kojih bismo izvodili sasvim druge zaključke. Knjige, koje nisu ništa vrijedne jesu posve neopasne. Sigurni znak općeg nazadovanja neke umjetnosti nije taj, da se češće javlja rugoba, već da se ljepota stavlja na krivo mjesto. Tragedija je redovito iskvarena rječitošću, a komedija dosjetkom.

Drami je glavni predmet, da se izloži čovječji značaj. To po našem mišljenju nije samovoljno pravilo, koje bi proizlazilo iz mjesnih i vremenskih utanačenja, kao ona pravila, što odredjuju broj akata u jednoj drami ili slovaka u jednom stihu. Ono je temeljni zakon, komu je svako drugo pravilo podvrženo. Situacije, koje značaj najbolje razvijaju, stvaraju najbolju osnovu. Izvorni naravni jezik strasti je najbolji slog.

Ovo načelo, ako se valjano shvati, ne brani pjesniku, da u svom sastavku ne upotrebi svaki ukras. Ta nema toga sloga, u kojem neki čovjek ne bi pod stanovitim prilikama mogao izraziti svoje osjećaje. Zato nema sloga, koga bi drama otklanjala i nijednoga, koga ne bi do zgode prihvaćala. Razlikovanje mjesta, vremena i osoba, to je ono u čemu slabiji umjetnik griješi. Pustolovna rapsodija Mercutija i pomnjivo izradjena deklamacija

Antonijeva, jesu ondje, kamo ih je Shakespeare smjestio, naravne i pobudjuju zadovoljstvo. No Dryden bio bi valjda naredio, da Mercutio izazove Tybalta u hyperbolama onako fantastičnim, kao one što su, kojima je opisao kočiju vile Mab. Corneille bi jamačno prikazao Antonija, kako psuje i laska Cleopatri sa svom odmjerenom retorikom svog posmrtnog govora nad Caezarovom lješinom.

Nijedan pisac nije englesku komediju tako duboko oštetio kao Congreve i Sheridan. Obojica bili su ljudi sjajne dosjetljivosti i istančanoga ukusa. Na žalost oni su sva lica svojih komedija stvarali na svoju sliku i priliku. Njihova djela stoje spram prave drame kao jedna prozirna slika spram uljene slike. Tu nema onih nježnih poteza, nikakovih boja, koje neprimjetljivo prelaze jedna u drugu, sve se sjaji u jednom općem blistavilu. Crte i boje izbrisane su u općem žaru, koji sve osvjetljuje. Cvjetovi i plodovi uma obilni su, no to je obilnost jedne džungle, a ne vrta, nezdrava, zabunjujuća, rad svoje vlastite bujnosti neplodna, zagušljiva rad svog prevelikog mirisa. Svaki zvekan, svaki neotesanac, svaki sluga duhovit je čovjek. Pravi neznalice i budale, Tattle, Witwould, Puff, Acres natkriljuju duhovitošću cijeli Hotel Rambouillet.[1] Da se prikaže cijeli sustav zablude ove škole, potrebno je jedino, da se primjeni pokus, kojim se je izbavio začarani Florimel, te da se prava Thalija postavi uz krivu, i da se najglasovitija dramatska lica, koja su iznesena bila po piscima, o kojima govorimo, stave u opreku sa Bastardom u kralju Ivanu ili sa dojkinjom u Romeu i Juliji. Sigurno nije Shakespeare radi pomanjkanja dosjetljivosti upotrebio tako raznoliki način. Benedikt i Beatrica zasjenjuju Mirabela i Millamantu. Sve one dobre rečenice, što ih izriču oni šaljivi momci Absolute i Surface mogle bi se nadomjestiti iz rečenica jednog jedinog Falstaffa, a da se ne bi ni opazilo da ovomu manjkaju. Za ovaj prebajni duh bilo bi sigurno lako, da snabdjene Bardolfa i Shallow-a sa toliko dosjetljivosti kao kraljevića Hala, te da

[1] Palača u Parizu, u kojoj je gospodja Julia de Montausier, kćerka markiza Charla de Rambouillet okupljala oko sebe po izbor duhovite ljude svojega doba, tj. oko sredine 17. stoljeća. (Op. prev.)

učini, da bi Dogberry i Verges jedan drugoga nadbijali bilistavim epigramima. No on znadijaše, da bi takova bezrazložna rasipnost, — da se poslužimo njegovim vlastitim divnim jezikom, — bila »protiv namjere glume, kojoj bijaše i jest svrha od početka i sada, da pred čovjekovom naravi, ovakovom kakova jest, drži zrcalo.«

Ovo zastranjenje osposobit će naše čitatelje, da shvate, što mislimo, kad velimo, kako je Machiavelli u Mandragoli dokazao, da je potpuno shvatio narav dramatske umjetnosti, te da posjeduje dara, koji bi ga osposobio, da se na tom polju proslavi. Kraj ispravnoga i snažnoga crtanja ljudske naravi ona pobudjuje zanimanje bez ljupke i izvještačene spletke i smijeh bez najmanje težnje za dosjetkom. Ljubavnik ne baš ćutljiv ili darežljiv i njegov svjetovatelj čankoliz, izdjelani su duhovito. Licemjerni ispovjednik je divni portret. Ako se ne varamo, on je uzor oca Dominika, najboljeg šaljivog lica Drydenovog. No stari Nicias je vršak komada. Ne možemo se sjetiti ičega, što bi njemu naličilo. Ludosti, što ih Molière ismjehiva, jesu prečinjanja, a ne budalaštine. On zbija šale iz luckastih ljudi i čangrizavaca, a ne iz ograničenih dobričina. Shakespeare ima doduše prebrano mnoštvo ludova, no ako se pravo sjećamo, ne možemo kod njega naći baš tačno onu vrstu, o kojoj govorimo. Shallow je luda, no njegova živost nadomješta donekle bistrinu uma, njegovo naklapanje jest spram onoga viteza Johna kao soda voda spram šampanjca; u njem ima pjenušavosti, ali ne jakosti ili okusa. Slender i gospodin Andro Aguecheek lude su, koje muči neka tjeskobna svijest o njihovoj ludosti, a iz ove radja se kod prvoga blagost i poslušnost, kod potonjega nespretnost, tvrdoglavost i zbrka. Cloten je drzovita luda, Osric uobražena luda, Ajax bijesna luda, no Nicias je, kako Tersites o Patroklu veli, zbiljska luda. Misao njegova nije zaokupljena nikakovim snažnim osjećajem; on poprima svaki značaj, a ne pridržaje ni jednoga, njegov izgled je promjenljiv, ne uslijed strasti, već uslijed neke mlake prolazne sličnosti strastima, prividno veselje, prividni strah, prividna ljubav, prividna oholost, od kojih jedna drugu goni, kao što se gone sjene po njegovoj spoljašnjosti, te nestaju tako brzo, kako su se pojavile. On je idiot upravo u tolikoj

mjeri, da bude predmet ne samilosti i groze, već smijeha. On ima nešto sličnosti sa siromašnim Calandrinom, kojeg je nezgoda, kako ju Boccaccio pripovijeda, za malo ne četiri stoljeća cijelu Evropu razveseljavala. No valjda je on još više sličan Simonu da Ville, kome su Bruno i Buffalmacco obećali ljubav grofice Civillari. Nicias pripada kao i Simon učenom cehu, a dostojanstvo, kojim on nosi doktorsko krzno, preokreće njegove bezumnosti još više u beskrajnu smiješnost. Staro toskansko narječje zgodni je jezik za takove stvari. Njegova osobita prostodušnost daje baš i najnasilnijemu umovanju i najsjajnijoj dosjetci neki djetinji izgled u cijelosti ugodan, no za čitaoca stranca po gdjekad nešto smiješan. Junaci i državnici čini se da mucaju, kad se njim služe. To čini Niciasa nesravnjivim, te čini sve njegove nezgrapnosti još više beskrajno nezgrapnima. Možemo dodati, te nam se čini, da su stihovi, koji su u Mandragoli razasuti, najduhovitiji i najpravilniji od svega, što je Machiavelli pisao u vezanom slogu. Čini se, da je i on sam bio toga mnijenja, jer je neke od njih svrstao u druga svoja djela. Savremenici autorovi nisu bili slijepi za odlike ovog vrsnog sastavka. On se je prikazivao najvećim uspjehom u Fiorenci. Leo X. bio je medju njegovim obožavateljima, a po njegovu nalogu prikazivao se je i u Rimu.[1]

Clizija je oponašanje Plautove Casine a ona je opet oponašanje izgubljenih Diphilovih κληρουμένοι Plauto bio je bez dvojbe jedan od najboljih latinskih pisaca, no Casina ne spada nipošto u njegove najbolje komedije, a ona ne spada takodjer niti u red onih, koju bi bilo lako oponašati. Koliko je pripovijest sama modernom načinu života tudja, toliko se razlikuje i način, u kojem se ona razvija, od savremenog običaja komponiranja. Za vrijeme cijele radnje ostaje ljubavnik na ladanju, a junakinja u svojoj sobi, prepuštajući odluku o svom udesu jednom suludom ocu, lukavoj majci, i dvjema lupeškim slugama. Machiavelli izveo je svoj zadatak razborito i ukusno. On je prilagodio priču

[1] Ništa ne može biti jasnije, nego da Paulo Jovius pod imenom Nicias bilježi Madragolu; ne bi bili spomenuli takovu posve jasnu stvar, da nije ovo naravno i očevidno krivo ime zavelo mudroga i vještoga Bayle-a u veliku bludnju.

novim prilikama društva, te ju je zaista vrlo vješto svezao sa povješću vlastitoga vremena. Pripovijedanje šale, koja se sprovodi sa benastim starim zaljubljenikom, osobito je uspjelo. Ono je daleko bolje, nego li slično mjesto u latinskoj komediji i jedva da uzmiče pred izvještajem, što ga Falstaff daje o svom kupanju.

Medju djelima Machiavellijevim nalaze se i dvije druge komedije bez naslova, jedna u prozi, a druga u stihovima. Prva je vrlo kratka, dosta živa, no od slabe vrijednosti. Za drugu jedva bismo mogli vjerovati, da ju je zaista on napisao. U njezine prednosti ni njezine mane ne podsjećaju nas na glasovitoga pisca. Ona je prvi puta štampana 1796. iz rukopisa, pronadjenoga u slavnoj Strozzi-jevoj knjižnici. Okolnost, da ju je Machiavelli napisao, ustanovljena je, ako smo dobro izvješteni, jedino po isporedjivanju rukopisa. Naše sumnje pojačavaju se po okolnosti, što isti rukopis sadržava opis kuge od g. 1527., koji se dakle dosljedno takodjer pribraja djelima Machiavellijevim. Za ovaj potonji sastavak mogao bi nas jedva najjači vanjski znak navesti, da ga držimo zaista njegovim. Nikad nije napisano ništa odurnijega ni po sadržaju ni po obliku. Pripovijedanja, razmatranja, šale, tužaljke, sve je to od dotičnih vrsta baš najgore, u jedan mah otrcano i usiljeno izlizan varak literature sa Rag Fairs-a i Monmouth Streeta.[1] Luckasto djače moglo bi pisati takovo djelo, pa nakon što ga je napisalo, držati, da je daleko bolje nego li neprispodobivi uvod u Decameron. No da bi oštrouman državnik, kojeg se ranija djela odlikuju muževnošću misli i jezika, mogao na domaku svoje šezdesete godine, spasti na takovu djetinjariju, potpuno je nepojmljivo.

Mala novela o Belphegoru ljupko je smišljena i ugodno pripovijedana. No pretjeranost satire škodi u neku ruku njezinom dojmu. Machiavelli bio je zlosretno oženjen, a želja, da osveti sopstvenu stvar, kao i onu svoje subraće u hudoj bračnoj sreći, natjerala ga je baš i preko dopustive granice pjesničke slobode. Čini se da je Johnson neke smjernice, uzete iz ove

[1] Predjeli u Londonu, gdje se prnjari staretinari zadržavaju. (Op. prev.)

priče, sastavio zajedno sa drugima iz Boccaccija u svojoj veseloj igri »Djavao je magarac«, jedna gluma, koja, ako i ne spada u previše savršene njegove sastavke, bit će ipak da pruža najjači dokaz njegova veleuma.

Politička prepiska Machiavellijeva, prvi puta štampana 1767., jest bezprigovorno zaista od njega i od velike vrijednosti. Žalosne prilike, u kojima se je nalazila njegova domovina tijekom pretežnog dijela njegovog života, davale su izvanredne pobude diplomatskim talentima. Od časa, kad je Karlo VIII. sašao niz Alpe, promijenio se je cijeli značaj talijanske politike. Razne vlade poluotoka prestale su biti neovisne. Skrenute sa svoje stare putanje privlačivom silom većih tjelesa, koja im se sada približiše, postadoše potpuni sateliti Francuske i Španije. Sve njihove svadje, unutrašnje i izvanjske, rješavahu se po inozemnim uplivima. Borbe oprečnih stranaka vodjahu se ne kao prije u vijećnicama ili na trgovima, već u predsobama Ludviga i Ferdinanda. Pod ovim prilikama dobrobit talijanskih država ovisila je daleko više od sposobnosti njihovih inozemnih zastupnika, nego li od vladanja onih, kojima je bila povjerena domaća uprava. Poklisar imao je obaviti daleko škakljivije poslove, nego li donositi viteške redove, uvadjati u društvo one što besposlički putuju ili svoje drugove susretati sa uvjeravanjem svoga visokoga štovanja. On bijaše odvjetnik, čijem upravljanju bijahu povjereni predragocjeni interesi njegovih klijenata, jednom riječi uhoda zaogrnut plaštem nepovrjedivosti svoje osobe. Umjesto da se suzdržljivim vladanjem i dvoličnim sastavcima stara oko časti onih, koje je zastupao, on je morao, da zagnjuri u sve spletke dvora, kod kojega je boravio, da otkrije slaboće kneza i milosnice, koja je vladala knezom i lakaja, koji je vladao milosnicom i da im polaska. On je morao da se klanja vladarici i da podmiti ispovjednika, da diže hvalospjeve ili da moli, da se smije ili plače, da se prilagodi svakoj voljici, da uspava svaku sumnju, da pomno zabilježi svaki mig, da bude svašto, da zapazi svašto, da pokrene svašto. Kakogod je bila u Italiji polučena velika vještina u političkom spletkarenju, to su tada bila i vremena, koja su iziskivala, da se sve to i obavi.

Za ove mučne poslove često je Machiavelli bio upotreb-

ljavan. On je bio poslan, da raspravlja sa kraljem rimskim i sa vojvodom valentinskim. Dva puta bio je poslanik na rimskom dvoru, a tri puta na francuskom. U ovim poslanstvima, a i mnogim drugima od manje važnosti, on se ponio velikom vještinom. Njegove poslanice spadaju medju najzanimivije i najpoučljivije zbirke, što su nam sačuvane. Pripovijedanje je jasno i dobro pisano. opaske o ljudima i stvarima bistre i oštroumne. Razgovori saopćeni su živim i značajnim načinom. Mi se nalazimo preneseni u sred vijeka onih ljudi, koji su tijekom dvadeset burnih godina drmali udesom Evrope. Njihova duhovitost i njihova budalaština, njihova zlovolja i njihovo veselje, sve to iznosi se pred nas. Mi prisluškujemo njihovim razgovorima, mi vrebamo na njihove intimne geste. Zanimljivo je i čudnovato, kad se — pod prilikama, koje se izmiču opažanju povjesničara, spoznava malodušna strastvenost i plitka lukavština Ljudevita XII., nemirna ništavost Maksimilijana, koji je kao uklet nemoćnom požudom za slavom, — žestok ali i plašljiv, tvrdoglav k jednu prevrtljiv, svedj u nekoj žurbi a ipak dolazi svakamo prekasno; — kad se gleda onu bijesnu i oholu snagu Julija,[1] pa blago i ljupko vladanje, kojim je Cezare Borgia zakrabuljio svoje nezasitno častohleplje i nepomirljivu mržnju.

Spomenuli smo Cezara Borgiju. Nemoguće je, da ne stanemo za čas kod imena muža, u kojem je politički moral Italije bio tako snažno utjelovljen, a djelomice izmiješan strožim crtama španjskog značaja. U dvim važnim prigodama bio je Machiavelli pripušten u njegovo društvo. Jedamput u času, kad je Cezarovo sjajno lupeštvo polučilo svoje najveće slavlje, kad je u jednu zamku uhvatio i jednim udarcem uništio sve svoje najstrašnije suparnike, pa opet onda, kada je iznoždien bolešću i cboren nedaćama, koje nikoji ljudski um ne bi bio mogao otkloniti, bio sužnjem jednoga od najljućih krvnih neprijatelja svoje kuće. Ovi sastanci najvećega teoretičkog i najvećeg praktičnog državnika one dobe potanko su opisani u prepisci, te sačinjavaju valjda najzanimljiviji dio njezin. Prema nekojim mjestima u Knezu, a valjda i uslijed nekih izvjesnih glasina, držali

[1] Papa toga imena II. (Op. prev.)

su neki pisci, da je izmedju ova dva znamenita muža postojao neki mnogo uži vez, nego li u istinu bijaše. Poklisara optužili su izravno, da je upućivao vještoga i nemilosrdnoga tirana na zločine. No iz službenih isprava biva jasno, da je njihov sastanak, makar na oko prijateljski, bio zapravo dušmanski. Pri svemu tomu ne može se podvojiti, da je mašta Machiavellijeva zadobila jake porive, te da su na njegova razmatranja o vladavini utjecala ova opažanja, koja je pravio o osebujnom značaju i o jednako osebujnoj sudbini čovjeka, što je usred takovih neprilika izveo tako velika djela, koji je, kad mu putenost iskušavši nebrojene forme nije mogla više podraživati zasićenu dušu, našao daleko moćniju i trajniju pobudu u žestokoj želji za vlašću i osvetom, koji se je iz tromosti i raskoši rimskoga grimiza ispoljio kao prvi knez i vojskovodja svoga vijeka, koji je, premda odgojen u zanatu ni najmanje ratobornu, obrazovao hrabru vojsku iz taloga neratobornog naroda; koji je, nakon što je polučio vlast uništenjem svojih neprijatelja, stekao popularnost uništenjem svoga orudja; koji je počeo upotrebljavati u vrlo zdravi cilj svoju vlast, stečenu sa vrlo okrutnim sredstvima; koji unutar svojega željeznog despotskog vladanja nije osim sebe trpio nikakovog razbojnika i nasilnika; koga su konačno, kada je pao, pratile kletve izmiješane samilošću naroda, komu bijaše njegov genij neko čudo, i kome bi možda mogao biti spasom. Mnogi od onih zločina Borgijinih, koji se nama čine preodvratnima, valjda ne bi bili jednakim užasom žacnuli Talijana petnaestog stoljeća, a to iz razloga, koje smo jur razmotrili. Machiavelli mogao je dakle biti domoljubnim osjećajem naveden, da nekom blagosti i samilosti gleda na uspomenu jedinoga vodje, koji bi mogao bio braniti neovisnost Italije protiv savezničkih razbojnika Cambrayskih.

U ovoj pak stvari bijaše Machiavelli jako osjetljiv. A zaista je u ono vrijeme sve prve glave Italije zaokupljala osnova, kako da se protjeraju tudji tirani i uspostavi zlatno doba, koje je vladalo prije provale Karla VIII. Ova velebna misao zasladjivala veliku, no slabo sredjenu dušu Julija. Ona je skrivila, da se je pažnja taštoga Leona dijelila medju nje te rukopise i gozbe, slikare i sokolove. Ona podjarivaše Morona na plemenitu izdaju

Ona je dala prolaznu energiju slabom umu i tijelu zadnjega Sforze. Ona je za jedan čas uzbudila pošteno častohleplje u dvoličnom srcu Pescarinovu. Medju narodnim porocima nije bilo okrutnosti i drskosti. Spram onih značajnih okrutnosti, što su ih političari radi velikih svojih svrha izvadjali na odabranim žrtvama, bio je ćudoredni zakonik Talijana vrlo blag. No ako se i jesu utjecali barbarluku kao nekomu izlazu, oni ga nisu tražili kao neko sredstvo, da njim draže svoja sjetila. Oni su se gadjenjem odvraćali od okrutnosti stranaca, koji su im se pričinjavali, kao da vole krv rad krvi same; koji se nisu zadovoljili, da podjarme, već čeznuli za tim, da uništavaju; koji su nalazili vražju nasladu u tom da razaraju velebne gradove, da pokolju neprijatelje, što su molili milost ili da uguše tisuće golorukoga naroda u špiljama, kamo se je sklonuo da se spasi. To su bile okrutnosti, koje su dnevice uzbudjivale strah i zgadjenje naroda, kod koga bijaše još kasnije najgore, što se moglo dogoditi vojniku u oštrom kreševu, da je izgubio svog konja i ucjenu otkupa. Svinjska neumjerenost Švicara, vučja pohlepa Španjolaca, neotesana razuzdanost Francuza, sklona da povrijedi gostoljubivost, pristojnost, pa i ljubav samu, objesna nečovječnost, koja je bila zajednička svim napadačima jednako, učinili su, da su postale predmetom smrtne mržnje stanovnicima poluotoka. Blagostanje, koje se bijaše nakupilo tijekom stoljeća napretka i mira, naglo bijaše uništeno. Duševna premoć potlačenoga naroda učinila ga je samo još jače osjetljivim za svoju političku smalaksalost. Književnost i ukus zaista su još uvijek prikrivali nekim izobiljem sušičave dražesti i sjaja haranje neizlječivog propadanja. Nož još nije prodro sve do srca. Još ne bje došlo vrijeme, kad se je imalo rječitosti začepiti usta i razbor zamračiti, kada se je harfa pjesnikova imala objesiti na vrbe kraj Arna, a desna ruka slikara zaboraviti svoje umijeće. Ne pozornije oko moglo je već tada razabrati, da genij i znanje ne će dugo preživjeti prilike, koje su ih rodile, te da su veliki ljudi, kojih je darovitost uzveličavala ovo tužno doba, bili obrazovani pod utjecajem sretnijih dana, pak da će uminuti ne ostaviv sebi nasljednike. Razdoblja, koja blješte najvećim sjajem u literarnoj povjesti, nisu svagda ona, kojima bi ljudski duh bio najviše obvezan. O tome možemo se osvjedočiti, ako isporedimo pokoljenje, koje slijedi iza njih, s onim, koje im je predhodilo. Prvi plodovi, koji se ubiru pod lošim sustavom često klijaju iz sjemena posijanog za dobrog sustava. Tako je to donekle bilo za doba Augustovo. Tako bijaše za doba Rafaela i Ariosta, Aldusa i Vide.

Machiavelli duboko je osjećao nesreću svoje zemlje, te je jasno raspoznavao uzrok i lijek. Vojnički sustav bio je kriv, da je talijanskom narodu nestalo valjanosti i zapta, te je prouzročio, da mu je bogatstvo postalo lakim plijenom za svakoga stranoga pljačkaša. Tajnik državni zasnovao je nacrt jednako častan po njegovo srce, kao i po njegov um, ne bi li uzmogao izlučiti porabu plaćeničkih četa, te urediti narodnu vojnicu.

Napori, koje je poduzeo, da poluči ovaj veliki cilj, morali bi već sami riješiti njegovo ime od prijekora. Premda su mu zvanje a i sklonosti bile miroljubive, on je priljažnom marljivosti proučavao teoriju rata. On se naobrazi do majstorstva u svim tančinama ove nauke. Vlada fiorentinska pristade na njegove namjere. Osnovano bude vijeće za rat, te zaključeno, da se podigne vojska. Neumorni službenik letio je od mjesta do mjesta nadzirući provedbu svojih osnova. Vrijeme bijaše u neku ruku prijatno ovom pokušaju. U načinu vojničke taktike sprovadjao se baš veliki preokret. Od sad se naime nije više konjaništvo smatralo, da sačinjava jakost jedne vojske. Ure, koje je mogao gradjanin otkinuti od svoga redovitoga posla, ako i nisu nipošto bile dovoljne, da ga potpuno izvježbaju kao oklopljenoga vojnika, mogle su ga ipak obraziti kao korisnog pješaka. Strah pred tudjinskim jarmom, haranjem i paležem doprinijelo je valjda tome, da je svladana ona odvratnost protiv vojničkoga zanata, koju redovno radja i marljivost i dokolica velikoga grada. Jedno vrijeme budila je osnova velike nade. Nove čete zamjerno su se vladale u boju. Machiavelli gledao je očinskim zanosom na napredak svoje osnove i poče se nadati, da će vojska Italije možda jednom biti strašna barbarima sa Taja i Rajne. No bujica nesreće navali prije, no što su bile pripravljene brane, koje su joj se imale oprijeti. Za jedan čas mogla se Fiorenca zaista smatrati kao osobito srećom pogodovana.

Glad i mač i kuga poharali su plodna polja i gizdave gradove Padske doline. Sve one kletve, što su ih stari nekad bacali na Tyr, čini se, da su sad padale na Mletke. Njegovi trgovci već su bili rastjerani na sve srtane, te su plakali nad svojim velikim gradom. Činilo se, da je blizu vrijeme, kad će haluge rasti povrh njegovog mučaljivog Rialta, a ribari prati svoje mreže u njegovim zapuštenim arsenalima. Napulj su četiri puta osvojili i izgubili tirani, koji su bili jednako ravnodušni za njegovu dobrobit i jednako pohlepni, da ga oplijene. Fiorenca je do sada imala samo da izdrži poniženje i globljenje, da se podvrgne zapovjedima stranih vlasti, da za neizmjerne cijene iskupljuje opet i opet ono, što je bila samo njezina svojina, da se zahvaljuje za nanešenu krivicu, da moli za oproštenje zato, što je bila u pravu. Napokon bude i njoj otet blagoslov i ovog tako sramotnog i ropskog mira. Njene vojničke i političke uredbe bile su sve rastepene. Medici vratiše se iz svoga dugoga progonstva u koliji tudjinskih osvajača. Politika Machiavellijeva bila je odbačena, a njegove usluge državi naplaćene su siromaštvom, zatvorom, mučilima.

Pali državnik svedj se još držaše žilavom gorljivosti svoje osnove. U namjeri da je obrani od nekih običnih prigovora, i da suzbije neke vladajuće bludnje glede vojničke znanosti, on napisa svojih sedam knjiga o ratnoj vještini. Ovo izvrsno djelo napisano je u formi dijaloga. Mišljenje svoje stavio je pisac u usta Fabriciju Colonni, moćnom plemiću crkvene države i časniku, koji je u službi španjolskoga kralja stekao zamjerne zasluge. Colonna putujući iz Lombardije u vlastitu domaju posjećuje Fiorencu. Tu ga pozovu, da se svrati prijateljima, što se sastaše u kući Cosima Rucellaia, nekoga ljubeznoga i naobraženoga mladoga čovjeka, kojega preranu smrt Machiavelli ganutljivo oplakuje. Nakon svršetka zajedničke otmjene gosbe, oni se od vrućine sklonu u najgušće sjenovite zakutke vrta. Fabricije iznenadjen je videći neke neobične biljke. Cosimo veli, da ako i jesu u sadanje vrijeme rijetke, ipak ih klasici često spominju, a njegov djed da se je kao mnogi drugi Talijani zabavljao, gajeći drevni način vrtljarenje. Fabricio izražava svoju žalost, što oni, te u sadanje doba nasljedjuju običaje starih Rimljana,

biraju za nasljedovanje sasvim tričave poslove. To dovodi do razgovora o propadanju vojničke stege i o najboljem načinu, kako da se ona uspostavi. Uredba Fiorentinske milicije brani se vješto, dočim se u nekim potankostima svjetuju razne poboljšice.

Švajcare i Španjolce smatralo se u ono vrijeme najboljim vojnicima u Evropi. Švajcarske pukovnije sastojale su se od kopljanika i imale su vrlo veliku sličnost sa grčkom falangom. Španjolci bili su poput rimskih vojnika oboružani mačem i štitom. Pobjede, koje izvojštiše Flaminij i Emilijan nad macedonskim kraljevima, rek bi da su dokazale nadmoć oružja, što su ga rabile legije. Isti pokus opetovao se je kasnije kod Ravene sa istim uspjehom, a to bijaše jedan od onih strašnih dana, u koji je ljudska mahnitost i opačina zbila u jedno sve ono haranje, kakvo mogu samo glad i pošast proizvesti. U ovom spomena vrijednom sukobu aragonsko je pješačtvo, oni stari drugovi Gonsalvinijevi, ostavljeno od svih svojih saveznika, prokrčilo si put kroz najgušći red carskih kopljanika i provelo nesmetani uzmak pred licem De Foixevog konjaništva i slavnog topništva Este-ovog. Fabricio, ili bolje Machiavelli, predlaže, da se oba sustava slože, te da se najpredniji redovi oboružaju sa kopljima, da se tako odbije napadaj konjaništva, stražnji redovi pako da se oboružaju mačem, jer da je to oružje za svaku drugu svrhu prikladnije. Tijekom cijeloga djela očituje pisac najveće udivljenje za vojničku znanost starih Rimljana i presilni prezir za načela, koja su vladala medju talijanskim vojvodama prediducég pokoljenja. On dava prednost pješačtvu pred konjaničtvom, a utvrdjenim taborima pred utvrdjenim gradovima. On voli, da se rabe brze kretnje i odlučne bitke mjesto mlitavih i krzmajućih pothvata, kakve su vodili njegovi zemljaci. On je pronalasku puščanog praha dao vrlo malo važnosti. Čini se dapače, te je on zaista držao, da će ono jedva proizvesti kakovu promjenu u načinu oboružanja četa i njihovog upotrebljenja. Mora se medjutim dopustiti, te se čini, kao da opće svjedočanstvo historičara dokazuje, kako je loše gradjeno i loše podvoreno topništvo onoga doba, koliko i bijaše kod opsjedanja korisno, bilo ipak slabe vrijednosti u bitci na otvorenom polju.

Ne ćemo se usmjeliti, da podamo mnijenje o Machiavellijevoj taktici, no mi smo sigurni, da je njegova knjiga osobito zgodna i zanimljiva. Kao komentar povjesti njegovog doba, ona je od neprocjenjive vrijednosti. Duhovitost, čar i bistrina sloga, pa rječitost i život pojedinih mjesta obradovat će i one čitatelje, koje sama stvar ne zanima.

»Knez« i »Razgovori o Liviju« pisani su, nakon što je republikanska vladavina pala. Prvo djelo, posvećeno je mladomu Lorenzu Medici. Čini se, da je ta okolnost savremenike daleko više ozlovoljila, nego li nauke, koje su u kasnija vremena ime djela učinile omraženim. To se je smatralo znakom političkog odmetništva. Čini se medjutim, te je na stvari bilo to, da je Machiavelli, zdvajajući o slobodi Fiorenze bio sklon potpomagati svaku vladu, koja bi mogla očuvati njenu neovisnost. Razmak, koji rastavljaše demokraciju od despotizma, Soderini-ja i Lorenza, činjaše se, da nestaje, kad ga se je isporedilo sa razlikom izmedju predjašnjeg i sadanjeg stanja Italije, izmedju sigurnosti, bogatstva i mira, komu se je radovala pod domaćim vladarima i bijede, u koju je zapala počam od one nesretne godine, kad je prvi stranac tiranin sašao niz Alpe. Plemenita i ganutljiva opomena, kojom se »Knez« svršava, dokazuje kako snažno osjeća pisac s ovom stvari.

»Knez« crta napredovanje slavičnoga čovjeka, »Razgovori« crtaju napredovanje slavičnoga naroda. Ista načela, kojima se u prvom djelu objašnjava pridizanje pojedinca, primjenjuju se u drugom trajnijemu i zapletenijemu interesu jednoga društva. Državniku našega doba činit će se možda oblik »Razgovora« djetinjastim. Livije zaista nije povjesničar posve pouzdan, dapače ni u onim slučajevima, u kojima je morao imati na raspolaganje znatna vrela, iz kojih se je mogao uputiti. Prva pako dekada, na koju se je Machiavelli ograničio, jedva da zaslužuje veću vjeru nego li naša kronika britskih kraljeva, koji vladahu prije provale Rimljana. No komentator nije obvezan Liviju niti za ono par listića teksta, koji je mogao isto tako lako izvaditi iz Vulgate ili Decamerona. Cijeli slijed misli posve je izvoran. O osebujnoj nećudorednosti, koja je skrivila, da je Knez postao omražen, a koja se malne jednako ističe i u Razgovorima,

mi smo već opširno svoje mnijenje izjavili. Mi smo nastojali, da pokažemo, kako ju je skrivilo više ono doba, nego li pisac sam, te da je to djelomična ljaga, a da se iz toga nipošto ne može zaključiti na neku opću iskvarenost. Pri svem tom ne možemo nijekati, da je to veliki porok, to da znatno smanjuje užitak, koji ova djela inače moraju pribaviti svakomu razumnomu čovjeku.

A čovjek si zaista ni ne može zamisliti zdraviji i jači nastroj razbora, no što ga ova djela pokazuju. Čini se, kao da su svojstva i praktičnoga i teoretičnoga državnika u pameti pisca izmiješana u rijetki i izvrsni sklad. Svoju vještinu u potankostima poslovanja nije stekao na trošak svojih općih sposobnosti. Njegov um nije radi toga postao možda manje svestran; no ta vještina poslužila mu je, da ispravlja svoja razmišljanja, te da im podijeli onaj živi i praktični značaj, koji ih onako temeljito odlikuje pred nejasnim teorijama većine političkih filozofa.

Svaki čovjek, koji se je ogledao po svijetu, zna, da ništa nije beskorisnije, nego kad se postavljaju opća načela. Ako li je načelo naskroz ćudoredno i istinito, onda može da služi školskom djaku kao kaligrafički predložak. Ako li je pako kao La Rochfaucoultove maxime blještavo i ćutljivo, može da izvrsno posluži kao napis za nekakav essay. No zaista ima vrlo malo mudrih rečenica, koje su počamši onamo od vremena sedmorice grčkih mudraca pa sve do vremena Rikarda siromašnog predusrele makar samo jedan ludi pothvat. Mi ćemo osobito i visoko veličati Machiavelli-jeva uputstva, ako kažemo, da bi mogli češće poslužiti, da urede postupak, ne toliko za to, jer su opravdanija ili temeljitija od onih, što ih izbiraju drugi pisci, nego za to, što se mogu bolje primjeniti problemima zbiljskoga života.

U ovom djelu ima bludnja, no to su bludnje, što ih pisac u položaju Machiavellijevu jedva može izbjeći. Oni proizlaze većom stranom iz jednog jedinog nedostatka, za koji se nama čini, da se povlači kroz čitav sistem. U svojoj političkoj osnovi on je mnogo dublje proučavao sredstva nego li svrhe. Veliko načelo, da društva i zakoni postoje jedino zato, da povećaju iznos sukromnog blagostanja, nije dovoljnom jasnoćom istaknuto. Cilj,

koji si sam postavlja, čini se da jest dobrobit cjelosti, koja je različna od dobrobiti pojedinih članova, dapače često vrlo teško spojiva sa dobrobiti članova. Od svih političkih zabluda ova se je valjda najviše raširila, i imala najnesretniji učinak. Stanje društva u malim državicama grčkim, tijesni vez i medjusobna ovisnost gradjana i strogost ratnih zakona, sve je to smjeralo onamo, da podupre ono mnijenje, koje bi se, pod takvim prilikama, jedva moglo nazvati krivim. Interesi svakog pojedinca bijahu nerazdruživo vezani sa onima države. Neprijateljska provala opustošila bi mu polja i vinograde, protjerala bi ga od kućišta i natjerala, da snaša sve tegobe vojničkog života. Sklopljeni mir povratio bi mu sigurnost i udobnost. Pobjeda podvostručila bi mu broj robova. Poraz mogao je njega samoga učiniti robom. Perikle govorio je čistu istinu, kad je za vrijeme peloponeškoga rata kazivao Atenjanima, da će im se pojedinačke štete brzo naknaditi, ako im domovina pobjedi, no ako njihovu oružju uspjeh zataji, biti će jamačno upropašćen svaki pojedini od njih. On je govorio ljudima, kojima je danak pobjedjenih gradjana donio hranu i odjeću, raskošne kupelji i zabave kazališta; kojima je veličina domovine davala položaj, i pred kojima su drhtali članovi manje sretnih država: to su konačno bili ljudi, koji su za slučaj promjene u javnoj sreći, mogli biti lišeni svake udobnosti i svake odlike, kojom su se ponosili. Da budu sasječeni na dimećim se ruševinama svoga grada, da budu odvučeni u lancima na koje god tržište roblja, da gledaju, kako se jedno dijete otkida od njih, da kopa u kamenolomima Sicilije, a drugo da čuva hareme u Persepolu, to su bile za nje vjerojatne i česte posljedice narodne nesreće. Otale postade medju Grcima domoljublje vladajućim načelom ili bolje neobuzdanom strasti. Njihovi zakonodavci i njihovi filozofi držali su sigurnim, da je dovoljno poskrbljeno za blagostanje naroda, ako je samo poskrbljeno za snagu i veličinu države. Pisci rimskog carstva življahu pod despotima, pod čiju vlast je okrenuto oko stotinu naroda i kojih vrtovi bijahu veći od malih republika Phliunta i Plateje. No ovi ipak nastavljaju dalje da se služe jednakim govorom i bulazne o dužnosti, da valja sve žrtvovati domovini, kojoj nije bilo šta da se hvali.

Razlozi, slični onima, koji su utjecali na raspoloženje Grka, moćno su utjecali na manje krepki i smjeli značaj Talijana. Talijani bijahu jednako kao i Grci članovi malenih republika. Svaki čovjek bio je silno zainteresovan u dobrobiti društva, kome je pripadao, dionik u njezinom bogatstvu i njezinom siromaštvu, u njezinoj slavi i njezinoj sramoti. Ponapose u doba Machiavellijevo to je tako bilo. Javni dogadjaji proizveli su nevolje za neizmjerno mnoštvo pojedinih gradjana. Sjevernjački provalnici donijeli su im nestašice u hrani, sramote u posteljama, požare njihovim krovovima i nož njihovim grkljanima. Naravno, da će čovjek, koji je živio u takovim vremenima precjenjivati važnost onih mjera, po kojima postaje neki narod strašan svojim susjedima, a podcjenjivati one, koji njega samoga čine srećnim.

U Machiavellijevim političkim raspravama nije ništa tako značajno, kao ona pristojnost njegovog mišljenja, koja se u njima pokazuje. Ona se javlja malne jednako snažno, kad je pisac u krivu, kao kad je u pravu. Krivu misao ne iznosi on nikada zato, jer je nova i bliještava, ili zato jer ju može zaodjeti u sretnu frazu ili ju braniti domišljatim sofizmom. Njegove bludnje objašnjavaju se, ako se promotre oni odnosi, u kojima je živio. Očito on ih nije obreo, već su mu ležale na putu, te im nije ni mogao izbjeći. Takove pogreške moraju se nužno dogoditi prvim misliocima u svakoj znanosti.

U tom pogledu zabavno je isporedjivati »Kneza« i »Razgovore« sa »Duhom zakona«. Montesqieu uživa slavu, koja možda, dopire dalje, nego li ona ikojeg drugog modernog pisca. Bez dvojbe zahvaljuje on nešto i vlastitoj zasluzi, no mnogo više svojoj sreći. On ima dobru sreću Valentina.[1] Privukao je na se oči francuskog naroda u času, kad se je budio iz dugog političkog sna i vjerskog bogomoljstva, pa tako postade on dosljedno i opći miljenik. Englezi onoga doba smatrali su Franceza, koji je govorio o ustavnim stegama i zakonima, nekim čudovištem ne manje vrijednim udivljenja, nego li uvježbano odojče ili glazbeno dijete. Bliještav doduše, no plitak, revan u nastojanju oko us-

[1] Dan sv. Valentina pada na 14. veljače, dan je to osobite sreće za zaljubljene.

pjeha, no ravnodušan spram istine; revan da osnuje sustav, nije se ipak brinuo, da sabere onu gradju, na kojoj se jedinoj može valjan i trajan sustav sagraditi. Živahni je predsjednik sastavljao teorije tako brzo i tako nemarno, kao da gradi kuće iz karata: dok su bile zasnovane, već su bile i obrazovane, dok su bile obrazovane, već su bile i razduhane, a kad su bile razduhane, bile su već i zaboravljene. Machiavelli vara se jedino, jer ga iskustvo, stečeno u vrlo osebujnom stanju društva, nesposobljuje valjda, da uzme u račun djelovanje ustanova različnih od onih, od kojih je proučavao učinak. Montesquieu vara se, jer ima lijepu stvar da reče i jer se odlučio, da ju reče. Ako pojavi, što ih ima pred sobom ne odgovaraju njegovom cilju, onda valja pretražiti cijelu povijest, dok se ne nadju zgodni primjeri. Nema li ničega učvršćenoga po vjerodostojnom svjedočanstvu, da se nategne ili prireže, kako bi pristajalo njegovoj Procrustesovoj hipotezi on iznosi kakovu nakaznu priču o Sijamu ili Bantamu ili Japanu, što ju pripovijedaju pisci lašci po dvostrukom pravu kao putnici i kao Jezuite, spram kojih su Lukijan i Gulliver pravi fanatici istine.

Pravilnost misli i pravilnost sloga redovito se nalaze zajedno. Mračnost i prečinjanje dvije su najveće pogreške sloga. Mračnost izražavanja potiče obično od nesredjenosti misli, a već sama želja zablještivati pod svaku cijenu, koja dovodi do prečinjanja u načinu pisanja nekog pisca, podobna je, da ga navede na sofisteriju u umovanju. Razumno i čisto mišljenje Machiavelli-jevo ispoljava se i u njegovom bistrom, muževnom i ugladjenom jeziku. Slog Montesquieuov naprotiv pokazuje na svakoj stranici živo i oštroumno, no nezdravo mišljenje. Svaku majstoriju u izražavanju, počam od tajanstvene zbitosti jednoga proroštva do brbljavosti pariškog gizdelina upotrebljava on, da prikrije neopravdanost nekih tvrdnja i otrcanost drugih. Bezumnosti zaoštrene su do epigrama, očevidne istine prikrite su do zagonetke. Često je i najoštrijem oku teško, da podnese sjaj, kojim su neki dijelovi osvjetljeni ili da pronikne sjenu, u koju su drugi zaviti.

Politička djela Machiavelli-jeva dobivaju posebnu zanimljivost uslijed sjetne ozbiljnosti, koju on svagda očituje, kadgod

dodje do mjesta, koja su u savezu sa nesrećom njegove rodjene zemlje. Mučno je, da se zamisli položaj, koji bi za velikoga čovjeka bio bolniji, nego kad je osudjen, da bdije nad sušičavim umiranjem jedne izmoždene zemlje, da je njeguje, dok ona trpi izmjenice od napadaja besvjestice i bjesnila, te da gleda kako znakovi života jedan za drugim nestaju, sve dok napokon ne ostaje drugo van hladnoća, tama i korupcija. Ova tužna i nezahvalna dužnost zapala je Machiavellija. On bijaše, kako to snažni jezik proroka veli, »bijesan na svijetlo svojih očiju, s kojima je gledao« razdor u vijeću, mekoputnost u taboru, slobodu uništenu, trgovinu propalu, narodnu čast okaljanu, prosvijetljeni i napredni narod izručen bjesnilu glupih divljaka. Ako se njegovi nazori i nisu oteli zarazi onog političkog nećudoredja, koje je bilo medju njegovim zemljacima općenito, to se ipak čini, da mu je naravna sklonost bila više stroga i žestoka, nego li podatljiva i lukava. Kad bi se sjetio bijede i poniženja Fiorence i sramotnog nasilja, što ga je sam pretrpio, tad bi se glatka vještina njegovog zvanja i njegove narodnosti prometnula u iskrenu gorčinu prijezira i srdžbe. On govori kao netko, koji je bolestan rad nesrećnih vremena i rad podlosti naroda, medju koji ga je sudbina bacila. On čezne za snagom i slavom drevnog Rima, za Brutovim fascima i za Scipionovim mačem, za dostojanstvom kurulske stolice i za krvavim sjajem triumfatorske žrtve. Kan da se prenosi natrag u dane, kad je na glas o provali Gala skočilo osam stotina tisuća Talijana na oružje. On odiše svim neustrašivim i ponosnim duhom onih senatora, koji pod teretom javne dužnosti zaboravljahu najdraže veze naravi, koji prijezirom gledahu na slonove i zlato Pyrrhovo, te slušahu neporemećenim mirom strašne vijesti o bitci kod Canne. Kao drevni hram izobličen barbarskom arhitekturom kasnijega doba, pobudjuje i njegov značaj zanimanja rad onih istih okolnosti, koje ga snakazuju. Izvorno razmjerje ističe se mnogo snažnije uslijed opreke, u kojoj stoji spram rdjavih i nezgrapnih dodataka.

Utjecaj čuvstva, koja smo opisali, ne bijaše očevidan samo u njegovim spisima. Pošto bje isključen od zvanja, što ga je odabrao iz osobite sklonosti, našlo je, čini se, njegovo oduševlenje oduška u očajnom lakoumlju. On je uživao neku osvet-

ničku radost u tom, da vrijedja mišljenje društva, koje je prezirao. On postade nehajan za pristojnost, koja se je iščekivala od čovjeka tako odlična u književničkom i političkom svijetu. Ujedljiva gorčina njegovih razgovora ozlovoljila bi one, koji bijahu skloni, da jače prigovaraju njegovoj razuzdanosti, nego li vlastitoj izopačenosti i koji bijahu nesposobni, da shvate jakost onih osjećaja, što su se krili pod šalama bijednika i pod ludorijama mudraca.

Jošte preostaje, da se razmotre Machiavellijeva historička djela. Život Castruccia Castracani-a zabavit će nas samo kratko vrijeme i jedva da bi iziskivao naše pažnje, da nije pobudio opću pozornost daleko više, nego li zaslužuje. Zaista malo bi knjiga moglo biti tako zanimljivo, nego kad bi takovo pero izvijestilo brižno i razumno o čuvenom knezu od Lucce najodličnijemu od onih Talijanskih glavara, što su poput Pisistrata i Geiona stekli moć, — više osjećanu, nego li vidljivu, — a koja je počivala ne na zakonu ili običajnom pravu, već na općoj naklonosti i na njihovim velikim osobnim svojstvima. Takovo djelo moglo bi nam pokazati istinsku narav ove vrsti vrhovne vlasti tako osebujne i tako često zlo shvaćene, koju su Grci nazivali tiranijom, a koja se donekle preinačena feudalnim sustavom opet javlja u republikama Lombardije i Toskane. No ovaj mali sastavak Machiavellijev ne može se u nikojem smislu smatrati povješću. Ono si ni ne prisvaja vjernost. To je jedna malenkost, a kraj toga nije baš ni uspjela malenkost. Jedva da je u njoj više vjerodostojnosti, nego li u noveli o Belphegoru, no zato je daleko dosadnija.

Zadnje veliko djelo ovoga velikoga muža bila je povijest rodjenoga mu grada. Ona bijaše pisana po nalogu pape, koji je kao glava Medicejevaca bio ujedno vladar Fiorence. Usprkos toga raspravljaju se značajevi Cosme, Pietra i Lorenca slobodom i nepristranošću, koja je časna i po pisca i po pokrovitelja. Bijede i poniživanje, što ih sobom donosi ovisnost, a to je »kruh, daleko gorčiji od ijedne druge hrane, stepenice, tegotnije od ikojeg drugog uzlaza«,[1] nisu mogle da skrše Machiavellijev duh. Nu

[1] Dante, Paradiso XVII. 58.-60.

ni položaj, koji u najizopačenijem staležu najviše izopačuje, nije iskvario plemenito srce Klimentovo.

Povijest ova čini se, da nije plod osobite marljivosti ili istraživanja. Ne da se poreći, da je netočna. No ona je otmjena, živa i slikovita nad svakom drugom na talijanskom jeziku. Čitalac će od nje, po našem sudu, ponijeti daleko jasniji i daleko istinitiji dojam o narodnom značaju i običajima nego od inih točnijih izvještaja. Zapravo spada ova knjiga više u drevnu nego li u modernu literaturu. To je slog ne Davile i Clarendona, već Herodota i Tacita. Klasične povijesti mogle bi se nazvati romanima utemeljenim na činjenicama. Izvještaj je bez sumnje u svim glavnim točkama posve istinit. No brojne sitne dogadjaje, koji povisuju zanimljivost, riječi, kretnje, poglede očito je iskitila mašta piščeva. Način kasnijih vremena je drugčiji. Pisac dava mnogo točnije pripovijedanje, no moglo bi se podvojiti, da li time čitalac dobiva tačnije dojmove. Najbolji portreti možda su oni, u kojima ima primiješano nešto malo karikature, a mi nismo sigurni, nisu li najbolje povijesti one, u kojima se razumno upotrebljuje nešto pretjerivanja onog ishitrenog pripovijedanja. Nešto se gubi na točnosti, no velika značajna lica utuvljuju se u pamet za uvijek.

Povijest ova svršava se smrću Lorence Medici-a. Machiavelli namjeravaše, čini se, produžiti svoje pripovijedanje do neke kasnije dobe. No smrt zapriječila izvedbu njegove namjere, a tugaljiva dužnost, da bilježi pustoš i sramotu Italije, predje na Guicciardinia.

Machiavelli živio je dosta dugo, da vidi početak zadnjeg naprezanja oko Fiorentinske slobode. Brzo nakon njegove smrti monarkija je konačno uvedena, ne onakova monarkija, kakova je ona bila, kojoj je Cosmo položio temelje duboke u ustanovama i osjećajima svojih sugradjana i koju je Lorenco ukrasio spomenicima svakog znanja i svakog umijeća, već gnjusna tiranija ohola i prostačka, okrutna i licemjerna, bogomoljna i putena. Značaj Machiavellijev bio je mrzak novim gospodarima Italije, a oni dijelovi njegove teorije, koji su bili u strogom suglasju sa njihovim vlastitim dnevnim postupkom, pružali su izliku, da se ocrni njegova uspomena. Naučenjaci njegova su djela

krivo prikazivali, neznalice krivo su ih tumačili, crkva ih je osudila, zlorabili su ih svom ogorčenosti hinjene krijeposti ona orudja podle vlade i popovi još podlijeg sujevjerja. Ime čovjeka, kojeg je duh osvjetlio sva tamna mjesta politike i kojeg patriotičkoj mudrosti ima jedan potlačeni narod da zahvali svoju zadnju nadu na oslobodjenje i osvetu, postade poslovicom za nepoštenje. Kroz više od dvije stotine godina ležahu njegove kosti odnemarene. Konačno je jedan Engleski plemić podao zadnju počast najvećem državniku Fiorence. U crkvi Santa Croce bude njegovoj uspomeni podignut spomenik, što ga susreću počastima svi, koji umiju da kroz iskvarenosti izopačene dobe raspoznaju krijeposti velikoga duha, komu će se ljudi približavati sa još mnogo dubljim počitanjem, kad će cilj, komu je njegov javni život bio posvećen, biti postignut, kad će stranački jaram biti skršen, kad će jedna nova Procida osvetiti zločine Napulja, kad će jedan sretniji Rienci uspostaviti sjaj Rima, kad će ulice Bolonje i Fiorence opet odzvanjati od staroga im bojnoga pokliča: Popolo, popolo, muoiano i tiranni!

Preveo dr. M.

P B